

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Katedra bohemistiky

TEMATIZACE MALOMĚSTA
ve vybraných dílech české prózy

Thematisation of the Provincial Town
in Some Selected Czech Prose Works

Magisterská diplomová práce

Libor Hlavička

6. ročník – prezenční studium

Česká filologie

Vedoucí práce: Mgr. Erik Gilk, Ph. D.

Olomouc 2008

Čestně prohlašuji, že tato diplomová práce, není-li v poznámkovém aparátu uvedeno jinak, je cele mým vlastním textem (s ohledem na připomínky vedoucího d. p.) a že jsem žádné vedlejší zdroje nezamlčel. Počet znaků (cca) bez mezer: 156 000 a s mezerami: 186 000.

.....

Děkuji panu Mgr. Eriku Gilkovi, Ph. D., za pomoc a podnětné komentáře při utváření diplomové práce, zejména po její formální stránce.

Obsah

1. Úvod	6
2. Stereotyp	9
2. 1. Úvod	9
2. 2. Okresní město	10
Opozice nízké – vysoké	13
Mezaliance a touha povznést se do vyššího stavu	14
Ztráta bohatství = ztráta tváře	16
Počestnost jakožto výraz pokrytectví a stereotypních hodnot	23
2. 3. Filozofská historie a postavení patriotismu v tematizaci maloměsta	27
2. 4. Vlčí jáma	30
2. 5. Závěr	34
3. Příjezd: vztah maloměsto – poutník	36
3. 1. Úvod	36
3. 2. Aktivita vs. pasivita	36
3. 2. 1. Pověst	36
Anomálie reciprocit stereotypního a obrodného světa	40
3. 3. Nepřijetí poutníka	41
3. 3. 1. Časová tíseň	42
Odcizení maloměsta	43
Spokojenost maloměsta se svou identitou	44
3. 3. 2. Uhranuté město	47
3. 4. Přijetí poutníka	50
3. 4. 1. Řešany	50
Pojímání času obyvateli maloměsta	53
3. 4. 2. Srdce marionet	54
3. 5. Závěr	57
4. Domýšlení	58
4. 1. Úvod	58
4. 2. Názory na vraždu	58
Mezilidské vztahy na maloměstě	60
Motiv vlaku (autobusu) v tematizaci maloměsta	62
Motiv výjimečné události jakožto narušení stereotypního chodu maloměsta	62

4. 3. Eduard Vlk (Srdce marionet) – záruka měšťanské neposkvrněnosti	63
4. 4. Fink a jeho syn (Pověst) – posvátná neurčitost	64
4. 5. Závěr	65
5. Závěr	67
Maloměstské a lidské	68
Psychologie maloměsta (relační motivický graf)	69
6. Poznámky	74
7. Anotace	80
8. Seznam literatury	81

1. Úvod

Impulsem ke zpracování zvolené problematiky se mi stal výběrový seminář Tematizace maloměsta v české próze vedený Mgr. Erikem Gilkem, Ph. D., který jsem absolvoval na zdejší katedře bohemistiky v letním semestru akademického roku 2005/2006. Výchozím materiálem tedy budou texty v tomto kurzu uváděné. Při selekci seznamu literatury jsem vybral tato díla: Poláček, Karel: Okresní město; Jirásek, Alois: Filozofská historie; Glazarová, Jarmila: Vlčí jáma; Fried, Jiří: Pověst; Fried, Jiří: Časová tíseň; Weiner, Richard: Uhranuté město (Škleb); Čapek-Chod, Karel Matěj: Řešany; Ulrych, Petr: Srdce marionet; Viewegh, Michal: Názory na vraždu; Herites, František: Tajemství strýce Josefa. Množství titulů – řazených nikoliv chronologicky dle data svého vzniku či vydání, nýbrž na základě míry svého významu v kontextu kapitoly – a příslušných citací bylo zvoleno s ohledem na dostatečnou argumentaci, a tudíž i důvěryhodnost výsledků práce.

Volbu látky ovlivnil i můj zájem o psychologii, jež se s tematizací maloměsta překrývá nezanedbatelným způsobem: poodhalování problematiky zpodobování provinčního města tím kterým autorem je totiž zároveň i obnažováním psychologie hlavních postav vybraných děl, především pak ale obyvatel maloměsta, s nimiž se ústřední aktér příběhu nejednou dostává do konfrontace.

Hovořím-li zde o psychologii či o tematizaci maloměsta jako takové, dostávám se k samému cíli diplomové práce. V rozsahu zvolených autorů a děl se při zobrazování maloměsta setkáváme s určitou podobností, s prvky zaznívajících jednotně, napříč mnohými díly, a právě tyto analogie bych se rád pokusil uchopit a prostřednictvím analýzy reprezentativních titulů též postihnout v jejich obecnějších rysech. Zájem bude přitom věnován i „odchylkám“ od pomyslné normy: zaměřím se na jejich místo a funkci v konkrétním díle, především je pak postavím do kontextu našeho tématu jakožto neobvyklé či méně běžné variace určitých motivů.

Uvedené kapitoly vzešly na počátku výhradně z mé vlastní invence (z důvodu zamezení vlivu jiných hledisek a analýz), poté byly na základě konzultací s vedoucím diplomové práce doplněny či upraveny. Práce sestává z postupného, na sebe navazujícího rozboru jednotlivých textů tak, aby měl každý rozbor v řadě některou z těchto platností: a) přínos zcela nových informací a poznatků; b) potvrzení či dotvoření již řečeného, v některém z předchozích děl např. přítomného pouze v zárodečné podobě; c) snoubení se předchozích dvou bodů. S ohledem na povahu analyzovaných titulů, tj. povšechnou prostoupenost danými motivy, můžeme ovšem již nyní poukázat na převahu třetího typu.

Jednotlivé kapitoly představují prvek, motiv, který je nutno vyzdvihnout přednostně, zvláště, neboť jej pokládám za rys pro zobrazování maloměsta typický, bez rozdílu díla či autora. Utvořeným celkům budou odpovídat texty vyjadřující se, dle mého subjektivního názoru, k danému pojmu nejzávažněji, třebaže se dílo vztahuje svým významem i k jiným motivům. Pořadí kapitol a jejich předmětů odkazuje k vhodnosti logického obeznámení se s problematikou. Takovému řádu podléhá též celková organizace dílčích analýz, jež se zpravidla skládají z vícero prvků (přerušovaně podtržené nadpisy odkazují na podřazenost prvku výše uvedenému). Dále jsme usilovali o obsahovou vyváženost, tj. aby vše podstatné nebylo řečeno hned na prvních stranách práce; dodejme, že kapitola „Domýšlení“ soustřeďovala svůj výklad úžeji k předchozím dvěma.

S ohledem na vizuální stránku textu a technické možnosti jsem veškerý poznámkový aparát umístil na úplný závěr diplomové práce, přičemž čísla poznámek zvýrazněná podtržením odkazují nikoliv k bibliografickým údajům, nýbrž k mým vlastním, výklad dotvářejícím připomínkám.

Cílem práce nebylo postihnout komplexní rozbor děl, soustředil jsem se výhradně na motivy související s maloměstkou tematikou, pouze bylo-li to nutné a funkční, okruh byl mírně přesažen. Stejně tak jsem se nesnažil zachytit veškeré možné ukázky objevující se v dílech k danému motivu. Byl vybrán jen odpovídající počet citací, pro naše téma významných. Diplomovou práci jsem koncipoval jako celek, tj. ne vše bylo vyřčeno v souvislosti s konkrétním dílem, analýza některých motivů se může objevit na vhodnějším místě spolu s ostatními. Bylo tak zvoleno z důvodu eliminace přílišného opakování. Analýzy jednotlivých děl tedy nelze brát jako konečné, na přesuny výkladu a bližší souvislosti bude případně poukázáno v závorkách. „Pododdíly“ vztahující se k tematizaci maloměsta obecně, nikoliv jen k určitému titulu, jsem uvedl do obsahu přednostně.

Stěžejní termíny, jako: maloměsto, stereotyp/neměnnost, výjimečná událost, domýšlení, poutník/cizinec (nulová předchozí relace ke konkrétnímu maloměstu), přistěhovalec (nulová předchozí relace ke konkrétnímu maloměstu narušena usazením se v daném městě), rodák (jedinec navrátilivší se „domů“), apod., nebudou synonymně obměňovány, popř. jen minimálně, a to z důvodů vyšší zřetelnosti a přehlednosti výkladu.

Práce předpokládá čtenářovu obeznámenost s uvedenými texty, přesto jsem místy některé úseky příběhu blíže nastínil z důvodu jasnějšího pochopení analýzy či konkrétní postavy (snaha zpřístupnit text širšímu publiku), popř. bylo takové počínání považováno za předstupeň následných obecnějších tvrzení, která v závěru diplomové práce ústí ve snahu

postihnout generální psychologii maloměsta a vztahy mezi jeho jednotlivými projevy (motivy).

Zvolená metoda by měla přispět k postupnému obeznámení se s otázkou tematizace maloměsta v české próze. Prostřednictvím přehledné strukturovanosti práce, konsekventnosti výkladu a uvedení jednotlivých jevů do vzájemných souvislostí doufáme, že podstata tématu vyvstane sama v průběhu četby.

2. Stereotyp

2. 1. Úvod

Stereotyp, jak vyplývá z následujících rozborů, vystupuje v dotazování se po primárních charakteristických rysech provinčního prostředí jako nejrelevantnější pojem tematizace maloměsta, neboť od ulpívání na starých hodnotách a požadavku neměnnosti se v drtivé většině odvíjejí veškeré jeho další projevy a tvářnost, ať už máme na mysli příjezd nového elementu, neúprosnou obhajobu imaginární počestnosti či výjimečnou událost, jejíž unikátnost spočívá právě v přesahu stereotypního životního koloběhu.

Pro tuto šablonovitost, netečnost a bezdůvodnou vážnost, přikládanou svému významu, se maloměsto zřejmě dostává do popředí okruhu zájmu spisovatelů, spatřujících v jeho specifickém sociálním výrazu prvek komičnosti a ironie, ale implicitně i nebezpečí a varování (nejzjevněji Okresní město). Dokladem nám může být vykreslení stavby obyvatel mírumilovné Rukapáně (úvodní pasáž Městečka na dlani) a zlehčení jejího vzniku jakožto díla náhody a snu, božího rozmaru, hříčky přírody:

Má sličná Rukapáni, líbezná městečko, kvočničko, načepýřená nad kuřaty, napůl jsem si tě vysnil, napůl vymyslíl a napůl o tobě slyšel od lidí, kteří v tobě stejně jako já nikdy nebyli. / [...] / Poutníče, jenž přijdeš do Rukapáně, pomni, že tento kout stvořil Hospodin v rozmarné chvíli, tak trochu zatěžklý vínem.¹

Tímto způsobem je položena v Rukapáni Císařská ulice. Dnes už se jmenuje Revoluční, ačkoliv nic není Rukapáňským tak vzdáleno jako revoluce, ale zůstaly v ní všechny ty staré obchody, jak je z mladosti pamatuje má bába.²

Z nich [deset zářičských rodů] vzešlo na sto rodin, a každá z nich má aspoň čtyři děti. Proto je nutno každému Zářičákovi vymyslet přezdívku, trefnou a chytlavou, kterou už ponese po celý život. Teprve před pohřbem na černé tabuli mrtvých se mnozí dovědí, jak se ten dotyčný jmenoval jménem.³

Na samém počátku našich analýz, vzhledem k logické absenci jakékoliv argumentace, ovšem nepokládáme za možné či vhodné vznášet bližší soudy a tvrzení – ta ponecháváme dílčím rozborům a vplynuvším závěrům daných kapitol.

Analyzované tituly: Jirásek, Alois: Filozofská historie (1878); Poláček, Karel: Okresní město (1936); Glazarová, Jarmila: Vlčí jáma (1938).

2. 2. Okresní město

Okresní město. Co v naší fantazii toto slovní spojení vyvolává za obraz, jaké místo nám nejspíše vědomí nabídne mezi prvními, aby odpovídalo reáliím předválečného Rakouska-Uherska? Možná nebudeme daleko od představ čtenářů, vykreslíme-li v jednoduchosti město rozlehlé, zdaleka však nenaplňující majestát města hlavního, s řekou protékající centrem, upravenými mosty a mostky, mohutnými starobylými domy, jimž vévodí respekt budící kostel: město reprezentativní a hrdé, které si svůj přívlastek „okresní“, tj. svým významem čnicí nad přidružená městečka a vesničky, zaslouží. Poláček ovšem začíná popis okresního města v chudobinci:

Na samém okraji města, uprostřed nahnílych chatrčí s rozčepýřenými střechami, stál obecní chudobinec. Byl vystavěn z odkazu místního dobrodince, který obezřele rozmnožoval své statky a cíť, že se blíží konec jeho života, chtěl si dobrým skutkem podmaniti Boha. Z jeho jmění vyrostla kamenná, zeleně omítnutá budova v podobě pevnosti. Její zdivo bylo zakončeno zubatým cimbuřím a v průčelí nesla ve švabachovém písmě nápis: Chudobinec Pivodův. Budova byla vystavěna v sedmdesátých letech minulého století a odpuzovala každého svým odmítavým, sveřepým vzhledem.⁴

Chudobinec

Co je to za město, s kterým máš poprvé tu vzácnou čest a štěstí – to poznáš na předměstí.⁵

Tatské přísloví

Poláček díky pečlivě vybranému motivu hned v úvodu svého díla odhaluje jádro maloměstského klimatu: své vyprávění počíná nejzazší periferií (metaforou skutečné tváře maloměsta, maloměstského člověka), skrytým koutem vzdáleným lesku středu, úsměvům a povrchnosti, realitou, jež se vládci při návštěvě města neukazuje – zpravidla se totiž není čím chlubit.

V chudobinci se soustřeďuje veškerá materiální a potažmo i duchovní (většina obyvatel chudobince je inteligenčně omezená) nedostatečnost města; vystupuje jako zhmotněná nízkost, tedy něco, k čemu se maloměstský člověk, „člověk na úrovni“, instinktivně nehlásí, pohrdá jí, dívá se na ni skrz prsty: chudí lidé-zločinci (*V představách stavitelových, který tento dům zbudoval, splývali chudí lidé se zločinci. Proto dal okna opatřiti masivními mřížemi, jako by chtěl chovancům zabránit v útěku⁶*) jsou trpěným vředem

jejich města, odsouvaným na periferii společnosti. Vše, co by mohlo narušovat dojem okázalosti, budiž vzdáleno očím (obdobně dochází pod pohružkou trestu ke skrývání místních žebráků při návštěvě poslance Fábery). K nemajetnosti se přistupuje jako k faktu, s nímž se nedá nic dělat, resp. není důvod – *nás* se přece netýká (soustavnější pomoc navíc zřejmě není ani žádoucí, viz zde s. 13: Opozice nízké – vysoké). O mnohém vypovídá, že za stavební kámen zde neposloužil soucit místního lidu s nuznými, nýbrž strach kteréhosi boháče ze smrti, *co si chtěl dobrým skutkem podmanit Boha*,⁷ jako by skon náležel pouze chudákům.⁸

Obecní chudobinec, původně *určený pro zchudlé, avšak počestné občany okresního města*⁹ (Nemáš-li peníze, nabídní svou počestnost!), se nachází v místech *nahnilých chatrčí s rozčepýřenými střechami*,¹⁰ symbolizujících nezdravé maloměstské prostředí (viz zde 2. 5.). V širším kontextu Okresního města bychom mohli usuzovat na metaforiku chudobince postupující od nedostatku hmotného (žebráci) k deficitu duchovnímu (řadoví obyvatelé), a to s ohledem na volbu tohoto motivu jakožto úvodního, tj. s maloměstem prvotně-konfrontačního. Dochází zde totiž k jakémusi skrytě komickému, paradoxnímu (jedni nejsou zcela vzdáleni druhým) míšení blouznivých chudšů, potulujících se bez cíle městem, a ctnostných měšťanů, kteří své životy a možnosti, vycházející povětšinou z jejich společenského postavení a mnohdy i hmotného zázemí, utápějí v malichernostech, postupující, resp. setrvávající od jedné žabomyší války ke druhé.

Zahrada

Symboliku zahrady přidružené k chudobinci lze nahlížet: a) ve vztahu k chudobinci jako nedostupné zákoutí, kde žebrák nemá co dělat (*Vstup do zahrady byl jim zakázán*¹¹); každý má na této zemi své místo a mnohdy není žádoucí, poruší-li se jeho hranice (viz zde s. 13: Opozice nízké – vysoké); b) jako demonstraci (Wagenknechtovy) chamtivosti a zejména pak malosti, projevující se u některých jedinců při sebemenším pocitu moci: mohou zakázat – zakázu;¹² tato vlastnost se pak stupňuje s mírou bezmocnosti napadené strany a její neschopností domoci se práva.

Dále se setkáváme s protikladem řádu k rozevlátosti a „neorganizovanosti“ obyvatel chudobince. Za společného jmenovatele ovšem můžeme považovat tíseň, vnitřní napětí a nepokoj, pocit viny a obavy z porušení zákazu.

Za povšimnutí stojí též lexikum první kapitoly; rozdělit je můžeme do několika kategorií slov, vztahujících se k:

1. chátrání, deformaci, stáří: *nahnílé chatrče; unylé, zaprášené švestky; zkroucené jabloňové pně; sveřepý vzhled; šeplavé babky a oprýskaní starci se zapadlými ústy; strašlivá jizva, která snadno nabíhala krví; belhavé údy; zkroucené kořeny; slepec; slabomyslný; vadný;*

2. nedostatku, chudobě: *žebráci; chudobinec; zchudlý; almužna; zalátané hadry; vyzáblost;*

3. trestu, (u)věznění, hlídání: *zločinci; pevnost; střílny; masivní mříže; zabránit v útěku; správce; dozorce; sukovitá hůl; ostražitý jako hafan; připraven ke skoku, někoho přistihnouti, někoho popadnout za límec; veleti; pořádati a rozháněti dav; nedovolený; vstup byl zakázán;*

4. ponurosti, strachu a zdrženlivosti: *hřbitovní chlad; ustavičně vládl stín; ostýchavé, zakřiknuté pomněnky; zasmušilý jasan; šedivý; dusot okovaných bot;*

5. zlobě a nepřejčnosti: *chraplavý řev; zuřivost; neurvalost; nevráživý; zlostné a závistivé obličej starých panen;*

6. znechucení: *odpuzovala; odmítavý;*

7. tvrdosti a chladu: *kamenný; mřížoví z litého železa.*

Obecně jde o škálu negativních či nepříjemných pocitů, vlastností a stavů, jako např. strach, odplata, zloba, uvěznění apod., předznamenávajících povahu předkládaného objektu – okresního města.

Žebrák Chleboun

Vedle zmínky několika potřebných a poněkud „policajtské“, všudypřítomné povahy správce Wagenknechta (výstižná obdoba jednoho z příznaků maloměsta: neustálého střežení se navzájem: *Okna v ulici se otvírají a z nich se vyklánějí zvědavé obličej¹³*) vystupuje do popředí jako první aktivně jednající osoba žebrák Chleboun, přezdívaný nikoliv Major, nýbrž Majorek (zdrobnělina ve funkci posměchu, snížení hodnoty daného člověka, resp. poukázání na nedostatečnost takto označovaného jedince v očích obyvatel města), tedy typ karikaturní: *Mezi obyvateli chudobince požíval vážnosti, neboť pronášel nesouvislé, zmatené věty s jakýmsi věšteckým přízvukem. Shromáždil kolem sebe malou obec, která hledala v jeho slovech tajemný smysl.¹⁴* Nesetkáváme se tak hned se vzorovou postavou maloměstského člověka: čtenář se s místními seznamuje skrze Chlebounovo zasazení do prostředí okresního města: *Na cestu mu svítilo bílé, letní slunce. Kráčel uprostřed ulice, neboť chodníky byly zřízeny pro majetné lidi [...] Mladík [...] vyšel z kanceláře, vleka žebřík. Spatřil žebráka,*

otočil se a jakoby náhodou dloubl ho žebříkem do břicha. Majorek ustoupil stranou, zamumlal a dělník se zachechtal.¹⁵

Přesto, nebo snad právě proto, že je Chleboun, spolu s ostatními žebráky, pasován mj. do pozice obecního otloukánka, vystupuje tento „velvyslanec z chudobince“ především jako:

- a) vypravěčův pomocník – na základě jeho pohybu krajem se přesouvá pozornost na další objekty vstoupivší Chlebounovi do zorného úhlu pohledu, např. cesta z chudobince na nádraží: příjezd Kamila Štědrého;
- b) pozorovatel, slídil – vedle Rabocha zastává funkci místní klepny, nepřetržitě si udržuje přehled: *Plížil se za nimi [za obchodníkem Štědrým a Kamilem], napínaje sluch, neboť byl zvědav jako slepice;*¹⁶ *Znal rodinné tajnosti bachratých domů;*¹⁷
- c) nepřiznané svědomí obyvatel okresního města: – *Užívají... hrají v koule... peníze utrácejí, všechno si dovolují... Kdepak, páni, páni, páni... [...]*–;¹⁸
- d) komentátor dění: – *Proč přijel? – rozvažuje žebrák, – svatodušní svátky jsou za námi. Není čas na návštěvy. Měl zůstat, kde byl... –;*¹⁹
- e) reprezentant místní etiky: *V něm se bouřilo okresní město, starodávné zvyky a mravy. Stál na straně pořádku. Brojil proti smilstvu a stranil manželství;*²⁰
- f) terč posměchu – Chleboun je přijímán pouze tehdy, může-li být zneužit k obveselení zúčastněných: *Když se přiblížil ke skupině dělníků, tu jeden mladík popadl džber a vychrstl na něho špínu. Mužové se rozřehtali [...]*;²¹
- g) po vzoru ponaučení jedné z Ezopových bajek: *Proto jen zpozrdáli nepříteli proklínala – to jediné totiž slabým a bezmocným zbývá*²² vystupuje Chleboun mnohdy jako pohaněný člověk, jemuž však jeho společenské postavení neumožňuje vzepřít se křivdě jinak než vztyčenou pěstí a pod vousy odříkanými planými hrozbami: *„Hambáři hambatý... na starýho člověka si dovolujete... a... já vím, kam chodíte... do hampejzu chodíte... však vono jednou to přijde k vyhlášení...“*;²³ podobně se vyjeví např. i dělník Hejzlar, když nemá na útratu a hostinský mu nechce nalít.

Opozice nízké – vysoké

*Vím, dobře vím, že my lidé nejsme, ba ani nemůžeme být mezi sebou rovni. Ale zdá se mi, že člověk, který se z obavy o svou důstojnost straní takzvané luzy, není o nic méně směšný než zbabělec, jenž se skrývá před nepřitelem, protože se bojí porážky.*²⁴

Goethe, J. W.: Utrpení mladého Werthera

Antoine de Saint-Exupéry rozlišuje vysoké od nízkého především z hlediska lidského vývoje: např. pro sochaře znamená počáteční chybná práce s dlátem nezbytný krok k vytříbení jeho stylu, na pozadí úderů nezdařených rozpoznává ty ušlechtilé (metafora na minulé činy jedince, jež by měl přijmout jako své neměnné základy); u Nietzschova důrazu na moc a probuzení skrytých, „vlčích“ stránek člověka vystupuje opozice nízké – vysoké jako žádaný výsledek oddělení „zrna od plev“. Maloměšťák, vyšší z prvků opozice, po svém boku ovšem nízkost vyžaduje kvůli umlčení vnitřního, vytěšňovaného hlasu vlastní malosti a zaostalosti. Přestože je chudobinec Okresního města odsunut na periferii, plní nedocenitelnou funkci (stejně jako motiv blázna, viz zde s. 59: Domýšlení). Výše postavení obyvatelé města – posílení vědomím, že chudák se přes noc jen stěží stane boháčem – totiž ve strádání druhých spatřují prostředek pohrdání a žertu, posvěcení svého společenského statusu a vsugerované jedinečnosti: *Měšťanům sloužili žebráci za šašky. Chudoba působila na ně neodolatelně komicky. Není to k smíchu, když někdo zestárl a nenadělal si jmění?;*²⁵ [...] *žebrákům není dovoleno, aby utráceli;*²⁶ *Žebrákovi přísluší, aby byl vždycky hladov, při jídle má jevit lačnost, a když pojedl, musí svolávat požehnání na hlavy dobročinných lidí.*²⁷

Na druhou stranu ale maloměšťák skrytě pociťuje vratkost základů spočívajících v majetku (viz zde s. 26: Hladká Ančka). Své výhodné postavení tedy hájí uzavřeností světu a odmítáním novot i odlišnosti, úzkostlivě lpí, aby nikdo, tj. ani chudák, ani boháč, nepřekročil hranici své společenské působnosti, a tím nenarušil příznivou státnost (viz zde s. 23: Počestnost jakožto výraz pokrytectví a stereotypních hodnot): *Atlet pěstuje svaly, dáma ošetřuje pleť a žebrák musí bdít nad svou hubeností;*²⁸ *„Když jsi pán, veď si po pansku...“;*²⁹ *Proč odpadl [Viktor] od své třídy? Proč se dobrovolně ponižil? [...] Profesora zajímal tento dělník, který vzešel z měšťanské třídy;*³⁰ *Promenády šuměly. Na severní straně se procházeli ti, jimž náleží vládnout městu. Na protější straně se veselili tovaryši, studenti a řemeslnické dcerky. [...] Nikdy se nemůže smísit severní promenáda s hlučnou promenádou řemeslníků a studentů [...].*³¹

Z výše nastíněné tendence pochází ne jeden projev maloměsta:

Mezaliance a touha povznést se do vyššího stavu

*„Každý boj proti kacířství ve skutečnosti chce jen jedno: aby malomocný zůstal malomocným.“*³²

Eco, U.: Jméno růže

Typickým příkladem nevole vůči snoubení se nízkého s vysokým je mezaliance, tj. společensky nerovný sňatek, s nímž se setkáváme např. v Časové tísní (Vojtěch Klička a Vlasta Stachová), v Maloměstském románu (Svatava Krovecká a baron Woldenberg), v Heritesově Tajemství strýce Josefa (Ema Krónová a hrabě Kinský) či v Městečku na dlani (sedlák Václav Trantinec a chudá Ančka Karasová): *Nikdy si selští nebrali dcerky dřevařů*,³³ *Tenkrát bylo něco neslýchaného, aby šlechtic z pouhé lásky učinil mezalianci. Proto bylo celé město pobouřeno [...]*.³⁴ Zatímco boháči (měšťané) se míšení s chudými brání vždy, neboť jim znamená degradaci váženosti jejich majetku – cílem je navíc jmění množit, nikoliv dělit (viz zde s. 18: Viktor a Jaroušek) –, u směru zezdola nahoru narážíme na dvojí reakci, a to s ohledem na společenské postavení zúčastněných: a) měšťané chápou sňatek s vrchností jako prostředek rozšíření svého významu, moci a jmění, např. paní Šafránková (Tajemství strýce Josefa) podporuje vztah Emy a hraběte, aby svému šlechtickému erbu opět vydobyla ztracené hrdosti, stejně jako teta Paroubková (Maloměstský román) osnuje vztah Svatavy k baronu jen proto, aby se díky příbuznosti s potenciální nevěstou do vyšších kruhů dostala i ona; b) překvapivý ovšem může být negativní postoj k mezalianci ze strany rodičů nuzných vrstev, u nichž se nejednou setkáváme s odporem ke sňatku s bohatými, např. matka Ančky Karasové a zčásti i otec Emy Krónové. Snad se tak děje pro domnělou, hodnotnější upřímnost chudých oproti odosobněnému, pomíjivému majetnictví: *Aby slepě důvěřoval hraběcí lásce – na to byl člověk příliš ve světě zkušený [...]*.³⁵

Pro tendenci dostat se do vyššího stavu je příznačné, že se tak zpravidla neděje vlastní zásluhou, nýbrž skrze využití svých dětí a příbuzných, např. paní Šafránková, teta Paroubková, ale také obchodník Štědrý ve vztahu k Jarouškovi (viz dále).

Radiměřské paničky (Maloměstský román) vzhlížejí k paní krajské, což vede k úslužnosti a přizpůsobení se její německé mluvě. Motivací k touze po znásobení významu svého stavu se stává zejména navýšení závisti druhých a pravomocí k pohrdání, mj. i svými dřívějšími kamarády a soukmenovci: Kamil se prostřednictvím výhodné svatby přestává hlásit k bývalému kamarádovi, písaři Růžičkovi, ze stejných důvodů se i Pánek přestává „bratřit“ s Marhoulem: *Mezi oběma muži dávno nebylo přátelství. Pánek poněkud zbohatl a nechtělo se mu obcovati s dělníkem, jenž kdysi byl jeho soudruhem*.³⁶

Ztráta bohatství = ztráta tváře

*Mluví-li bohatý muž, všichni mlčí a jeho slovo zní a proniká, avšak hlas chudého, jako by byl němý, nebývá slyšán.*³⁷

Vančura, V.: Pekař Jan Marhoul

Jelikož měšťák staví na majetnosti své ego a jistoty, jeho prvním zájmem je množení a upevňování svébytnosti statků, opačný případ, tj. pozbytí jmění a moci, by jej totiž zbavil možnosti pohrdat druhými, uvrhl by jej do deziluze a zesměšnění (např. Marhoulova žena Josefina), do konfrontace s nehostinnou realitou vstříc maloměstské lži. Ztráta dědičného majetku odpovídá pošpinění dobrého jména rodu, např. Tajemství strýce Josefa (Jan Perner) a Časová tíseň: *On si na sobě tatínek tolik zakládal, že byl živnostník! [...] on se nebál, že nebudeme mít co jíst, to jsme stejně kolikrát neměli, on se bál zchudnout, protože to pro něho byla ta největší ostuda. Jako kdyby to byl nějaký zločin...*³⁸

Opozice nízké – vysoké se významně pojí s postavením maloměšťáka ve společnosti a s jeho černobílým vnímáním světa (viz např.: Rodina Štědrých), nikterak mu totiž nečiní obtíže okamžité stanovení toho, co je dobré a co špatné. Rozlišit tak můžeme dva základní vztahy a emoce na maloměstě:

bohatí, vládnoucí

vztah: vzhlížení, závist

MĚŠŤAN³⁹

vztah: pohrdání, posměch

chudí lidé

Rodina Štědrých

V mezích této modelové měšťanské rodiny vyzdvihneme především vztah obchodníka Štědrého a jeho syna Kamila, jehož prostřednictvím vchází v platnost jeden z velmi důležitých rysů:

V dílech s maloměstskou tematikou se zpravidla objevuje jedna určitá osoba ve funkci ostentativního nositele a představitele zaběhnutých, neměnných hodnot; dalo by se říci, že zatímco jsou ostatní obyvatelé maloměsta ve službách stereotypu „pouze“ jakožto jeho

vazalové, dotyčná postava vstupuje do pozice jeho nepokrytého ztělesnění. Takového významu nabývá v Okresním městě postava obchodníka Štědrého:

Obchodník Gustav Štědrý a jeho syn Kamil

*Stál tu opřen [Štědrý] o mohérový slunečník, podoben více úředníkovi než obchodníkovi. I jeho dlouhý, černý kabát, vyrudlý do zelena, připomínal kancelistu v penzi. Na jeho tváři četl Majorek rozrušení; věděl, že obchodníka vždy znepokojuje příjezd vlaku.*⁴⁰

Profese obchodníka s sebou nepochybně nese výřečnost, svěťáctví, schopnost využít příležitosti, průbojnost, dávku neústupnosti a mnohdy i mazanost a trochu toho čtveráctví, pan Štědrý však v příjezdu vlaku neshledává potenciál případného nového výdělku, nýbrž ohrožení – svého klidu a vyznání monotónnosti. Jediná cesta, kterou kdy podnikl, byla na stránkách románu Pět neděl v balonu: *Když obchodník seděl ve své židli, tehdy rád cestoval po cizích krajích;*⁴¹ „[...] *Podívej se na mne. Já se zajímám o všechno na světě a při tom se nehýbám...*“⁴² Vypravěč připodobňuje Štědrého k úředníkovi, a čím jiným je takový kancelista než člověkem usazeným neochvějně na své židli ve stínu svého úřadu: vše potřebné se nachází v dosahu ruky na probádaném území přerovnaného stolu; jako kvočna poutaná ke kurníku strachem o svá vejce, neustále se ubezpečujíc, zda jsou stále na svém místě:⁴³ *Schoulil se při myšlence, že komedianti se musejí potulovat z místa na místo; nemají stálého obydlí, pevného krovu nad hlavou, pohodlné, bezpečné postele; a snad nemají ani talíř vřelé polévky.*⁴⁴

Novotám obchodníku nelze přivyknout: *K čemu je takový stroj [automobil⁴⁵]? Jezdit to nechce a smrdí to. Zase se zavádějí nějaké módy...*“⁴⁶ zato šetrnosti a kupeckého lakomství Štědrému nechybí: *Obchodník, který ctil vzdělanost, předplatil se na několik sešitů, ale pak se zhrozil útrat a zástupce vyhnal.*⁴⁷

Návratem syna Kamila zaznamenává obchodníková filozofie otřes, neboť ten se staví svému autoritativnímu otci do opozice. Konfrontace ovšem není spojena pouze s mezigenerační výměnou názorů, jak by se mohlo zdát – jde o víc: Mladík se v Olomouci, kde působil jako příručí, seznámil i s jinými lidmi (tedy myšlením), věcmi a zvyklostmi, než jaké byly dříve součástí jeho života. Mimo působnost svého domova, vzdálen atmosféře maloměsta, se konečně nadechl, roztáhl křídla a závan obrody se nyní spolu s ním dostává do rodného kraje; zde však dopadá kosa na kámen: usazený otec zakazuje svému synovi módní výstřelky, jako cylindry, licousy a přerostlý nehet na malíčku, neboť „*v našem městě se to nepatří*“⁴⁸ rázně se staví též proti Kamilově kritice maloměstské zaostalosti: *Obchodník*

nerad slyší, když někdo snižuje okresní město. Bouří se v něm pýcha starousedlíkova. / „V cizině⁴⁹ at' si dělají po svém,“ vrčí, „my si tu víme rady...“⁵⁰ Potenciál Kamilovy olomoucké zkušenosti však poněkud omezuje nevypěstlost svého nositele, „vejtahy“ a „žvanila“, rozmazleného „hejska“, jehož rozmary městečko ponechává bez povšimnutí.

Pan Štědrý, v souladu s dalšími příslušníky měšťanského stavu, dbá pečlivě na udržení svého majetku i místa ve společnosti, kritériem k hodnocení potomků se stává jejich dispozice jmění množit, schraňovat a hájit. Proto Kamilovi, po počátečních komplikacích na pozici příručího, stoupne u otce kredit teprve ve chvíli, když se ožení s mladou dívkou bohatého věna⁵¹ – a snad jen drobné vady na kráse: [...] *mladá paní musí přibrat, chce-li, aby si jí okresní město vážilo.* / „Počítám tak osm, deset kilo. Přinejmenším. Aby nám nedělala hanbu.“ / *Nevěsta se pustila do jídla, uznávajíc, že dívka z lepší rodiny nesmí být hubená.*⁵²

Poukázali jsme na obchodníka Štědrého jakožto ryziho představitele ustrnulých hodnot a názorů, dodejme ještě, že Karel Poláček vybral takového reprezentanta, jenž může projevy stereotypního chování postihnout v celé jeho šíři, tj. nejen v rámci sousedských vztahů či obecně společenského života, ale i rodiny, svého zaměstnání (obchodu) apod.

Viktor a Jaroušek

Výše jsme upozornili na důraz kladený rodiči na své děti v otázce schopnosti do budoucna zastávat jim přisouzený, dědičný společenský status a k němu náležející žebříček priorit a uznávaných kvalit. Naplňuje-li jedinec tuto svou povinnost bez řečí, s pokorou a především úspěšně, těší se nelíčenému zájmu a úctě, v opačném případě dochází k zavržení hanobitele památky svých rodičů, jak shledáváme u Viktora Štědrého, prostředního syna, který se s nabízeným paradigmatem neztotožňuje za žádných okolností; můžeme u něj vyzorovat spíše dělnické cítění a příklon k prostému lidu: *Chodil se zástupem montérů v modrých blůzách a obdivoval se jim, když natahovali drát a u uzenáře pojídali nemírné množství párků. Snil o tom, že bude také montérem [...].*⁵³ Satisfakce se mu ovšem dostává teprve v okamžiku jeho povýšení na technického ředitele elektrárny, tehdy musí stranou i jakékoliv otcovy antipatie vůči synovu vzhledu a obhroublému chování.

Do protikladu Viktorovy rázné povahy, ale především jeho počátečních, ryze dělnických vyhlídek vstupuje nejmladší z bratrů, student Jaroušek, mazánek a naděje rodiny, s potenciálem slibné právnické kariéry, jež ho vynese – a tím i celou rodinu – do vybranější společnosti: *Otec chválil studenta, že se rozhodl pro právnicko fakultu. Vystuduje a bude z něho advokát. Lidé si ho budou vážit a odlesk té vážnosti padne na otce.*⁵⁴

Paní Štědrá

Uvážíme-li časové zasazení děje Okresního města, zřejmě nás nepřekvapí povahové rysy Štědrého chotě: pečlivé, až úzkostlivě starostlivé a poněkud vztahovačné (především z hlediska jejich nároků na vystupování druhých osob vůči Jarouškovi či jí samé) matky-ženy v domácnosti, podřízené a plně oddané svému muži (prototyp předválečné rodiny maskulinního vedení). Paní Štědrá ovšem v duchu klimatu své působnosti dbá a očekává dodržování nepsaných pravidel: *Přála si, aby jí Kamil políbil ruku. (– Ne kvůli mně, já to nepotřebuji, ale patří se to. –)*,⁵⁵ stejně tak i u ní můžeme vypožorovat obavy z narušení všedního chodu věcí a pořádku: [...] *příchod hosta ji vždy uváděl u vytržení a v těle cítila napětí jako akrobat před nebezpečným výkonem.*⁵⁶

Jistě by se též dalo zevrubněji poukázat na macešský vztah paní Štědré k obchodnickým synům (např. nastřádané pocity křivdy, nevděčnosti a urážky), ten však vzhledem k jeho nespojitosti se zvoleným tématem ponecháváme mimo okruh našeho zájmu. Prostřednictvím organizace stolujících při stravování u Štědrých přesto alespoň poukažme na zřetelně černobílé vnímání uvedených synů, a vedle toho i světa, z něhož je vždy patrné momentální (!) přesvědčení o hranici mezi dobrým a špatným:

Kamil přijíždí po čase prožitém v Olomouci domů a jakožto host zaujímá u stolu – příliš malém na to, aby se k němu sesedli všichni členové rodiny – otcovo čestné místo, zatímco zatracovaný Viktor, jsa vyloučen z domácího kruhu, musí poobědvat u stolu psacího. Situace se však mění ve chvíli, kdy se obchodník Štědrý dozvídá o Kamilově propuštění ze zaměstnání. Kamil je proto uvržen na „samotku“ namísto Viktora, jemuž se tak u „společné mísy“ dostává po dlouhé době pocitu přízně, ačkoliv povšechná nevole vůči jeho osobě přetrvává. Obdobně bývá případný hříšník „označkován“ Kassemovými opánkami – nevzhlednými, tlačivými botkami, již dříve zakoupenými obchodníkem Štědrým. Jednolitému vnímání se nevyhne ani obchodníkův kocour: *„Tady se bude!“ velel, „a hlídat se bude! Hemží se tu krysami, ale pan kocour si hoví.“ / „Špatný kocour,“ pravil k své manželce. / „Špatný kocour,“ souhlasila paní Štědrá [...] / „Špatný kocour“ pravil k své manželce a šátral po skříni [...].*⁵⁷

Povšimněme si ještě motivu polévky, symbolu harmonie, bezpečí a stereotypního chodu domácnosti Štědrých, kdy i nutnost pochválení její chuti nabývá zautomatizované podoby: *„Polévka je, maminko, delikátní. Císař pán by ji mohl jíst.“ / Paní Štědrá si oddychla jako člověk, jenž vyvázl z velkého nebezpečí,*⁵⁸ zatímco malá, očividně nedostačující

plocha desky hodovního stolu poněkud odpovídá omezenosti zobrazovaného světa – zakoupení stolku většího by totiž porušilo požadavek neměnnosti.

Kupec Zoufalý

S obchodníkem Štědrým se dostává do vztahu přibližujícího jednu z titěrných maloměstských půtek: *Všechny krámy byly již zavřeny, jenom Štědrého a jeho konkurenta nikoli. Mezi oběma závody se odehrával skrytý, urputný boj. Štědrý nechtěl zavřít dříve než Zoufalý; konkurent byl odhodlán spláceti rovným dílem;*⁵⁹ společně utvářejí opozici konzervatismus – novátorství, odkud bychom také mohli usuzovat na Poláčkovu motivaci v přijetí Štědrého: Zoufalý se díky modernizaci svého podniku těší narůstajícímu zájmu spotřebitelů, zatímco Štědrý pozbývá na lukrativnosti svého obchodu a budoucími vyhlídkami má blízko k bodrému rozdávání zboží.

Raboch

Postava Rabochova zastává funkci škodolibého „rejpala“, pozorovatele městečka, místního klevetníka: *Pan Raboch si všeho všimne, nic nezůstane utajeno před pohyblivýma, zlomyslnýma očima;*⁶⁰ *Pan Raboch se dal na obchůzku po městě, nahlížel do osvětlených oken hostinců, aby zjistil, kdo ponocuje, kdo bouří a kdo utrácí;*⁶¹ v porovnání s žebrákem Chlebounem, který je ve svém bláznovství a chudobě, a tím i odloučení od společnosti, zaznamenavatelem spíše pro sebe samého a svou dlouhou chvíli, popř. pro ostatní obyvatele chudobince, naplňuje Raboch svou roli v kontextu Okresního města v širším měřítku. Jeho nicotnost je demonstrována skrze přenos vztahu nadřizený – podřizený do osobního života, a to vůči mladíku Růžičkovi, schopnému písaři znalému mnoha jazyků, který za Rabocha pracuje, zatímco ten běhá po klevetách: *Agent se nezdržel a zařval přes celý sál: „Růžička!“ / Písař vyskočil se svislýma rukama. / „Rozkaz, pane šéf?“ / „Všechno v pořádku?“ / „Prosím, ano, pane šéf!“ / Agent se pyšně rozhlédl jako majitel dobře vycvičeného psa, jenž ukázal své umění.*⁶²

Zasilatel Julius Wachtl

Zasilatel Wachtl je ukázkovým představitelem jedince jdoucího s proudem za každých okolností – i za cenu popření sebe sama, svého židovského původu; pouze jeho začlenění a

uznání druhých mu dává neochvějnou jistotu vlastní hodnoty, opak by byl jeho psychickou zkárou, neštěstím: *Wachtl náležel k této společnosti a těšil se z toho. [...] Zasilatel byl hrd na to, že pobaví společnost, která ho přijímá jako rovného;*⁶³ *Byl nerad, když v něm někdo poznal žida. Proto pil pivo, hlomozil po hospodách, rád se pral a zpíval bas, aby byl podoben křesťanovi.*⁶⁴

Uznáváme, že v Rakousku-Uhersku té doby vládl silný antisemitismus a zasilatelovo vystupování by mohlo být chápáno jako pojistka před možnou hrozbou, z textu ovšem vyplývá obeznámenost místních, zejména poštovního správce Peciána, s Wachtlovými kořeny, jeho snahy by tak byly planými. Je třeba nahlížet je spíše v kontextu Wachtlovy působnosti v převážně křesťanském světě, v němž se jiné vyznání stává, přinejmenším v maloměstském prostředí, nežádoucí odlišností, či jako autorovu jízlivost vůči domácím poměrům, v nichž se židé snažili plně asimilovat.

Poštovní správce na odpočinku Pecián a Zdenička

Vedle svého antisemitismu vchází Pecián v řadách občanů okresního města ve známost především svým tíhnutím k okultním vědám, šarlatánství, magii a konspiraci, tedy oborům, kterým maloměšťák nerozumí a nechce rozumět, jeví se mu cizí, neobvyklá. Primitivní předsudky veřejného mínění nejlépe vystihuje Peciánova budoucí choť, Zdenička: *Slyšela o něm podivné zvěsti a hrozně se ho bojí. Obcuje s duchy a jeho dům je shromážděním spiritistů [...] V noci se toulá po hřbitově a chce mluvit s mrtvými. [...] Potácí se mezi mátohami, dotazuje se astrologického přístroje a čítá v knihách o magii.*⁶⁵

Kastelánova dcera ale nakonec svému vnucenému muži uteče za pražským malířem, což tamější lid vítá jako chutné sousto: – *Špatná ženská, – usuzovali. / – Zahodila své štěstí. – / – Mohla sedět, kde byla, – říkali zkušené lidé. – Co jí chybělo? Měla své živobytí a klid. [...]* / – *To je ta moderní výchova, – vzdychaly starší dámy. – Bylo tohle dříve? –;*⁶⁶ a přestože na sebe ještě jednou svede pozornost svým aktem, uveřejněným v uměleckém časopise (*Po čase se umělecký měsíčník octl v městské čítárně v deskách, označeným nápisem Zlatá Praha. Brzy byl časopis zašpiněn častým ohmatáváním*⁶⁷), zprávy o Zdeničce řídnu a městečko zapomíná.

Lékárna U milosrdného bratra

Improvizovaný lékárenský „svatostánek“ zastřešuje působení klepařského kvarteta Raboch, Wachtl, Pecián, Vepřek, přičemž mu svým vzosným, obřadným, ale i klamným

(více než léčbě slouží pomluvám – obdoba maloměstské přetvářky) vzezřením dodává nádechu až sektářského posvěcení: *Lékárna U milosrdného bratra má černý, přísný portál, bohatě vyřezávaný v podoby antických bohů. Výkladní skříně jsou prázdné; stojí tam pouze bronzová socha kučeravé ženy v tunice, která drží v ruce kalich. [...] Návštěvník, který vstoupí do lékárny, mimoděk smekne klobouk jako v kapli.*⁶⁸ Lékárník jakožto ochránce zdraví lidského těla je zde pasován do pomyslné funkce „kněze“, vůdce spikleneckého uskupení, majícího dojem revolty a přijímajícího svou dávku pálenky při každé návštěvě jako hostii.

Hostinec Na rybárně

*Na ostrově [...] stál onen domek [...] / Ve dne se stavení tvářilo nevinně jako kávový mlýnek. [...] míval žaluzie spuštěny a dřímal v slunečním žáru jako líná kočka. / V noci však domek ožil a jeho okna zírala do tmy jako žíhané oči potměšilého kocoura.*⁶⁹

A jako se tento městský nevěstinec choulí za dne do zdání svojí cudnosti, i vážení pánové se v lékárně u Milosrdného bratra pohoršují nad židovskou zkažeností a opovázlivostí jakéhosi tvrzení z Talmudu: *Hřešiti je dovoleno, ale číňme to potajmu.*⁷⁰ Ovšem jakmile se okresní město ukryje do stínu noci, právě po vzoru talmudského výroku si to pánové Raboch, Wachtl, Pecián, kastelán Vepřek a jim podobní šinou Na rybárnu zahaleni v pláštěnkách jako mlsní kocouři. Bdělé oči bedlivých strážců mravní neposkvrněnosti však nelze přelstít: [...] *doufali, že je nikdo nespatri; avšak tu a tam se v okně hnula záclona a zvědavý nos se přilepil na okenní tabuli.*⁷¹

Ale i v *místě hanby*⁷² si naše čtveřice zachovává punc mravokárců, schovávajíc se za svůj neúprosný výraz: *Společnost se tvářila přísně a soustředěně jako komise, která vešla v tato místa za účelem úředního šetření,*⁷³ ani pan Raboch se neopomene pohoršit nad zkažeností písaře Růžičky, ač sám vstupuje do „zakázaného“ území.

Podtextem takovýchto výprav zřejmě není pouze erotické vybouření – kupříkladu Wachtl je šťastně ženat –, díky nim totiž mohou zúčastnění zažívat v mdlém maloměstském ovzduší pocity „dobrodružství“, spočívající v prohřešku, v porušení zásad příkladného občana: *Byli si vědomi, že hřeší, a to je znepokojovalo a rozjařovalo. Žlutý domek na ostrově byl jim opiovým doupětem Východu, harémem cařihradským, krčmou jihoamerických přístavů, hernou na Azurovém pobřeží; v žlutém domku byly shromážděny všechny neřesti světa.*⁷⁴

Počestnost jakožto výraz pokrytectví a stereotypních hodnot

Mnohem více hodno podivu je, jak se obyvatelé městečka navzájem v křehké rovnováze drží v šachu, aby žádný z nich příliš nepovyrostl. To se týká nejen zbohatnutí, ale i toho, aby nezačal uvažovat jinak a nějak se duševně příliš neproměnil. Oboje je přípustné, pokud vůbec, jen po odchodu z komunity někam jinam, kde je pro podobné věci prostor.⁷⁵

Komárek, S.: Černý domeček

Souvisí-li s maloměstským, stejně jako s vesnickým prostředím – byť u druhého jde těsněji o spojení s vírou (či o skrývání se za ni?) – nějaký výrazný atribut, sjednocující veřejné mínění v jeden celek, pak je to počestnost, jež se stává měřítkem veškerého konání obyvatelstva a jeho kvalit: mladé dívky by měly být samy soudny pod vedením svých rodičů a chodit vhodně oblečeny, tj. dle normy; pánové se mají vyhýbat dlouhému ponocování, kdy řádný občan dávno již spí, atd. Při jakékoliv obhajobě bezúhonnosti však nutně musíme narazit, neboť člověk, ať už ze sebe dělá, co se mu zlíbí, zůstává zase jen tím, čím byl na počátku – člověkem. Ona mravní spořádanost se tak stává spíše výrazem rčení: kázati vodu a víno pít, společností vynucenou frází a přizpůsobením se kolektivnímu klamu, než hodnotou, na níž by se dalo stavět. Požadavek etiky má ovšem své kořeny.

Je třeba si uvědomit, že maloměsto, právě pro svou nevelikost jakožto územněsprávní jednotky, má bezvýhradný charakter obeznamenosti „každého se všim“, místní lid zde žije velmi úzce pospolu, vidí si takříkajíc „do talíře“, což mu dodává chatrného pocitu vzájemné nadřazenosti, zdání dozorců a soudců: vše o tobě víme, tak si moc nevyskakuj (*Celé město ví, co jsem zač, a tak si na mne s gustem dovolí⁷⁶*)!⁷⁷ Být počestný v sobě nese vedle skryté nepřejčnosti a závisti především společenský imperativ „nevybočuj!“, drž se své kasty a známých, všemi uznávaných pravd!, buď průměrem!, tehdy budeš hoden obecného přijetí. Cena člověka se skrývá v rukou veřejného mínění.

Zaostalost literárního maloměsta spočívá ve stádnosti celku („*Měšťané nejsou měšťany, pokud nepatří do nějakého cechu či jiného sdružení [...]*“⁷⁸), zevnitř je jen málokdo ochoten či schopen postavit se za cenu odsouzení nekompromisní většině, nepochybující o stanoveném pořádku. Začarovaný kruh, kdy jeden drží druhého v šachu, nedává prostor jakýmkoliv novotám a výstřelkům, které znamenají odpojení od skupiny, a tím i nevratné pošlapání svého „čistého“ štítu (*špatná pověst znamená pošramocenou autoritu⁷⁹*).

Lidé, nemajíce možnost jiného vyžití, soustřeďují svou pozornost pouze k práci a hlídání svého souseda. Nikdo netouží vystoupit mimo jednotu (není ani důvod), znamenající

jistoty a bezpečí anonymity, kupředu jako první, sám; prioritou se stává nedat svému sousedu příležitost k pomluvám vlastní osoby (*Ta hanba! Co tomu lidé řeknou?*,⁸⁰ „*Jen aby nebyly žádné řeči... Já mám rád pokoj...*“⁸¹), jedinou ctností je homogennost. Odtud plyne ono ustrnulé zpátečnictví a ulpívání na starém úzu: jakmile se někdo odliší, je sražen posměchem a vyhoštěním z okruhu veřejnosti.

Za výslovné pokrytectví lze pokládat odsouvání jakýchkoliv prostopášností na ostrůvek za řekou: hříšnost a „povyskočení si z kopýtká“ nejsou možné v *našem* susedství, na očích slušných občanů, vprostřed města, kde je to nestoudné a neomluvitelné, je však tolerovatelné „vedle“, dále od našich obydlí. Nejedná se už tedy o to, co je či není amorální, nýbrž kde se vilnosti dává průchod a do jaké míry si při tom dovoluji být opovážlivý. Provádějí-li se necudnosti daleko od základů spořádaných životů, počestnost tím netrpí na újmě.

Připomeňme také množství institucí a autorit-model, vyšších „mocností“, střežících a stvrzujících činy a konání oveček okresního města: *Nad všemi budovami čněla radnice s věží, na níž byl vymalován znak města;*⁸² *Nad tyto domy se vypínala břidlicová střecha okresního hejtmanství s nápisem: Vystavěno L. P. 1902. Avšak i hejtmanství se skromně krčilo ve stínu hraběcího zámku se čtyřmi mohutnými věžemi. Nejvýše pak stál zlatý kříž gotického kostela, jiskřící v paprscích slunce.*⁸³

Správce Wagenknecht

S personifikací dozorcovství, samoúčelného peskování, postihu a zákazu, ale též hamiznosti (mj. si dělá nároky na Chlebonův za léta nažebraný poklad) se střetáváme u správce Wagenknechta a jeho diktátorské povahy, činící z lidí pouhé funkce a předměty „bachařských“ choutek: *Chtělo by se mu rozehnat dav a komedianty zavřít do šatlavy. Chtěl by mít náměstí prázdné, mrtvé domy a mlčenlivé příbytky za staženými záclonami. [...] Kdyby mohl, vydal by takový zákon, podle něhož by se lidé směli pohybovat jenom jako neslyšné stíny.*⁸⁴

Jako Rabochovy všudypřítomné pomluvy a zlá slovíčka i Wagenknechtova sukovice prochází celým Poláckovým příběhem, jakožto hrubá „zákonná“ síla; nikde se ovšem nedozvídáme, kým byl k takovým pravomocím povolán: lze se domnívat, že jde opět (viz Raboch) o jaksi samozřejmé rozšíření vlastní působnosti ze správce chudobince na „ochránce“ a „strážce“ celého města: [...] *ztichlými ulicemi kmitá se nepokojný stín správce Wagenknechta; bdělý stín je připraven někoho přistihnout, usvědčit, zjistiť, přiškrtit.*⁸⁵

Profesor Pošusta a sládek Vokoun

Oba případy představují okresním městem zavrhané osoby: Pošustovo nepřijetí vychází z otevřenosti jeho myšlení a náklonnosti k všemu novému, neotřelému, dále pak z jeho odlišného původu: není *jejich*, nýbrž odkudsi zdaleka, je to vetřelec, kterého nikdy nepochopí; nadto nenaplnuje obecnou představu vážného, seriózního učitele, v své roztržitosti je maloměstem pokládán spíše za podivína: *Odsuzoval [starosta města, knihkupec Oktávec] profesora v souhlase s celým okresním městem, protože přišel odjinud, protože příliš rychle chodil, ačkoli mu hodnost kázala, aby se šinul zvolna [...], a že [...] nosil okázale své pokrokové názory.*⁸⁶

Vokoun sklízí odmítavý postoj kvůli svému odklonu od domovských jistot, jež vyměnil za „trmácení se“ po světě: *Když se vrátil z cest do okresního města, byl uvítán jako poloviční blázen. Obyvatelé nemohli pochopit, že se někdo může toulat po cizích krajích, když může sedět doma.*⁸⁷ Tlaku maloměsta ovšem může čelit pouze silný člověk, individualita, jinak takovémuto „zběhovi“ hrozí zánik: *Časem však upadl v malomyslnost; počal se ostýchati za to, že byl v cizině, a trpěl pocitem méněcennosti. Dobrovolně si nasadil bláznovskou čapku [...].*⁸⁸

Obyvatelé okresního města nezahálejí a posilují své pozice prostřednictvím každého odstrašujícího případu, jenž nebude více následován: „[...] *A nyní... když se mohu tebou chlubit, chceš jít pryč? Lajdat po světě jako sládek Vokoun? Aby pak si z tebe lidi dělali šoufky...?*“⁸⁹ Maloměsto, nadsazujíc každý nezdár,⁹⁰ skálopevněji nabývá na přesvědčení o nezvratitelnosti svých pravd, a tak prostřednictvím zrazování revolučních pokusů stává se zastrašeno sebou samým a upadá do stavu ještě větší odloučenosti světu.

Poslanec dr. Alois Fábera

*Poslanec osloví některého vystavovatele křestním jménem. Pohladí ho po zádech a vyptá se ho na rodinu. Voličova tvář se roztáhne blahem; malý člověk počne dlouze a široce vykládat o svých nadějích a strastech.*⁹¹

Poláček, K.: Okresní město

Vedle opomíjeného zemřelého básníka, kterého měšťané v jeho vzletných řečech, domnělé lehkomyšlnosti a nepořádné životosprávě považovali spíše za blouznivce, nacházíme v poslanci Fáberovi jedinou osobu vypracovavší se v kontextu okresního města dále, než jen

k plytkému tlachání, kam až to kdo mohl dotáhnout, kdyby býval byl chtěl. Jelikož se však jedná o dosud žijícího člověka, městská toponyma nesoucí název výhradně po členu národní strany svobodomyšlné tak vyznívají spíše ironicky: *stezka dra Aloise Fábery, třída dra Aloise Fábery, zátiší dra Aloise Fábery.*

Poslanec přijíždí za bývalými sousedy, dnes již voliči, na své letní sídlo a jeho přítomnost s sebou nepřináší jen rozsáhlé slavnosti a nezbytné ceremonie – každý chce uzmout trochu toho Fáberova lesku i na sebe, ku závisti druhých: Wachtlovi se rozmluva s představitelem rakousko-uherské vlády nezdaří, zato Raboch už je úspěšnější: [...] *panu Rabochovi nejde o věc; mluvil a přitom se rozhlížel, zda město vidí, jak rozmlouvá s poslancem.*⁹²

Avšak i Fábera, zpoza naučené politické přetvářky, je schopen reflexe současného stavu: *Poslancův hlas klokotá, že tehdy, za dávných dob, byl lid bodrý, poctivý a neznal falše. [...] S povzdechem se odtrhl řečník od tohoto luzného obrazu, aby pohleděl šedé, neupřímné přítomnosti v tvář.*⁹³

Zámek

Zámek představuje svou poklidnou kaštanovou alejí a nedalekou starobyklou budovou gymnázia idylické, vznosné, takřka andělské místo dávných ušlechtilých činů, vzdálené a vymezující se maloměstskému vlivu. Notář dr. Tichay zde skládá básně a mladí lidé sem utíkají před bystrými zraky rodičů, ale i okresního města, aby mohli alespoň v tomto prostředí zažívat, skryti clonou cigaretového kouře, pocitu vyhraněnosti a nepřináležitosti k hlavnímu proudu: *Kouřila proto, aby se o ní neřeklo, že je popelka domácí; protože jí to doma zakázali; protože v tom vidělo maloměsto způsoby lehkých ženštin.*⁹⁴

Se zámekem, přidruženým parkem a budovou gymnázia se setkáváme – ve funkci místa zábavy – i ve Filozofské historii.

Hladká Ančka

Dříve paní Kafuňková, slouží k demonstraci velmi tenké linie mezi prvky opozice bohatství – žebrota a relativnosti maloměstských hodnot, postavených právě na vlastnictví a příslušnosti k patřičné společenské vrstvě (viz zde s. 13: Opozice nízké – vysoké): *„Majetnice...“ opakovala žebračka malomyslně, „byla jsem velká majetnice. Měla jsem*

kanapé a tento... porculánové hrníčky. Všecko jsem měla. Taky šicí stroj a před dveřma rohožku. Bylo všeho bez počtu, dokavád byl nebožtíček...“⁹⁵

Již samo nepřeborné množství postav, obdobně jako neurčité označení „okresní město“, poukazuje na anonymitu, absenci individualit a nevýraznou, neprůbojnou průměrnost měšťanů. Stereotyp Okresního města Poláček do značné míry dotváří také tíhnutím k záměrnému vyhýbání se synonymním označením, např. lékárník je zpravidla *usměvavý* či *veselý*, Fáberovi stékají sladké řeči vždy jen po *kaštanové bradce*, muži chodí ukryti v pláštěnky *jakoby jim bylo zima*, hovoří se o *nakyslém* zápachu Chlebounových hadrů, apod.

A zatímco se počestní měšťané na besedě s poslancem Fáberou překřikují, aby každý dal ze sebe něco světu: jeden svůj antisemitismus, druhý pohrdání vesničany, třetí pohoršení nad obecní radou, čtvrtý sto osmdesát tisíc ročního obratu a všichni společně nevoli vůči profesorovi Pošustovi, za branami města začíná psát dějiny rodící se válka. Maloměšťák ovšem ví, jak se ubránit – útekem do svých domovů: *Bylo slyšeti, jak v městě někdo přibouchl okno.*⁹⁶

2. 3. Filozofská historie a postavení patriotismu v tematizaci maloměsta

Filozofská historie, obdobně jako Maloměstský román, nabývá na významu díla s vlasteneckým zaměřením zobrazovaným na pozadí maloměsta. Takový účelový výběr autorů může mít několik příčin: a) oproti Praze se zde jedinec-patriot potýká s odlišnou, lépe odhalitelnou formou odmítání národních hodnot, vedenou zpravidla spíše jen bezpáteří přizpůsobivostí a nabízejícími se pocity nadřazenosti než skutečným přesvědčením či odporem vůči české myšlence; b) maloměstu (a venkovu) příznačná pasivita je vhodným nástrojem vyslovení obecného apelu v souvislosti s českou národní otázkou, demonstrováného na konkrétních osobnostních typech, skrze něž lépe nacházela svého příjemce; buditelskému záměru tak více vyhovovalo nevelké prostředí maloměsta, zde Litomyšle, oproti neadresnosti, anonymitě hlavního města, kde obroda byla lidem blíže a ve větší míře.

Ač šlo ve Filozofské historii a dalších prózách především o otázky nacionální, předkládaný ráz smýšlení obyvatel nebyl a ani nemohl být nadsazen či jeho zkreslením zneužit k svému záměru, neboť na jeho věrohodnosti zčásti záleželo přijetí stěžejní ideje.

V souvislosti s vlasteneckými tituly nutno ovšem poukázat na jim výslovně typickou variaci jednoho z projevů maloměšťáctví: obecně můžeme konstatovat, že maloměsto si vždy

jaksi přirozeně nachází určitý předmět svého pohrdání, odsouzení a zavržení, jako např. novotářství, bezprizornost, odlišnost aj., zde se ale setkáváme s opozicí nízké – vysoké u příslušnosti, resp. přihlášení se k té které národnosti, konkrétně české, či německé, přičemž česká je vzhledem k historickému vývoji chápána jako ta opomíjená, nehodná zájmu, náležející vesnickému lidu, zatímco německá má příznak velikosti, nadřazenosti a hodnoty. A právě na toto zastánci měšťanského středu, prahnoucí po všem lesklém a vznosném, velmi dobře slyší a hbitě reagují – příklonem ke germánskému jazyku, k „elitě“, k tomu, co je momentálně (!) v popředí zájmu, jak lze vysledovat z projevů některých obyvatel: *Láska k vlasti, čtení českých knih a hovor český není módou, není nóbl, a proto všeho toho si nevšímají, ba tomu se vysmívají!*⁹⁷

Nastíněným příklonem proněmectví se ve Filozofské historii prezentuje zejména paní aktuárová.

Paní Roubínková a její dcera Lotty

Paní Roubínková z titulu svého společenského postavení opovrhuje prostým lidem a vůbec vším nedůstojným jejího stavu, postavení se na stranu němčiny je tedy nasnadě: [...] *i dnes zavedla hovor svým míchaným způsobem. Brzo prohodila něco po česku a zas opentlila svůj výrok německým dodatkem nebo vysvětlivkou.*⁹⁸ Čeština vystupuje z jejích úst jako nutný prostředek k domluvě, němčina pak jakožto ona ctnost, „pentle“ jejího významu a důležitosti.

Paní aktuárová a Lotynka ještě dovolují poodhalit specifickou, v kontextu zvoleného tématu nebývalou mez přijímání nových věcí: jsou-li tyto, především oblékání a móda, prostředkem manifestace význačného postavení a zámožnosti, nečiní zúčastněným problém, ba dokonce mají podobu nezbytnosti, stvrzující vlastní společenský význam: *Matinka neželela výloh, jen aby dcera nejnovější módou překonávala ostatní.*⁹⁹ Motiv hany, dá-li někdo přednost obyčejné dívce před vyššími společenskými kruhy, je na tomto místě takřka samozřejmostí: *Její Lotty, ta nejhezčí a nejbohatší, musila ustoupiti takovému venkovskému děvčeti!*¹⁰⁰

I u paní aktuárové se setkáváme s motivem macešství (Okresní město, Vlčí jáma): předpokládáme, že v 19. století a v období po první světové válce nešlo o stav zcela ojedinělý, ať už byly tyto děti vyženěny nebo do rodiny z jakéhokoliv důvodu nově přijaty, což spisovatelům nabízelo mnohé fabulační možnosti, a to nejen ve spojitosti s tematizací maloměsta (např. Lenka zde zpodobuje pročeský prvek vymezující se obecnému vyznání Roubínkových, Jana ve Vlčí jámě boří stereotyp nového místa působnosti).

Pan aktuár Roubínek vs. babička Krovecká (Maloměstský román)

Filozofská historie spadá do výkladu o stereotypu zejména díky této jinak nevýrazné době obchodníka Štědrého, postavě pana Roubínka, nikam nespěchajícího úředníka zahleděného do svých jistot jako do nástěnného obrazu Herodova: *Všecko mělo svůj čas, vše chodilo podle určitého a nezměnitelného pořádku jako na drátkách,*¹⁰¹ odmítajícího vše nové jakožto ohrožení svých zastaralých hodnot: „*Myslí, že to všechno naschvál – ty novoty.*“¹⁰² Jeho prostřednictvím je poukazováno na hrozbu spočívající v nevyhraněnosti, nevyslovení se, v jakémkoliv nezájmu a nesoudnosti: *Nebylť pan aktuár nepřítelem své národnosti, ale také ne přítelem. Slovem, byl pravým, celým úředníkem, oddaným milostivé vrchnosti, jenž dbal na starý, obvyklý pořádek a novot z duše nenáviděl.*¹⁰³ Dějinnému vanutí léta osmnáctistého osmačtyřicátého se ovšem nevyhne ani jeho usazenost a vratká jednota: *Pan aktuár, pořádný občan, úředník, jemuž všechen nepokoj a nepořádek hrůzou byl, ten se měl chopiti zbraně proti lecjaké luze, měl do ní střílet – [...] Čím se provinil, že on, ten neklidnější, nejspořádanější občan, musí lidskou krev prolévati?*¹⁰⁴

Dokonce i v rodině pana Roubínka, stejně jako v případě ulehání manželů Štědrých vždy po odbití dvaadvacáté hodiny, se setkáváme se zaběhnutým návykem, určitou stereotypní reakcí na konkrétní hodinu: *Zrovna o půl jedné, jako vždycky, byli u Roubínků po obědě;*¹⁰⁵ *Nekouřilť [Roubínek] nikdy jindy než v neděli odpoledne po obědě a navečer.*¹⁰⁶

U pana aktuára jde však oproti obchodníku Štědrému, udržujícímu kontakty alespoň s Rabochem či se svými klienty, o poněkud nekompromisnější vykreslení odosobněného, chladného, „neživého“ přízraku, zcela odříznutého od reality okolního světa.

Ve Filozofské historii představuje lhostejnost k české národní myšlence pan Roubínek, v Maloměstském románu Terézy Novákové už se tak děje prostřednictvím všech Radiměských, výjimku tvoří pouze babička Krovecká, u které se sice shledáváme s obhajobou stereotypu, oproti pohodlnému Roubínkovi (období Radiměských) jde však o zcela opačnou motivaci. Krovecká je zastánkyní starých hodnot v pozitivním smyslu slova, neboť ty jí znamenají tradici – českou, tedy žádoucí tradici; Krovecká se svým vyznáním přiklání k vlasteneckému (ušlechtilému) odkazu jejího syna. Uzavřenost babičky Krovecké společenskému životu tak vyznívá spíše jako nesouhlas s postupným odklonem obyvatel Radiměře od životního boje obrozence Jana Kroveckého.¹⁰⁷

Paní Rollerová

Paní Rollerová obhájí pozici „drbný“, opomenuvší přitom pokles svého významu vzhledem k manželovu úmrtí: *Paní Rollerová, vdova po bývalém purkmistru, přísnější a mocnější než sám „palmistr“, domnívala se, že dosud moc v jejích rukou, a nevzdala se proto úřadu svého cenzorského. Nic nezatajeno před jejím bystrým zrakem, vše stíhala svou ostrou i zlou kritikou.*¹⁰⁸

Slečna Elis a strážník Kmoníček

Slečna Elis je představitelkou ulpívání na dobrém jménu (viz zde s. 23: Počestnost jakožto výraz pokrytectví a stereotypních hodnot) a výjimečnosti, znamenitosti svých podnájemníků: *Zároveň jí šlo o čest bytu. Zakládala si nemálo na tom, že bydlelo u ní již čtyřicet sedm posluchačů filozofie, kteří byli vždy mezi předními a nejlepší pověsti požívali;*¹⁰⁹ strážníka Kmoníčka pak můžeme považovat za symbol maloměstské ospalosti a apatie: *[...] vyhřívá se na kamenné lavičce před pilířem podsíně, upadl v lahodný spánek. [...] Každý již jeho slabou stránku znal, že kde může, opře se o zeď nebo zasedne na lavičku a oddá se tu sladké dřimotě. Říkali o něm, že chodě spí.*¹¹⁰

2. 4. Vlčí jáma

Vzhledem k psychologickému zaměření nabízí Vlčí jáma oproti ostatním titulům s maloměstskou tematikou poněkud odlišné uspořádání stereotypu, resp. jednotek na něm participujících. Dosud bylo maloměsto pojímáno v své populační struktuře jako plně konzistentní celek: obyvatelé okresního města se projevovali v souladu se svými zvyklostmi a míněním, společně pak utvářeli celkový ráz tamního klimatu; „filozofská“ Litomyšl byla např. schopna názorové jednoty vůči potrestání studentů za porušení zákazu konání majálesu.

Jedinečnost Vlčí jámy tkví v neobvyklé relaci tety Kláry a Rozvadova, ústředního dějiště Glazarové románu: obecně se totiž v literárním maloměstě střetáváme, i přes ono takřka nepostradatelné „hašteření“, s uniformitou vstupující do opozice k okolnímu světu, nikoliv však soukmenovcům. Zde přesto dochází k dobrovolnému odpojení dílčího prvku od celku, dezintegrace tedy nastává z nitra (!), podstatné přitom je, že „rebel“ nepřísluší ke spodní vrstvě, odsouvané z centra společnosti a priori, nýbrž k vládnoucím, s potenciálem více méně harmonického, nekonfliktního „táhnutí za jeden provaz“. Narušení pospolitosti

ovšem nastává pouze na vnější, generální psychické rovině, v jádru teta Klára představuje věrný odraz rozvadovského stereotypního smýšlení – srdce rodinného prostředí Rýdlových tepe atmosférou maloměsta.

Teta Klára

*Na trůně naslouchá stará a velitelská paní neznámým senzacím [...].*¹¹¹

Glazarová, J.: Vlčí jáma

Teta Klára se narodila do rodiny starosty města a významného společenského postavení pojímalo i veškeré její příbuzenstvo, vyrůstala tak v prostředí přepychu a hojnosti, které se jí stalo ústředním činitelem nahlížení svých bližních, obyvatel Rozvadova, ale i sebe samé. Výstižně reflektuje maloměstskou povahu: kritérii ušlechtilosti člověka není např. přirozená inteligence, dobromyslnost a vůbec komplex osobnostních kvalit jedince, nýbrž původ, konkrétní, okamžitá skupinová příslušnost, rozsah movitosti a od ní se odvíjejícího mocenského vlivu. Životní meta spočívá ve střádání majetku, prestiže, vlastního pocitu nadřazenosti a potažmo i ve vyvolávání závisti: [...] *měšťky, živnostnice a úřednice, teď se pojd'te podívat! Mé šaty. Mé skvosty. A můj muž, můj muž, moudrý, významný a mocný, můj ve dne i v noci.*¹¹² Lidská důstojnost, vyrovnanost a sebevědomí se budují na úchvatnosti hmotných statků, jejichž pozbytím či defektností se takto licoměrný svět rozpadá: *To hrozné poznání o špatném oděvu. Ten úděsný, nikdy nepoznaný pocit méněcennosti. Celý životní podklad, klid a povýšenost převažy, vše je totam. Teta propadá panice.*¹¹³ Na svém významu tak nabývá i poněkud příznačný sklon tety Kláry v osamocení cestovních zavazadel a krabic.

Ve vztahu k Rozvadovu vychází Klářino uvržení do separace z totální psychické závislosti na jejím manželovi Robertu Rýdlovi, který ovšem zosobňuje zase jen majetnické sklony a zdání vlastní dostatečnosti. Má-li Klára na blízku svého muže, nikoho jiného nepotřebuje, což dává nepotlačovaný průchod její nenávisti: Robert zde není chápán jako objekt lásky, nýbrž jako prostředek spolčení proti celému městu, klenot hýčkaný pro závist Rozvadovských – o mnoho let mladší muž-zvěrolékař se starostenským úřadem.

Obecně však Klářino prokletí vězí v odcizení všem lidem jakožto důsledku jejího rodového předurčení – celoživotního blahobytu: *Můj bože, jak to přec tísní, sama nikdy, ani na chvílku, netrpěla nedostatkem. Nedovede si představit, nemůže vůbec si představit sociální podřaděnost a závislost, pocity chudého u bohatcova stolu;*¹¹⁴ Klára nenachází odvahu odpouštět, povznést se nad situaci, ve vztahu k sobě je vše příliš vážné a k druhým zas

opovrženíhodné: „Pamatuj si, Jano, tu paní nikdy nezdrav. Ublížila mi! Neděkuj tomu pánovi, urazil mne. Nezdrav tuto slečnu, pomluvila mne. Nevšímej si této paní, její muž mi udělal zlomyslnost.“;¹¹⁵ zhoubný rozpor se nachází na pomezí bezvýhradného odloučení a přirozené sociální potřeby člověka.

U tety Kláry se setkáváme s dvojí izolací: přímou (její vnitřní boj s Rozvadovem) a nepřímou (vymezování se maloměsta vůči okolnímu světu). Už i dům Rýdlových jeví se jako temná, neútluná nora, blížící se maloměstské nepřístupnosti: *Ložnice je tmavá sluj, do které nikdy nezabloudí paprsek. [...] Šedé zdi, nevýslovně smutné, němé a výhružné, jsou všude na dosah. [...] Je tu podivné, úzkost vzbuzující ovzduší, šero, nemocniční pach.*¹¹⁶

Pokud jsme výše hovořili o ulpívání tety Kláry na jejím manželovi, nejinak se po jeho odjezdu děje s Janou, otrokem tetiných nálad, Robertovou náhradou, výstrahou rodinným, potenciálním dědicům. Klára od svých nejbližších vyžaduje neustálou pozornost, zatmelující potřebu pocitů přízně a něčí přítomnosti; stejně jako věci, i lidé se jí stávají prostředky nevraživosti druhých, pouhými funkcemi: [...] *ubohá paní trpí bolestně svou izolací. Demonstruje městečku, že není sama, že má svou společnost, kromě muže ještě svou vlastní, blízkou duši. Že přes všechno někoho má, kdo jí náleží.*¹¹⁷

Tetině labilní náklonnosti se bezprostřední vyvolenec těší, jen dokud onen dostatečně tlumí neurotický hlas samoty a nemilovanosti. Příbuzenského zájmu si ovšem Klára neostýchá vynutit místy až necitelným, tyranským způsobem; nestálost eventuálních „sympatií“ je přitom vskutku otázkou okamžiku: *Teta leží na pohovce a je jí zle. [...] Janě a Robertovi se ovšem nic nestalo. [...] „Ať jdou oba ode mne! [...] Robert se svou netečností a se svým sobeckým zdravím mě provokuje.*¹¹⁸ Jako když dítě obdrží jedinečný, ostatními nedosažitelný dar, tetina chorobná přichylnost ke komukoliv v tomto případě nabývá závratných rozměrů, neboť jen skrze kontakt může plně vychutnat svou pýchu, triumf a pohrdání: *Tetino srdce se vzdouvá. Odpouští městečku všechny vroubky. Přátelé, podívejte, Robert je doma, a vy to vidíte, jak jde se mnou, jak se máme rádi. [...] Jsme jedna rodina a já vás mám taky ráda.*¹¹⁹

Klářinu sobeckost též demonstruje její neshášenlivost vůči náladám, nechotě a nemocem druhých, ač sama je jejich ryzí nositelkou (přinejmenším stáří nelze skrýt): „*Jaké máš, Jano, růžové nehty, jako lupínky růží.*“ *Položí své prsty přes Janiny a letmo porovná své bledé, do modra zbarvené nehty s dívčími. Rychle a dotčeně sevře pěst.*¹²⁰ Tato vlastnost pak nabývá na intenzitě obzvláště při Robertových úvahách nad jeho utajovanou, smrtelnou chorobou.

Dcera po purkmistru nemá děti, což kompenzuje svými hmotnými statky i manželem: *Robertku, boběčku, tajtrlíčku, chlapečku*; pod prázdnotou vlastního života upadá Klára do víru pomlouvačné zahálky, a přestože ji k Rozvadovu pojí zášť, je v jeho sevření víc, než si dovoluje připustit: *Přes všechno lpí na svém městečku, kde zná každý kámen. Lpí na lidech, jejichž zná každé hnutí i myšlenku [...] Zná jejich slabiny i hříchy a pevně čelí jejich averzi svou sociální nadvládou. Podléhá někdy této hře. Ale žije ji už tak dávno! Jak ji opustit? Jak začít jinde znovu a jinak? Jak má opustit svůj dům, zděděný po rodičích, dům, který prošel jejich i její život, kde každý kus nábytku, každá zásuvka, každá maličkost je dojemnou vzpomínkou?*¹²¹

Jana a Robert

Jana přichází do starostova domu zvenčí a při svém předchozím nesnadném životě zpočátku zřejmě i vítá stereotypní chod Klářiny domácnosti, znamenající dosud nepoznané zázemí a naději, ty se však nejen pod tíhou množství každodenních stehů prázdnoty háčkování stávají neúnosnou pastí, vězením, vlčí jámou, podobající se celému Rozvadovu. Jako teta Klára před lety ve svém vdovství: *To trapné vdovství. Ta dychtivá touha bez úkoje a malé městečko, číhající a bdělé jako hlídací pes,*¹²² je dívka (jedinec) obětí nepřímého společenského nátlaku, nesčetných očekávání a „vhodných“ povinností:¹²³ *Hodná měšťanská dcera musí umět háčkovat! [...] Ostatně se to sluší;*¹²⁴ *Stane se hodnou, skromnou, měšťanskou domácí dcerkou.*¹²⁵ Janu nelze představit světu, dokud toho nebude způsobna – aby lidé „nepovídali“: *Musí se nejdřív vykrmit. Musí ztratit bledou a hladovou barvu, která je v tak příkrém rozporu s tradicí tohoto domu, než bude možno ukázat ji lidem.*¹²⁶

Přestože se Jana integruje do nastolené neměnnosti, spatřujeme její primární význam v narušení Robertovy liknavosti vůči tetiným manýrám skrze utvářející se vzájemnou náklonnost. Na Janině lidské čistotě a oddanosti (městečko tetu odsuzuje, v Janě však vzbuzuje soucit) si zvěrolékař uvědomuje svou dosavadní slepotu a promarněný osobní život.

Robert vzešel z chudého prostředí a ve své koktavosti a neprůbojnosti veden pocity méněcennosti Kláru dříve vesměs využil k svému začlenění do nehostinného Rozvadova, jenž by ho jen stěží přijal (viz zde citace č. 173) – vše, čím je, se stal díky finančnímu postavení své ženy: *Ani ze svých úspěchů se nemohl těšiti čistě. Vždyť jeho rozlet, nezávislost, všechny jeho úspěchy mu přece umožnila jeho nemilovaná žena, Klára.*¹²⁷ Ta ovšem přistupuje k sňatku nejiným způsobem: mladý muž, ověňčený modlářskou aurou vzdělanosti a jinošské zdatnosti, skýtá stárnoucí, osamocené Kláře nalezení smyslu života, umlčení rozvadovské

zlomyslnosti nad její snahou někoho polapit do spárů manželství, navýšení chlouby a nevraživosti lidu a díky Robertově vděčnosti i rozšíření majetku. Dochází tak k oboustranně výhodné výměně nároků a požadavků – společnému „ano“ nepsaným pravidlům hry maloměsta.

Rozvadov

Glazarová nás v svém příběhu uvádí do zákoutí ponurého, nekompromisního, unylého maloměsta, prodchnutého nespočtem tísnivých uliček, v němž mají klevety výsadní postavení: *Nikde jediného světla, městečko jako vymřelý přízrak, černé v černé noci;*¹²⁸ *Ulička zvučí klepem. Zvěst lítá ode zdi ke zdi, nikde se nezraní o tvrdý kámen, pružná jak z gumy už vylítla z uličky a je majetkem všech. [...] Vždyť tohle je přece příčina chladu a bázně, cizoty i zášti městečka. Tahle vražedná lehkost, s jakou se hodí zapálený věchet. Tato bezcitná lačnost, která se vrhá na nové sousto.*¹²⁹

2. 5. Závěr

*Všechno necht' je na svém místě.*¹³⁰

Poláček, K.: Okresní město

Domníváme se, že chorobné ovzduší vykreslených měst, jak jsme předeslali v analýze Okresního města, spočívá ve zpátečnictví, setrávání, zkostnatělosti a obavách ze změn, v neposlední řadě ale také v neuvědomění si svého stavu. Maloměsto je autory pojímáno jako stojatá voda nevelkého rybníku, jehož uzavřenost světu brání odtoku nahromaděného marastu, stejně jako přílivu nové, dosud nezkažené vody. Její nenadálé množství by totiž mohlo být příčinou boření bariér a rozpínání jeho rozlohy – jenže právě toto si maloměsto nepřeje. Okolní svět ve své neprobádanosti na „strážce hradu“ doléhá, bolestně se vtírá do jeho vědomí: upřednostňováno je snění před jeho reálným naplněním, stejně jako vlastní jistoty, usazenost na majetku a dokonalá obeznámenost s prostředím působnosti, jen tehdy může měšťan zažívat pocity bezpečí a neohroženosti. Už i chudobinec, *kamenná, zeleně omítnutá budova v podobě pevnosti*, a jeho *odmítavý, sveřepý vzhled*¹³¹ předznamenává zatvrzelost, nedostupnost a touhu po separaci.

Z hlediska vývojové psychologie jde o zcela nevyspělé pojmání světa: maloměšťák projikuje svůj strach ze všeho nového a z nestálosti, vycházející z povahy života, do zakrnělé

touhy navrátit se zpět do vykonstruovaného „lůna“, jehož nepatrné a především neměnné prostředí skýtá pocity bezpečí – funkci záštity a ochrany plní právě maloměsto, většina. Protikladem je proces individualizace, rozvoj, odpoutání se a touha po odlišnosti.

Maloměsto se prezentuje jako zcela nedějové místo, oproštěné od jakéhokoliv vzrušení: *Z historických událostí nejvýznamnější byla návštěva Marie Terezie roku 1764, kdy tato při jakési cestě z Vídně do Prahy městečkem projížděla a zastavila se na zámku na šálek kávy;*¹³² *Čas neuplývá, čas stojí, jen stíny rostou [...]* / *Včera, dnes, zítra. – Každodenně;*¹³³ *[...] tisíckrát takto vstali, myli se a česali, a den je podával dnu. Vše šlo svou navyklou cestou a nikdo nepozoroval, že něco se pomalu, pozvolna mění. Usnuli tišivým polospánkem dlouhého, dlouhého zvyku;*¹³⁴ *[...] město na mne počkalo [...] nepohnulo se a neproměnilo, čekalo na mne ve svém odvěkém a spolehlivém pořádku;*¹³⁵ *V parčíku před kostelem poskakoval kos po písčité stezce a pronásledovaly se dvě babočky. Pod klenutou lipou klímala stařena u ošatky pomerančů [...];*¹³⁶ *Po náměstí se ubírá strážník s rozepjatou bluzou a nese spisy. Za sto let půjde zase kolem a ponese spisy.*¹³⁷ Takové prostředí nudy a nezájmu přirozeně působí jako líheň klepařství, pomluv a vyvolávání nadsazených afér (viz zde s. 58: Domýšlení). Lidé zde žijí v jakémsi bezčasí, kde se stírá rozdíl mezi večerem a pravým polednem, zítřejším dnem, včerejškem a dneškem. Nejednou se tak setkáváme s reakcí spisovatelů (např. Okresní město, Černý domeček) smršťujících veškeré dění do svým rozsahem nevýrazných kapitol, zaznamenávajících jen banální epizody kolovrátku neúnavně klapajícího stále dokola.

Jednou z příčin stereotypních tendencí maloměsta může být nekonečné svalování veškeré viny na těžký život, okolnosti a osud; ukolébávající neschopnost přijetí odpovědnosti za stav věcí tak brání uchopení vlastního bytí pevně do rukou: „*Vy jste vzdělaný a my jsme nevzdělaní. Kdybych já měl školy [Raboch], kde jsem mohl dneska být. Ale můj tatík neměl na studii;*¹³⁸ *Jana ví o jejím [Klářině] tajném soužení pro neoblíbenost a společenskou osamělost. Ale teta nehledá vinu u sebe, ta myšlenka ji nenapadne.*¹³⁹

Celkový ráz maloměsta bývá vykreslován na jednání a postojích tamních obyvatel, na konkrétním příkladu vzorové skupiny lidí jistých osobnostních typů. Usuzujeme, že každá takto do popředí vybraná „komunita“ v sobě presuponuje v prostředí provinčních měst existenci dalších, obdobných mikrosvětů.

Maloměstská tematika se objevuje v literatuře 19., 20., ale i počátku 21. století – není snad i toto dokladem strážníka s rozepjatou blúzou, nesoucího spisy napříč staletími?

3. Příjezd: vztah maloměsto – poutník

3. 1. Úvod

Motiv příjezdu představuje situaci, při níž se do maloměstského prostředí dostává dosud neznámý (přistěhovalec, poutník/cizinec) či dlouho nespátrřený jedinec (rodák);¹⁴⁰ s ohledem na záměry jednotlivých spisovatelů se tak objevují různé varianty vzniknuvšího vztahu maloměsto – poutník. Budeme zde rozlišovat následující relace: a) aktivita vs. pasivita (poutník jakožto síla bořící stereotyp), b) nepřijetí poutníka, c) přijetí poutníka.

Analyzované tituly: Weiner, Richard: Uhranuté město (Škleb, 1919); Čapek-Chod, Karel Matěj: Řešany (1927); Fried, Jiří: Časová tíseň (1961); Fried, Jiří: Pověst (1966); Ulrych, Petr: Srdce marionet (2000).

3. 2. Aktivita vs. pasivita

3. 2. 1. Pověst

Jak už napovídá sám název, leitmotivem Friedovy novely je pověst (*vybájené vypravování o nějakém místě nebo historické osobě*¹⁴¹), tedy určité tvrzení, jehož věrohodnost či mylnost se nezakládají na verifikovaných, resp. snadno verifikovatelných faktech. Ta totiž v tomto případě odsouvá časová distance dělící současnost od vzniku domnělé události, stejně jako nepřístupnost jejího původce. Pověst, předávaná z generace na generaci, vyvěrá z dávné příhody zešílení Finkova syna a z předpokladu, že pomatený potomek je doposud držen na Finkově zahradě v kleci kvůli případným záchvatům. Přitom je příznačné, že nikdo ze Záhořských nenachází důvod zauvažovat, byť jen na okamžik, o opaku: *Otce popouzelo, že se ptám na samozřejmosti, a stroze mi potvrdil, co už jsem věděl: Fink blázna měl a země byla kulatá;*¹⁴² *Zatím jsem nikdy nezapochyboval, že by to s Finkem a jeho synem mohlo být jinak [...]* *Pro mne to všechno byla nepochybná skutečnost; patřila k městu, ve kterém jsem žil, právě tak samozřejmě jako dvě sedlové střechy svatojakubského kostela, jako Dolní brána, kterou dobýval Žižka, jako kašna uprostřed náměstí.*¹⁴³

Kacířskou nedůvěrou se tak může vyjevit pouze někdo zvenčí:

Zulu

Zulu, syn podplukovníka Peterky,¹⁴⁴ přestože přijímán svými vrstevníky, tedy dětmi, jimž má ovšem co nabídnout, se od samého počátku nevědomky vyčleňuje ze záhořského standardu, např. exotickými předměty svého otce, výjimečností hraček, komfortním ubytováním, svou inteligencí a precizností, přirozeností svého projevu (viz dále), především pak ale svou vizáží, dodávající jeho osobě i ve fyzické podobě status „černé ovce“: *Zulu dostal svou přezdívku brzy na to, co se přistěhoval do Záhoří; odvolávala se na jeho temný obličej, na jeho ohrnuté, vlhké pysky, na jeho černé, jako u negra kudrnaté vlasy.*¹⁴⁵

Do Záhoří se Zulu přistěhoval teprve nedávno a průvodcem po neznámém území se mu stává dvojice kamarádů-spolužáků, postavy Feliše a vypravěče, kteří se zhošťují zodpovědného úkolu zasvěcení nováčka do neopomenutelných pravd a skutečností:¹⁴⁶ *Zulu nebyl zdejší, přistěhoval se do Záhoří teprve před rokem, museli jsme mu vyprávět a vysvětlovat spoustu samozřejmých věcí;*¹⁴⁷ *Finkova zahrada byla opravdu nedobytná. Jenom člověk, který jako Zulu ještě dobře neznal město, mohl předpokládat, že je to obyčejná zahrada, obklopená obyčejným zděným, plaňkovým nebo drátěným plotem [...].*¹⁴⁸ Finkův dům tají dle přesvědčení místních ve svých útrobách „velké“ neznámo, začne-li se však Zulu dotazovat na bližší souvislosti, odpovědi se mu nedostává, naráží pouze na rozpačité dohady. Nikdo v Záhoří už totiž netuší, jak se domnělý blázen jmenuje, od koho a kdy se o tomto vyprávění dozvěděli, snad jen že se datuje do doby před deseti, patnácti lety, ne-li ještě starší: *Nedovedl jsem mu čelit; jak to chodí u Finkových, jsem věděl právě tak špatně jako on.*¹⁴⁹ Za jediný, nezvratný fakt se dá tedy považovat pouze existence pověsti – zkrátka *je*. A právě toto z ní činí jsoucnost takřka nepostradatelnou: znamená pevnost, jistotu, a není pohnutek dobrovolně se jí vzdát: *Obraz události, při které jsem nebyl, obraz zahrady, klece a jejího obyvatele byl ve mně dávno hotový; neměnil se; nebylo co na něm měnit.*¹⁵⁰

U Záhořských – a obecně v prostředí maloměsta – se shledáváme se zásadním fenoménem posunu vnímání každodenního světa, a to s ohledem na nehybnost, pasivitu jejího zdroje: obyvatelé přijímají první podněty ve styku jak s lidmi, tak i věcmi dle svých potřeb jen do chvíle, než si o daném objektu neutvoří jakousi povšechnou představu, vzápětí se ukládající hluboko do lidského vědomí jakožto evidentní skutečnost, přičemž správnost či chybnost takového mínění již nejsou zcela podstatné, netřeba více se ptát, základní funkce – potlačení neznámého – totiž byla naplněna (viz zde s. 59: Domýšlení). Objekt byl fixně zařazen, jakékoliv další podněty vysílané druhými se pak musejí s tímto utvořeným názorem potýkat, stojí-li o to či jsou-li toho vůbec schopny (viz Vokoun).

Primární význam přistěhovalce (poutníka) spatřujeme v jeho způsobilosti jít za tento utkvělý obraz, vytvořit si odstup a předložit jiný, nový úhel pohledu; jen člověk nespádající do ustrnulých řad maloměsta může předložit nezkreslenou reflexi a logický úsudek: „*To jsou samé pitomé povídačky – jako že straší někde na hradě, nebo že v poledne chodí mezi žitem polednice.*“ / „*Tomu nevěřím. Co je moc, je moc. Možná že se to stalo, jak vypravujete, nebo trochu jinak, nebo úplně jinak, to je možné. Ale nepovídejte mi, že ho má Fink ještě dneska na zahradě.*“¹⁵¹ Zulu si uvědomuje, jak se věci s Finkovými a Záhořskými nejspíše mají: objevuje se před ním záhada, svůdná enigma, která působí na dětský smysl pro dobrodružství a Zulův potenciál aktivní síly, rouhačství, jako výzva, hnací motor: „*A jak to, že jste tam nikdy nevlezli? [...] Copak vás nikdy nenapadlo přesvědčit se na vlastní oči? Odněkud přece musí být do té zahrady vidět, z plotu, nebo ze stromu, co já vím... [...] / A vzápětí nás vyzval: / „Víte co? Proč se budeme hádat? Vypátráme to. [...] Já tam vlezu; jestli opravdu nejste srabi, vlezte tam se mnou.*“¹⁵²

Vypravěč s Felišem jsou zaskočení dosud neuvědomovanou, resp. odsouvanou možností vlastního ověření si setrvačného tvrzení – cizinec ztělesňuje nepoznanou, „jinou“ mentalitu; maloměsto ovšem po pravdě netouží, jelikož ta s sebou nese boření starého světa, postaveného na sebeklamu (viz zde s. 44: Spokojenost maloměsta se svou identitou), a tím i nedotknutelných, posvátných jistot a nutnost přehodnocení dosavadních soudů a stanutí „novému“ světu, realitě, tváří v tvář: *Zulu všechno uvedl v pochybnost; kdyby se ukázalo, že se nemýlí, kdo by tedy byl Fink a co by mi z něho zbylo, proč by jeho dům vypadal tak ponuře [...]?* *Vzpíral jsem se takovému pomyšlení a zaháněl jsem je od sebe: Zulu chtěl poznat pravdu a ke mně se s ní blížila jen cizota, jenom zmatek, chaos a neklid.*¹⁵³ Zulu je tedy ze svého záměru zrazován: skrze jeho kamarády dochází k obavám o vlastní identitu, obhajobě vlastní apatie a potažmo i celého Záhoří: *Feliš se ke mně přidal. Řekl, že se tam nikdy nedostaneme. / Řekl: „To už by bylo lehčí vykrást poštu.“*¹⁵⁴ *Dostal jsem chuť bránit své zaostalé rodné městečko, ve kterém svážeji nemocné vesničany do špitálu jako seno z louky [...].*¹⁵⁵

Vztah Zulu – vypravěč (1. os.)

Podstata vyprávění v ich-formě dává čtenáři nahlédnout vývoj událostí z pozice jediného člověka, zde plnicího roli zastávce hodnot svého města. Fakt, že se v Pověsti jedná o nedospělou osobu, nepřímě pokazuje na bezděčnost takového ztotožnění, neboť dítě přijímá

podněty nekriticky, tak jak mu jsou nabízeny, což se zpětně odráží v mezigeneračním koloběhu nastoleného vzorce.

Postava vypravěče vstupuje se Zulem do vztahu rivality, kterou lze sice chápat s ohledem na věk zúčastněných jako klukovské měření svých sil a schopností: [...] *do poslední chvíle jsem se snažil strhnout na sebe velení,*¹⁵⁶ domníváme se však, že na místě je především interpretace jakožto tření dvou odlišných letor – stereotypní a obrodné: *Ačkoli se Zulu dostal dovnitř jen o několik vteřin dřív, zdálo se mi, že získal náskok, který už nikdy nedohoním [...].*¹⁵⁷ Vypravěč pociťuje svou, resp. protějškovu jinakost, neostýchejme se říci „dominanci“, přesto se nejedná o pravé, plnohodnotné uvědomění, jako spíše o zdání, neuchopitelný vjem, že se po jeho boku objevilo cosi dosud nepoznaného, stěží postihnutelného (takovýto stav plyne z neschopnosti šablonovitého světa vlastní reflexe). Vedle Zula zažívá vypravěč svou insuficienci, nemožnost překročení vlastního stínu, jež vyvolává zahanbení, vztahovačnost a ještě větší odcizení: *Odsuzoval jsem jej, že to neudělal, a současně jsem se styděl za svou oběť; zase jednou jsem si vedle něho připadal malý a hloupý;*¹⁵⁸ *Jako vždycky měl pravdu, uznal jsem jeho důvody nerad, žártil jsem [...];*¹⁵⁹ *Baculatá ruka na mých ramenou vyzařovala přátelství; z její teplé váhy jsem však také četl nepřijatelné ujištění, že je silná a shovívavá a že mne, bude-li třeba, zaštití a ochrání.*¹⁶⁰

Vnímání Zuly vypravěčem nabývá dvou podob: *Zulu mne přitahoval a odpuzoval [...].*¹⁶¹ Na jedné straně je jeho cizokrajný kamarád díky svojí bystroti schopen rivality vůči obávaným profesorům, disponuje množstvím otcových orientálních předmětů, uspokojujících chlapecké tužby, jako jsou např. velký polní triedr a skutečné zbraně od chladných (zejména malajská dýka napuštěná šípovým jedem) až po ty palné, a v neposlední řadě pak vyniká talentem zkonstruovat funkční letecké modely či šípky a lepené luky. Na straně druhé však představuje maloměstem nezdeformovaného člověka, individualitu spočívající v přirozenosti svého jednání a neohlížení se na mínění druhých: [...] *provokovala mne jeho nenucenost; dotklo se mne také, že si koupil třešně, že to pro něho bylo samozřejmé, dopřát si, nač dostal chuť, i dnes, v takový výjimečný den. Jako já tureckého medu měl se vzdát svých třešní.*¹⁶² Zulu si zkrátka dělá, co se mu zlíbí, nikoliv co se sluší či vyžaduje, čímž ve vypravěči jakožto zastánci svého městečka (obdobně i obchodník Štědrý, viz citace č. 50) vzbuzuje nevoli – na přistěhovalce si Zulu až příliš dovoluje. V neuznávání záhořských pravd vidí vypravěč opovrhování svou osobou, což kontruje škodolibostí a nepřejícností: *Když byl Zulu vyzván češtinářem, aby recitoval básně, ztrácel klid a sebevědomí [...]. Verše jej ponižovaly, těžce mu procházely krkem, nemohly ven [...]. Od doby, kdy se stal mým spolužákem, jsem miloval hodiny češtiny [...];*¹⁶³ [...] *pocítil jsem uspokojení, že vypadá tak bezradně a poslušně.*¹⁶⁴

V jednom bodě se přesto hranice mezi pozitivním a negativním nazíráním poutníka či přistěhovalce stává nejednoznačnou: třebaže nenucenost a nadhled vyvolávají odpor, tytéž vlastnosti nabývají na moci zaujmout, jako když mladší, nezkušený bratr vzhlíží k tomu staršímu a chce být jako on (odtud vztah rivality), přinejmenším v kontextu maloměsta se tak ovšem děje implicitně, utajeně. V masce – i vůči sobě – si totiž stereotypní svět zachovává svou tvář a celistvost (viz zde s. 44: Spokojenost maloměsta se svou identitou). Touha po vlastním uznání tedy zůstává v nedohlednu: *Na proměnu v jeho tváři, která by mi naznačila, že taje, že se mi vydává, že oceňuje mé umění, jsem čekal marně [...]*.¹⁶⁵

Anomálie reciprocit stereotypního a obrodného světa

Druhé vydání Pověsti se objevilo v roce 1970 v nakladatelství Československý spisovatel spolu s dalšími dvěma Friedovými novelami: Časovou tísní (viz zde 3. 3. 1.) a Abelem. Všechny tři se vyjadřují k otázce schematického způsobu života, Pověst a Časová tíseň pak konkrétněji k jednodolitosti maloměstské. Ovšem zatímco poslední jmenovaný titul, stejně jako další zde analyzovaná díla, odráží charakter maloměsta prostřednictvím vztahu dospělých jedinců obou stran (obyvatelé města – poutník), v Pověsti se do popředí dostávají děti, od čehož se dle našeho názoru odvíjí nejedna odchylka.

Hlavními hrdiny jsou tři chlapci, vystupující jako kterýkoliv jiný člověk téhož věku, přesto Pověst nelze primárně chápat jako literaturu pro děti či mládež, neboť ústřední postavy zastávají funkci nikoliv „cíle“, nýbrž „prostředku“; příběh Pověsti totiž předpokládá, že pouze děti mohou beztrestně – v případě jejich odhalení – provést svůj plán, pouze děti ve své foremnosti (např. vypravěčův otec jí už pozbyl, viz citace č. 142) a dosavadní názorové neucelenosti, neúplnosti mohou nejen pochybovat o Záhořím stanovených skutečnostech, ale v touze po dobrodružství též přijmout odlišnost svého vrstevníka: [...] *Zulu si vymyslel největší, nejnebezpečnější věc, do které jsme se kdy pustili, šli jsme do ní s ním, ne proti němu [...]*.¹⁶⁶ Se zásadní anomálií se však setkáváme teprve v případě reciprocit, tj. vzájemné ovlivnitelnosti stereotypního a obrodného světa:

Zulu, svébytná jednotka, přichází do Záhoří a nejenže se nestává předmětem zavržení, má nadto vliv na vypravěčovu, v kontextu našeho tématu zcela ojedinělou sebereflexi (*vždycky, když můj obdiv k Zulovi dosáhl vrcholu, pocítil jsem současně závist a zničující nespokojenost se sebou samým*¹⁶⁷) a na změnu úhlu jeho pohledu; literární maloměsto zřídka kdy přijímá ve své soběstačnosti podněty zvenčí: [...] *byl jsem přinucen přemýšlet o Finkově bláznů, jako o něm právě přemýšlel Zulu, a jako Zulu jsem se také snažil nalézt*

vysvětlení [...] má včerejší skálopevná jistota se začala měnit v dotírající záhadu [...].¹⁶⁸ Má-li ovšem Zulu schopnost transformovat přístup vypravěče, protichůdnost vzájemného působení po ročním setrvávání podplukovníkova syna v Záhoří netkví daleko: [...] Zulu svými otázkami už vlastně začínal připouštět možnost, že Finkův syn skutečně existuje [...].¹⁶⁹

Sekundárně se setkáváme i s přistěhovalcovou tendencí nevydělování se z celku a připodobnění se většině:¹⁷⁰ *Když byl vyvolán [Zulu], zvedal se pomalu a s nechutí, odpovídal zdrženlivě a jakoby nerad, někdy uprostřed řeči zaváhal a prosil očima o chvilku na rozmyšlenou, ale vždycky se mi zdálo, že vlastně nemusí ani váhat, ani se rozmyšlet, že své potíže pouze předstírá, aby vypadal jako ostatní [...].*¹⁷¹

Zídka a triedr – prostředky reflexe maloměsta

V Okresním městě a Filozofské historii se již objevil zámek a park jakožto prostředí odpočinku a odstupu od atmosféry maloměsta, v Pověsti se takovému koutu svou funkcí nejvíce podobá „zídka“, ryze klukovské místo scházení se, položené nad úroveň maloměstského reje, odkud jej lze pozorovat z nadhledu, nikoliv však nepozorovaně. To umožňuje teprve podplukovníkův triedr, skrze nějž vstupuje trojice dětí mezi měšťany zpovzdálí, aby poodhalila oponu městečka oproštěného od přetvářky, tedy takového, jaké je: [...] [Zulu] *byl posedlý rozsvícenými okny města [...] se vším, co se za nimi domnívalo, že nemá diváka. [...] Viděli jsme, jak Kurz, kočí z pivovaru, zfackoval ženu; zvěrolékaře Suchardu jsme přistihli, že chodí v kuchyni močit do vodovodu. [...] dlouho jsme pozorovali učitelku Věbrovou, jak se češe před toaletním zrcadlem, jak si v něm prohlíží krk, břicho, podpaždí, jak znovu a znovu bere do dlaní maličké prsy, jak je váží a hladí a jak se s nimi laská [...].*¹⁷²

3. 3. Nepřijetí poutníka

Motiv neakceptace poutníka, přistěhovalce či rodáka se v svojí zárodečné podobě vyskytl již výše:

Kamil Štědrý se nemůže stát narušitelem stereotypu okresního města v pravém slova smyslu, neboť nepředstavuje sebevědomého, samostatného jedince, který by svou odlišnost demonstroval zcela bezděčně – svou existencí. Naopak se sám pokouší strhnout na sebe pozornost města, chce mu imponovat, místo aby si jej ono samo našlo. Kamilovy záchvěvy novotářství zaznívají „pouze“ v rodinném kruhu: ve vztahu poutník – maloměsto nevystupuje jako rovnocenný partner, vzájemně utvářejí spíše celek než opozici, což posilují už i

Kamilovy úsměvné vzpomínky z dětství: *Kamil se potahoval za nazrzlý knírek a snažil se dodat si sebevědomí nezávislého světáka. Cítil nejistotu před pánem se zarudlou tváří. Pamatuje si, jak ho před lety pan Raboch chytil na ulici, dovedl ho domů a tam ukazoval jeho špinavý krk.*¹⁷³

Oproti Kamilovi přijíždí Robert (Vlčí jáma) do Rozvadova jako úplný cizinec, čerstvě promováný zvěrolékař, a jeho kvalifikované medicínské postupy při ošetřování zvířat zpočátku znamenají pro předsudečné obyvatele jen stěží překonatelnou bariéru: *Je to jasné, nikdy ho nepřijmou mezi sebe. V družném a důvěrně semknutém životě tohoto hnízda poletuje jen po okraji, bez naděje, že se kdy ohřeje v jeho teplém středu.*¹⁷⁴

Ve většině děl s maloměstskou tematikou se objevují – přinejmenším v pozadí – osoby vymykající se schématu místa svojí působností. Proto se nyní budeme věnovat analýze takových titulů, u nichž se kontakt poutníka a maloměsta stává hlavním předmětem zájmu.

3. 3. 1. Časová tíseň

Z analyzovaných děl nepřímo zaznívá jedna podstatná skutečnost: dostává-li se poutník do atmosféry maloměsta, děje se tak zpravidla spontánně, na základě jím neovlivnitelného vývoje vnějších okolností, např. Kamil se navrácí kvůli ztrátě zaměstnání, Zulu musí následovat převeleného otce, Jana se v Rozvadově ocitá u své nové, pěstounské rodiny, Viléma Rozkoče zanesou do Řešan jeho zdravotní stav, Reiterovi (Srdce marionet) se Vrchláby stávají dílem náhody atd.

Mírek Klička, mezinárodní šachový mistr, je k cestě do rodného městečka Záhoří motivován úmrtím své matky, které jej zastihne v životní krizi, v pochybnostech o dosavadním směřování a smysluplnosti svého povolání: [...] *k šachovnici sedám [...] v nejistotách a pochybnostech nikoli o tom, jestli stačím na druhého, ale o tom, je-li mé místo opravdu tady, nad čtyřiašedesáti poli [...].*¹⁷⁵ Jeho skepse přitom vyrůstá na pozadí obecného stereotypu: [...] *všechny ty řeči [...] poslouchám denně, v té či oné obměně, u tohoto či jiného stolu; vždycky je to stejné [...].*¹⁷⁶ Vypravěč si čím dál více uvědomuje lidskou přetvářku, donašečství a radost druhých z cizího neúspěchu, jimž ale spíše přihlíží, než by se jim ve své uzavřené povaze chtěl vzepřít a potýkat se s nimi. Takto zobrazovaný svět nejvěrohodněji reprezentuje Kličkův spolupracovník Reichel: [...] *syť se defekty a katastrofami. Den po dni si zapisuje, s kým mluvil a co kdo řekl; nevím, zdali kdy svého zápisníku zneužil, o některých lidech však mluví s tajemnými názvuky, jako by je měl v hrsti. Je to inkvizitor – bez církve,*

*keré by sloužil, bez hranice, na které by mohl upalovat.*¹⁷⁷ Konkretizaci všednosti a vypravěčovy nepřístupnosti ovšem můžeme hledat mj. i v Záhoří.

Odcizení maloměsta

*Poutníkova vina spočívá v jeho jinakosti...*¹⁷⁸

Hodrová, D.: Poetika míst

Zavržení odlišnosti maloměstem a nepřijetí cizince považujeme za jeden z primárních rysů vztahu maloměsto – poutník, a to bez ohledu na četnost jeho výskytu. Odpovídá totiž obecnému nastavení maloměsta jakožto světu sama pro sebe (vznívajícímu ovšem i při akceptaci cestovatele) a podstatnou měrou souvisí s nežádoucím vybočením a narušením kompaktnosti celku (viz zde s. 23: Počestnost jakožto výraz pokrytectví a stereotypních hodnot). Rozdílnost přicházející zvenčí s sebou nese hořkou připomínku existence odsouvaného okolního světa, vědomí, že jej nelze vymazat z jejich životů, on naopak stále doléhá a ohrožuje jedině uznávaný pořádek, což má za následek ještě těsnější stmelení obyvatel. Narušitel význam stereotypu posiluje, neboť v případě jeho nepřijetí se tak děje prostřednictvím úzkostlivého, explicitního vymezování se měšťanů vůči cizincově rozdílnosti a jejich stáhnutí se do sebe jakožto obrany vlastního, saturovaného bytí.

Eventuální zbloudilec takovýto pohled přirozeně vnímá, a buď se k němu staví lhostejně, tj. nereflektuje ho, nikterak se jej nedotýká, snad jen minimálně (Pověst, Uhranuté město), anebo své vyloučení přijímá, je s ním smířen – k tomu dochází zpravidla na pozadí rozkladu rodákova psychického stavu (např. Klička, Vokoun) –, ovšem s vědomím, že odmítavý postoj maloměsta nelze změnit. Poutník nevchází městu do opozice předem, rozpor iniciuje město, ono má potřebu se hájit ofenzivou. A zatímco první případ zanechává rodákovu (cizincovu) integritu nedotčenou, druhá navozuje dojem znesvěcení a prohřešku: *Opět se mne zmocnil onen příznačný pocit, složený z podrážděnosti a provinilosti, který se neomylně přihlásí, kdykoli jsem přistižen, že se něčím odlišuji od normy záhořského životního způsobu;*¹⁷⁹ *Byl jsem jiný než oni, lepší než oni, jemnější, chytřejší, vznešenější; jejich hrubá síla to poznala a chtěla mne zničit, protože nesnáší nic, co se jí vymyká a může nad ní vzlétnout;*¹⁸⁰ *Jezdím ze země do země a hraji šachy, a když se vrátím domů, jsem čím dál víc cizinec.*¹⁸¹

Vina v případě bývalých rodáků ovšem netkví pouze v nabytí jinakosti, nýbrž i v odklonu (viz Vokoun a student v Uhranutém městě), v zanechání maloměsta napospas sobě

samému, interpretovanému jako zrada, zřeknutí se svých kořenů: nepovažoval jsi nás za hodné zájmu, co tu tedy znovu pohledáváš? Odloučenost znamená rodákovi mentální vzdalování se městečku z perspektivy nových zkušeností a především možnosti srovnání, jež se pasivnímu maloměšťáku nedostává. Byl-li tedy rodák kdy jedním z nich, do budoucna to trvalost sympatií nezaručuje: *Vojtěch zůstal – já jsem odejel hrát šachy. Od těch dob jezdím do Záhoří jenom na návštěvu. [...] já tudy jen občas procházím v žalostném kroužku čumilů na exkurzi, nic už nechápu, s nikým si nerozumím [...]*,¹⁸² Jirka [Kličkův bývalý kamarád] *mne dlouhá léta nezdraví a dělá, že mne nezná.*¹⁸³ Obdobně ani Kamil při svém návratu k rodičům není považován za plnohodnotného člena rodiny: „*Dělej jako doma,*“ řekl obchodník a velel Kamilovi, *aby si svlekl kabát.*¹⁸⁴ Výzvou k chování se „jako doma“, náležející vždy pouze hostu, obchodník Štědrý nevědomky poukazuje na skutečnost, že jeho syn se již svému domovskému právu netěší.

Dobrovolné oddělení se od skupiny ovšem předpokládá jistý závazek: navrátíš-li se, nesmíš tak činit ve chvíli svého pádu. Městečko totiž ihned nabývá na svém privilegiu: „*Pěkně to teď hraješ, jdi do háje,*“ pokračoval Jarda. „*Děláš mě vostudu.*“ / – *To bych rád věděl, kdo komu dělá vostudu, – toužil jsem zařvat, – já jsem nekradl mléko, já jsem neseděl! – Ale neřekl jsem nic, jen ruce se mi začaly třást a Jarda pro všechny nastavené uši probíral mé šachové umění.*¹⁸⁵

Spokojenost maloměsta se svou identitou

[...] *okresní město, které bys marně hledal nejostřejším drobnohledem na mapě světa, ale marnivě na svou výlučnost, která nikoho nectí a nikoho neuznává kromě sebe.*¹⁸⁶

Poláček, K.: Okresní město

Úvodní citace z Molièra v Časové tísní: „*Co, u čerta, pohledává na té galérie?*“ odkazuje k základnímu významu Friedovy novely, tj. k hledání smyslu života a zakotvenosti v něm, k prozření a rozčarování ze svého dosavadního konání, která ovšem v lidském životě znamenají směřování, vývoj. Mirek Klička tedy ve své momentální destabilizaci vchází do opozice záhořské usedlosti: [...] *nikdy nesplynu s vrstvičkou v hloubi duše lhostejných, v sobě a se sebou na výsost spokojených [...]*.¹⁸⁷

Domníváme se, že příčinu maloměstského upřednostňování sebe sama je vhodné hledat v potřebě posilování vlastní identity: strach před změnami a vnějším světem vede k důrazu na vlastní význam, neboť pevné vědomí totožnosti činí měšťanský průměr

schopnějším obrany před případným rozkošem stereotypu, hrozícím skrze poutníkově odlišné smýšlení. To by totiž mohlo při dlouhodobějším styku způsobit uvědomění si městečka, že dosud zastávalo mylné názory, ba dokonce že je ve srovnání s vnějším světem zaostalé: [...] *stísněnost z cizího prostředí, která se projevuje tím, že přehnaně zdůrazňuje své venkovanství*;¹⁸⁸ *Podobalo se, že jádro města [...] prudce se zaráží na nejzazších výčnělcích své totožnosti a křečovitě se přidržuje posledního přízemního domku, strachujíc se, aby neztratilo vědomí sebe*.¹⁸⁹ Obavy se transformují v sobeckost, v přesvědčení o jedinečnosti a skrytě též v obelhávání sebe sama, vyzařuje-li poutník natolik intenzivní charisma, že by mohlo v měšťanech vzbudit i zájem o jeho osobu (viz např. Zulu či cizinec z Uhranutého města).

Pravděpodobně každý člověk se pokouší nalézt nějaké záruky, své místo na světě, maloměsto je ovšem nachází v sobě samém, ve vlastní uzavřenosti a neměnnosti, což mu zamezuje překročit vlastní stín – klíč od svého žaláře třímá rozpačitě v rukou. Maloměšťáku je nepředstavitelná možnost nového začátku, což je hlavní příčinou cizinceva nepřijetí. Většinový názor se stává důkazem pravdivosti, netřeba cokoli měnit na sobě či na způsobu svého života. Vysoké cíle se přenášejí na potomky: „*Jaký jsem, takový jsem,*“ *namítal otec, „vy to můžete přivést dál. Proto jsem vás dal učit“*;¹⁹⁰ a starousedlíkům zbývá jen smetana poklidného snění o vlastním vzestupu: *Obchodník nacpával si dýmku a záduchově pohlížel směrem k okresnímu hejtmanství. Bylo lze uhadnouti z jeho pohledu, že by byl šťasten, kdyby mohl seděti na úřadě a zvolna, nespíchaje, psát svým drobným, úhledným písmem*.¹⁹¹ Zavržení cizince ale nemusíme považovat a priori jako odsouzení jeho (konkrétní) osoby, nýbrž spíše toho, čím je pro maloměsto symbolický a co s sebou přináší (viz např. citace č. 153). Novoty a odlišnost jsou výsměchem měšťanskému stereotypnímu životu, neboť svou existencí dokazují, že to jde i jinak (lépe) než doposud, což maloměšťák pojímá jako osobní urážku.

Spokojenost maloměsta se sebou samým chápeme jako završení měšťanské usazenosti a uzavřenosti: obecně něčí saturovanost presuponuje, ale do budoucna též zaručuje neměnnost (je-li někdo sám se sebou spokojený, nemá potřebu cokoli na sobě měnit), a chce-li si městečko svůj schematicismus zachovat, pocítuje nutnost vlastní konzervace: *Domy na náměstí byly bachraté jako buchty na pekáči; jejich ctižádost nestrměla do výše a byly spokojeny svou objemností*;¹⁹² *Řešané, sami sebou unesení, z nadšení svého octli se u vytržení [...]*;¹⁹³ *Rád se obíral sám sebou* [Pecián]; *to ho dojímalo a povznášelo*;¹⁹⁴ [...] *je to pro ně úleva, když zase mohou začít o Záhoří, a aniž si to uvědomují, mluví o takových věcech a souvislostech, o*

*kterých já nic nevím, mluví o nich schválně, aby mne vyloučili (do mé Argentiny, do mé Anglie), aby mně dokázali, že jim Záhoří stačí.*¹⁹⁵

Za představitele výše nastíněné tendence můžeme v Časové tísní považovat vypravěčova bratra Vojtěcha, majícího své (a cizí) přízemní problémy: *Chodí po městě ve svých hrozných konfekčních šatech, které si pochvaluje, protože byly laciné, s každým se zastavuje a zdá se, že je zasvěcen do rodinných radostí a strastí všech záhořských občanů. Je zvědavý jako slepice. [...] Protože peněz nemá nikdy dost, sní o veliké výhře ve Sportce.*¹⁹⁶

Záhořský „cejch“?

*Kdo zavřel mně všechny dveře? Jaké já nosím znamení na kabátě?*¹⁹⁷

Fried, J.: Časová tíseň

Název Časová tíseň vychází z nekompromisního odměřování času při profesionální šachové partii a nutnosti okamžitého rozhodování, přeneseně tak poukazuje ke Kličkově váhavé povaze, plachosti a uzavřenosti, jež ho sesadily z vítězných příček do pozice šachového teoretika, vedoucího redaktora pražského časopisu Šachista: *Představa, že se ozvu, že [...] způsobím rozruch, byla trýznivější než horko a nepohodlí. [...] Nevím, proč je mi zatěžko oslovit neznámého člověka, kde se ve mně bere ta ustavičná snaha být nenápadný, neupozorňovat na sebe a nerušit. Žiji na stromě a dělám ze sebe větvičku, barevnou skvrnu květu, zelený list. [...] Je to mimikri brouka, který má strach.*¹⁹⁸ Uvážíme-li, že se vypravěč za svého života dostal s šachovnicí do celého světa, více než kosmopolitu stále připomíná spíše záhořského odchovance, fixovaného k jedinému, skrytému místu: *Svět není strnulý, můj pohled na svět je strnulý. [...] jsem svobodný, jak jen si lze přát [...] a přece jen, podobám-li se komu na světě, tedy doktoru Lenzovi, kterého uschlé nohy nadosmrti uvěznily v jediném pokojíku u jediného okna [...] Kde chci být já? Doma, ve své garsonce...*¹⁹⁹ stejně jako se dříve – neschopen reflexe zevšednělého záhořského prostředí – stavěl opovržlivě k šumavským turistickým vetřelcům: *Když jsi tady ještě žil, posmíval ses letním hostům, kteří se nemohli nabažit šumavského ozónu. Potvořil ses po nich a zhluboka dýchal, a necítil vůbec nic.*²⁰⁰

Příčinu Kličkovy nedružnosti přikládáme separativnímu odkazu v názvu jeho rodiště, formujícího psychiku tehdy ještě mladého šachisty, obdobně ale můžeme tuto vypravěčovu rozkolísanost považovat za reakci na vyprazdňování lidské komunikace a vztahů, ztrátu uspokojení ve své práci, postupné uvědomování si šablonovitosti života, ale také vlastní

nezakotvenosti v něm, neboť po celou dobu svojí kariéry přespával jen po hotelích, nemá ženu ani děti. A nyní, úmrtím své matky, pozbývá i ochranné ruky záhořské statickosti, Kličkovy poslední známky příslušnosti: [...] *dokud ona žila, měl jsem i já domovské právo uprostřed prostých lidí, z kterých jsem vyšel. [...] Až se zas jednou vrátím do Záhoří, už tady nebudu doma.*²⁰¹ Tragičnost Kličkova příběhu pak vyplývá především z rezignace a smíření se zralého muže se stavem věcí, z nenalezení sil na změnu a zboření životního schématu, a to ani ve chvíli skonu v rodině, jenž mohl být vypravěči, jak si sám uvědomuje, soukromou revolucí: *Chtěl jsem tenkrát jediným rozhodnutím všechno a úplně změnit. Chtěl jsem a chtěl bych. A přece všechno zůstalo při starém.*²⁰²

3. 3. 2. Uhranuté město

Nepříliš rozsáhlá povídka Uhranuté město z Weinerova souboru Škleb zaujme především svou osnovou strukturou, tj. jasným rozvržením a ukázkovou následností jednotlivých motivů souvisejících s tematizací maloměsta. Proto se pokusíme formu Uhranutého města využít a prostřednictvím stručné bodové analýzy patřičné pojmy vyzdvihnout:

a) stereotyp

Základním předpokladem děl z maloměstského prostředí je existence usazenosti, nudy a nedějovosti v místě poutníkovy budoucího působení: *Sřřed města, ona výheň, byla bílou a tichou výhni lenosti okresního města za letního odpoledne [...] Prostranství oddychovalo jako spící bricháč, a když někde v bytě zazvonilo nádobí nebo odtloukly hodiny, nic se tím nezměnilo: spáček se nevyrušil a ovládal neměnně.*²⁰³ Takovéto vlastnosti mají svou jasně vymezenou funkci: jde o jeden z prvků opozice „stereotyp“ – „narušení stereotypu“ či jejich případných variant: tradice – novota, norma – vybočení z normy (odlišnost), skupina – individualita, apod. Cizinec pak logicky zmíněnou dvojici dotváří, přičemž nejčastějšími narativními postupy jsou buď prvotní nastínění profilu města, v němž se poutník ocitá vzápětí (Uhranuté město, Okresní město), nebo vhléd do života cestovatele vstupujícího do maloměsta teprve po čase (Časová tíseň, Řešany, Srdce marionet). Primárním zdrojem předvedení mentality schematického prostředí je ovšem zákonitě až přímý kontakt obou prvků.

V Uhranutém městě odkazuje k jednoduchosti a uzavřenosti již topografické uspořádání: *Všechny čtyři ulice okresního města vbíhaly po čtyřech světových stranách do*

polnosti a k zelinářským zahradám – podál za nimi v mohutném polokruhu lesy jako zed' – a končily se náhle, jako by je hladce přiřízl.²⁰⁴ A zatímco vypravěč zůstává ve vztahu k maloměstu povětšinou v pozadí, nestranný nebo alespoň shovívavý, zde zaujímá výslovně negativní postoj: *Zrovna nad středem náměstí stál bílý elipsovité mrak, tak hmotný, že bylo zřetelně pozorovati, jaká úžasná vzdálenost mezi ním a modrou klenbou nebes. Ten mrak patřil městu; azur však jistě ne.*²⁰⁵

b) příjezd

Příjezd poutníka aktivuje reálný potenciál výše uvedených opozic: *Z ničeho nic stál před hotelem závodní automobil. [...] jeho karoserie hroutila se kontrastem, jež tušila mezi svým elánem a splihlostí okolí. [...] Vystoupil muž. [...] obličej pozorný a nezvědavý, bystrý a neukvapený, energický a nikoliv příkrý, nebojácný a neprovokující. A vůbec, kupodivu, všechen zjev, přes neobvyklý ústroj, vyjadřoval přání nebuditi senzace.*²⁰⁶

Poutník se objevuje vždy zčista jasna, podobně jako Spasitel sestupuje k svým ovečkám, čekajícím na jeho příchod. Obyvatelé Uhranutého města jako by doufali v existenci Toho, kdo je vytrhne ze staletého spánku (viz níže bod C). Po bok maloměsta „vyčkávajícího“ na svou senzaci lze postavit maloměsto „vzdorující“, jež si naopak nepřeje být vyrušováno. Dodejme ještě, že zatímco se druhý případ vyskytuje pouze v ryzí podobě, u maloměsta „vyčkávajícího“ se v různé míře snoubí potřeba působnosti cizorodého prvku s jeho zavrhováním. U obou je ovšem podstatné, že cizinec nechce (!) být středem zájmu, netouží dělat revoluci. Zkrátka se zjevil, je zde, za svým účelem, (snad) v dobrém úmyslu, přesto se stává nenadálou vichřicí, rozdmýchávající veškeré dění.

c) vzbuzení zájmu (I. fáze – registrace cizorodého prvku)

Městečko poklidně dřímá jako znuděné, ale snad právě proto ostražitě psisko, připoutané k svojí boudě – a náhle mu vnější svět hodí šťavnatou kost, objekt nezadržitelného proudu fabulace: *V jednom okně objevila se hlava, pak celé poprsí. [...] Vzápětí pak obrátily se prázdné oči k cizinci, přitaženy jím – nemohlo býti jinak – a hlava se pak jaksi zároveň i vtáhla mezi ramena i vysunula ven;²⁰⁷ [...] město i zraky proudily k němu tak přirozeně, jako spadají stojaté vody k tekoucí bystřině, když hráz byla otevřena;²⁰⁸ [...] zvábil město, nový krysař z Hammeln, který však ani pišťaly nepotřeboval.²⁰⁹*

Poutník necítí nutkání svádět na sebe jakoukoliv pozornost, již se ovšem neubrání. Mohlo by se tedy zdát, že prvotní čínorodá síla vychází ze strany maloměsta, počíná bujet v jeho podzemí, ve skutečnosti jde však o neovladatelnou reakci na aktivitu cizincovu, nacházející se právě ve faktu příjezdu a odlišnosti. Městečko se *nechává* strhnout, vést.

d) odlišnost

Měšťané znají své prostředí velmi dobře, proto jakmile se poutník objeví, ihned je rozeznáván jako jednotka nezapadající do schématu každodennosti. Dotyčný se bezděčně vymezuje nejen svým vzezřením a vystupováním (prezentační složkou), ale už svou odlišnou příslušností, ústředním činitelem poutníkovy jinakosti: *Kráčel jinak než lidé, které jsme tu viděli zpočátku [...]*.²¹⁰

Stereotyp byl narušen a město nabývá na dojmu svého ohrožení, projevujíc se přesvědčením „co nejsem já, je špatné“: *Život v okresním městě byl pravý, všechno ostatní mátožné a přeludné;*²¹¹ *I vstoupil cizinec do vědomí města a byl tu jako cosi nepohodlného, ale neodbytného. [...] diváci cítili křečovitě napětí [...] cizinec však nejen že nezdál se ho sdílet, nýbrž dle všeho nebyl jím vůbec dotčen [...] Městu stávalo se napětí nesnesitelným.*²¹² Poutník nemá důvod ztotožňovat se s tíhnutím maloměsta, u obyvatel však vzbuzuje neklid, jehož intenzita se stupňuje s mírou neurčitosti a neuchopitelnosti narušitele.

e) vzbuzení zájmu (II. fáze – identifikace cizorodého prvku, domýšlení)

Po zaznamenání cizincovy přítomnosti dochází ze strany maloměsta k nutnosti zaujmout k němu určité stanovisko; to bývá povětšinou (a priori) odmítavé: *Zbrojilo proti svodu cizincovu. Zbrojilo, aby na něm zůstalo lpětí ne sympatií, nýbrž nejvýše zvědavostí. A v kvasu našlo sama sebe: vyšlo zvědavé a rozhodlo se pohrdati, kdyby jeho zvědavosti bylo odepřeno, což její jest.*²¹³ Obyvatelé Uhranutého města vylézají z ulit svých domů, aby pátrali, slídili, rozmlouvali a posléze se spojili v dav, lačný po zařazení poutníka. Maloměsto si osobuje právo na soukromí všech, kteří s ním vstupují do styku, objeví-li se tedy někdo zcela neznámý, vzniká svědivá potřeba uchopit cizince do svých spárů pokud ne konkrétními fakty, tedy alespoň svým omezeným myšlením (viz zde s. 59: Domýšlení): *A cizinec a město byli sobě tváří v tvář, ono valně se namáhajíc fantazií a rozumem, on nečinný ve své tajemné rovnováze.*²¹⁴

f) vzbuzení zájmu (III. fáze – kontaktáž)

Po neúspěšných snahách získat o poutníkovi jakékoliv bližší informace dochází k naléhavému činu – navázání přímého kontaktu; město nerado hraje hru na kočku s myší z pozice pronásledovaného, resp. do vlastní pasti lapeného: „*Zde na malém městě! Každý cizinec vzbudí pozornost. Ovšem. Necht' pán promine. Zvěděli podle zápisu v knize – je to nediskrétní, ale zde jsou všichni jakoby jednou rodinou – zvěděli tedy, že pan Kres [...] je z Rodez, ve Francii.*”²¹⁵ V tu chvíli však cizinec-individualita – jako by vyčkával, kdy se městečko projeví – reaguje v svém nezájmu o podružné kauzy rozhodným, přesto smířlivým odmítnutím pokračování v dalším hovoru a následně se přimyká k mladému studentovi.

g) ozvuky vnějšího světa (vyděděnec)

Není v moci maloměsta, ať už jakkoliv usiluje o svou izolaci, aby fyzicky zabránilo pronikání nových osob do svého teritoria, proto se na pozadí příběhů nejednou setkáváme s odsouvanou postavou, zpravidla přistěhovalcem (např. prof. Pošusta, Fink, Eda), který nepodleh tlaku městečka na splynutí s normou či odhalení svého „tajemství“, vágnosti. Takovouto funkci plní v Uhranutém městě student; [...] *který v městě trávil prázdniny. Zdejší rodák, ale nenáviděli ho, protože se jim odcizil. Přijížděl málokdy. Studoval v cizině. Odprýskl od tohoto města tak důkladně, že na stmelení už nikdy nepomyslili. [...] Sto, více očí káralo jej z odlišnosti [...] vymknul se jejich souboru.*²¹⁶

V Uhranutém městě nabývá kontaktáž cizince svého naplnění až v studentově případě, u něhož má podobu nikoliv dotazování, nýbrž přirozeného, sdílného vyprávění a výměny zkušeností: *Proč on, poutník, tázal by se poutníka, lze-li si toho tolik říci bez otázek?*²¹⁷ Otázka charakterizuje spíše maloměsto: ono má potřebu získávat informace, ono je z podstaty své povahy nevědomé a zvědavé. Měšťané jsou tedy v navázání styku s cizincem neúspěšní, a zatímco ten odjíždí nezařazen a nepoznán, maloměsto zůstává na svém místě samo, jako na počátku, ovšem obtíženo další záhadou navíc: [...] *čtyři ulice představovaly chapadla příliš krátká, než aby podala středu města to, o čem dálka snila.*²¹⁸

3. 4. Přijetí poutníka

3. 4. 1. Řešany

Starobylou branou, ústící do vnitřního města Řešan, přivádí vypravěč čtenáře do prostředí neskutečného, snového a v jeho existenci jen stěží uvěřitelného, jak si v závěru sama ústřední postava uvědomuje: „*Takové příběhy dějí se snad jedině v tak romantickém hnízdě jako Řešany. Připadám si sám, jako bych přicházel z pohádkového města, v němž jsem začarován strávil čtyři měsíce...*“²¹⁹ V mezích nastíněného obrazu, prostupujícího celý text, se žižkovský sochař Vilém Rozkoč stává při svém návratu z války domů nástrojem nevybíravé ironie osudu: souhrou náhod se na pozadí psychických následků z boje paradoxně dostává po sedmi letech do Řešan, Vilémova dřívějšího tvůrčího působiště. Přestože odtud kdysi odešel nepříliš lichotivým způsobem, rozbiv své dílo, sochu exjezuity a řešanského děkana J. Vašaty, plagiát z Rodinova „Myslitele“, Řešanští jej zcela nečekaně přijímají bez výčitek a velmi vstřícně: [...] *bylo patrně podle zdejších společenských forem velmi noblesní dělati nevědomého [...]*,²²⁰ jako by na Vilémův příchod čekali na náměstí po celá léta. Na dojmu nic nemění skutečnost, že pravda tkví nejspíše v rychlosti rozšíření zprávy o Rozkočově hospitalizaci, a tak se k němu scházejí přední řešanští občané již při jeho první zdravotní vycházce jako smyšlené bytosti kolem Alenky v říši za zrcadlem, ve své smělosti ovšem podpořeny celým městem: [...] *postřehl, jak dvířka a vrátka ožívají zvědavými vylezlíky, slyšel, jak se nejedno okno otevírá, a když zvedl hlavu, švihl jej do oka břeský záblesk čočky starožitného binoklu, jímž byl z protějšího poschodí pozorován.*²²¹

S takovou bezmála fantaskností – zde dotvářenou mj. osmi vzájemně si podobnými sestrami Patolínkovými či záměnami Marie a Markétky – se můžeme explicitně setkat i v Drdově Rukapáni (ve funkci posměchu) či u Vrané ze Semestru života (ve funkci vypravěččina negativního nahlížení tamní nevraživosti). Domníváme se však, že Chodovou motivací bylo obecné odsouzení války, Rozkočova frontová zkušenost je totiž očividně kladena do opozice řešanské liknavosti a smíru: Vilémovi se navracejí krvavé scény z války spolu s pocity viny, když ve vypjaté situaci zabil kapitulujícího mladíka z řad nepřítelů. Znenadání se však objevuje v Řešanech, *kde se „z ničeho nestřílí“ a kde se „nic tak nebere...“*,²²² a jeho trýznivé představy postupně nahrazuje touha po jednom z Patolínkových děvčat, navíc ve městě znovu nabývá umělecké odhodlanosti, a to při poslechu Smetanovy „Vltavy“ v podání nevidomé Aloisie. V Časové tísní a Srdcích marionet prochází ústřední postava též duševní nestabilitou, vstupující do kontaktu s maloměstem: Vilému Rozkočovi

napomůže bezčasí Řešan a charakter zdejších obyvatel v jejich *výstřední zvědavosti a neodolatelném sklonu provésti někomu všemožné šibalství*²²³ nalézt sebe sama, potřebný vnitřní klid.

Umělcova integrace probíhá z pohledu Řešanských naprosto přirozeně: dříve než se může Rozkoč vzpamatovat, nabízejí mu dobrácky jmenování učitelem modelování, dokončení prací na Vašatově soše a později i zakázku na pomník válečným obětem. V tu chvíli ovšem dochází k zásadní kolizi obou světů, tj. reality ztělesňované Rozkočem navracejícím se z války a Řešanskými uznávajícími jen své zájmy, kteří ve vlastní soběstačnosti a uzavřenosti okolí nejsou s to porozumět jeho potřebám a problémům, jež kladou naroveň těm svým: *Byl tak do sebe ztracen, že ani nepozoroval, že jeho hostitelé jeden po druhém umlkali, překvapeni, že takhle nevděčně přijímá náplň štěstí, jímž ho zavalují [...]*,²²⁴ *My zde máme, chvála Bohu, svých starostí dost.*²²⁵ Vilém pod tíhou vlastního stavu a absurdity nenadálé situace bez možnosti odmítnutí rezignuje, postupem času ale zapadá mezi nekonfliktní lid více, než kdy doufal, a nemalou měrou se na tom podílí i rázná povaha Jana Pekla.

Jan Peklo a „sirotci“

Majitel hotelu „U lva“ a zájezdní hospody „V jámě“, statkář, největší poplatník řešanský, bodrý mluvka a pijan se stává Vilémovým průvodcem po Řešanech, zejména jej pak uvádí do společnosti starých mládenců, „sirotků“, pod jejíž záštitou dochází k jeho „oficiálnímu“ přijetí do řad maloměsta: [...] *žádný „sirotek“ není v Řešanech cizincem, nýbrž naším bratrem [...]*.²²⁶ Sirotky, za jejichž výhradu se považuje skandál, můžeme připodobnit k povedené čtveřici z Okresního města, v porovnání s nimi ovšem sirotci vyjadřují nikoliv zoufalé „vzepření se“ maloměstskému paradigmatu, nýbrž radost z bytí, víru v život, berouce si za cíl jakoukoliv vážnost. A přestože takovýto Rozkočův příklon nezůstává z některých stran bez odsouzení veřejným očekáváním: *„Pravím, že si nepočínáte tak, jak se sluší na člena učitelského sboru, jemuž máte čest náležeti [...] vybral jste si společnost vás nedůstojnou, družinu duspivů a vínomolů, říkajících si „sirotkové“ [...] původ všeho zla v našem starobylém, ctihodném městě,*²²⁷ vyznívají výtky v duchu celých Řešan do prázdna a ztrácejí se v zapomnění. V druhé rovině ovšem můžeme na pozadí doznívající války chápat neškodné klukoviny sirotků, nazvaných podle husitského vzoru, jako maloměstské hraní si na vojáky, tedy jako nečinnost v protikladu k nedávným světovým událostem.

Pohřeb

S motivem pohřbu jsme se doposud mohli setkat již v Okresním městě a Vlčí jámě (viz dále), ovšem teprve v Řešanech nabývá tento nástroj maloměstské hry svého konkrétního naplnění. Úmrtí staré mlynářky totiž není pojímáno předně jako rozloučení se s její osobou, nýbrž jako honba truchlících za nejokázalejší demonstrací žalu a dřívější náklonnosti k zemřelé.²²⁸ [...] *ženské plakaly zuřivě a zřejmě o závod, která náruživěji a hlasitěji.*²²⁹ A poté, co se začne útrpně omdlévat takřka „hromadně“, bez ohledu na příbuznost se zesnulou, musí jedna z pozůstalých dcer zasáhnout a upadnout do mdlob taktéž, aby zachránila čest rodiny: *Vrchol však nastal, když se hrobníci strojili k tomu, rakev spustiti do jámy. Všech šest dívek vrhlo se na ni křečovitým objetím a vzkřekem rozdírajícím hrdla i sluch, aby tomu zabránily. [...] „Ty holky nemohly jinak jednat, když se chtěly venkovským tetám zachovat, aby se neřeklo, že nedaly nebožce všechnu poctu.“*²³⁰

Pojímání času obyvateli maloměsta

*Jediné, co je jisté, je minulost, a o budoucnosti je jisté jen to, že znamená smrt.*²³¹

Fromm, Erich: Umění milovat

Chápání času obyvateli maloměsta se úzce pojí s obecnou představou o stereotypní organizaci jejich životů: od požadavku neměnnosti jakožto záruky jistot se totiž odvíjí příklon měšťanů k minulosti, v níž nacházejí prostředek k zakotvení v nehostinné přítomnosti. Zatímco doby dřívější znamenají svěžest, sílu a trvalou záruku mladické dobovačnosti a velikosti s možností nynějšího příkrášlení, přítomnost tuto iluzi bere a staví ji tváří v tvář jim samým, unylému stavu s neschopností změn: *Jejich pohled byl upřen do minulosti. Tam nalézali plodivou přírodu, nesmírně štědrá k lidstvu, zdravé a silné muže, sousedskou lásku a hrdinské činy. O přítomnosti se vyjadřovali s úšklebkem; všecko současné bylo jim mátožné, neupřímné, jalové a chorobné [...].*²³² Minulost konejší tím, že je jako skála, zatímco přítomnost ve svém bezprostředním spojení s neurčitou budoucností děsí, vzbuzuje obavy. Dochází tedy k upínání se na jedinou pevnou skutečnost v éře příští, totiž smrti.

K vlastnímu skonu, resp. k jeho oficiálnímu završení, pietnímu aktu, se přistupuje zodpovědně, s grácií, neboť se v případě pohřbu jedná o poslední „přímý“ kontakt se světem, s veřejností. V podobě hrobky pak jde o již konečné, nehynoucí poukázání na svou existenci. Takováto fixace se odvolává k co nejhonosnějšímu vyústění celoživotního strádání, k utvrzení

společenské prestiže, všem generacím navěky, jako např. u tety Kláry: *Po půlhodině skví se hrobka tradiční krásou, nepřekonatelná, korunní svědek o prastarém přepychu, na kterém ani smrt ničeho nemění,*²³³ v neposledku má být vyvolána také závist sousedů: *Teta chystá světelnou výzdobu hrobky, nad kterou v městečku není a které se nemůže vyrovnat žádný hrob.*²³⁴

Maloměšťáku nelze získat vážnosti, slávy a důležitosti za života, naději spatřuje tedy ve vlastní smrti; ovšem zatímco u Kláry jde o reálné posvěcení nabytého majetku, holič Sedmidubský (Okresní město) kompenzuje svou malost nespoutanými představami o svém pohřbu: – *Až umru, vystrojím vám, moji spoluobčané, takové divadlo, že na mne nezapomenete a stále budete žehnat moji památce... –;*²³⁵ [...] *jenom mocným tohoto světa dostává se takového vznešeného pohřbu.*²³⁶ V opačném, taktéž krajním případě se konec nebere v úvahu, jako by se ve vlastní spokojenosti a usazenosti předpokládala věčnost, viz Jarouškova reflexe obchodníka Štědrého: *Vidí, že otec chátrá a že bude mu brzy zemřít; on však asi o tom nic neví a zaměstnává se malichernými starostmi. Nemyslí na smrt, ale s rozkoší srká polévku a ocucává kostičky.*²³⁷

Obecně se maloměsto prezentuje jako místo oproštěné od reflexe času a jeho potřeby, což opětovně souvisí s jeho nedějovostí, s ospalou, setrvávající a neměnnou povahou: *Zdá se [...], že ručičky jdou nazpět jako na hebrejských hodinách. Mnoho času, mnoho času... Okresní město je nadito časem jako faraonovy sýpky. Nikdo tu nespěchá. Bachraté domy hýří v bohatství času.*²³⁸ Konkrétně v Okresním městě sice dochází ke střídání ročních období, ta jsou ovšem odrazem jednotvárného pohledu na svět, např. v létě bezustání svítí slunce a na podzim se na město snášejí pouze dešťové provazce. V Řešanech jsou pak ukazatelem času především práce typické příslušnému období: *Zastavil se [čas] tak nadobro, že kdyby se nepodíval do kalendáře, nevěděl by člověk, jakej den zrovna připadá, krom nedělí a čtvrtků, kdy valcha vydává dílo a na dolejšim předměstí je dobytčí trh, a kdyby nebylo sen, otav, žní, dobývání bramborů nebo cukrovky, nevěděl by jeden, v jaké roční době žije.*²³⁹

3. 4. 2. Srdce marionet

Nepřijetí poutníka, přistěhovalce či rodáka vystupuje v kontextu tematizace maloměsta, jak jsme výše doložili, jako jev primární, zcela běžný, typický, neboť všechny dosud analyzované tituly obsahovaly především právě tento motiv (na příčinu jsme již poukázali): Okresní město – Kamil, prof. Pošusta, Vokoun; Vlčí jáma – Robert; Pověst – zčásti Zulu; Časová tíseň – Mirek Klička, Vlasta; Uhranuté město – Kres, student; a

následovat budou další. Totéž ovšem nelze říci o přístupu protichůdném – o poutníkově přijetí, v četnosti výskytu relativně výjimečném, což v konečném výsledku dotváří prioritní postavení uzavřenosti a vymezování se maloměsta. Na základě rozboru Řešan a Srdcí marionet se domníváme, že příčinou cestovatelova vesměs nekonfliktního splynutí s měšťany se stává jeho počáteční psychická rozpolcenost (následnost v rukou autorovy fabulace), které se dostává nápravy a „vyléčení“ teprve v poklidném prostředí maloměsta, skýtajícím hlavní postavě až mnišskou izolaci, v jejíchž intencích poutník zapomíná na vnější svět (viz Vilém Rozkoč).²⁴⁰

Malíř a restaurátor Marek Reiter se cítí být vyčerpán a nespokojen se svým životem, stále stejným vzorcem, v němž defilují pouze jeho proměnné: „*Je totiž docela jedno, jestli žiju v Praze nebo na vesnici, jestli spím s Annou nebo Hanou a jestli se dnes v noci vrátím domů nebo nasednu na první vlak, který pojede z města, a na jeho konečné si najmu byt, kde budu žít až do smrti. [...] Všechno jsou to jen nudné varianty téhož, vzájemně zaměnitelný a zbytečný.*“²⁴¹ což vrcholí v sázku o substituci lidských existencí – ústřední postava tak utíká před svou realitou do Vrchláb, prvního městečka náhody, kde opět dochází (viz Řešany) k neuvěřitelně hladkému, až zázračně rychlému nalezení zázemí v podobě stálého ubytování, a tím i spřízněných osob, mj. Lubomíra Krásky a paní Novotné: *Paní Novotná už na vás [Reitera] čekala. Její příběh na vás čekal. Potřeboval vás, právě vás, aby se hnul z místa, aby se mohlo stát něco dalšího, o čem budou později lidé smýšlet jako o logické součásti její životní mozaiky.*²⁴²

V duchu posledního úryvku vsutku dochází po Reiterově odchodu z Prahy k nenadálým zvrátům nejen v bytí jeho, ale i Vrchlábských: jsme svědky nevěř, několika úmrtí, vraždy, nálezu useknuté ruky v místním kostele apod., které vedle malířova předčasného odjezdu z městečka, znamenajícího prohru, do jisté míry vyvracejí pravdivost předmětu úvodní sázky. Na druhou stranu ji ale stvrzuje Reiterovo bezprostřední, přestože nezvyklé přijetí, jak sám podotýká: *Překvapilo mě, jak snadno lze i na malém městě ustoupit do stínu anonymity, vnějšího nebytí.*²⁴³ Nikdo se jej nedotazuje, co v městečku pohledává, nikoho cizincova minulost přespříliš nezajímá – ukryt svému dřívějšímu životu nachází Reiter ve Vrchlábech novou identitu, což fyzicky umocňuje takřka „na ulici“ nalezené album: *Zmáčkl jsem v pravé ruce svoje album [...] K novému životu jsem vyfasoval i nové dětství.*²⁴⁴

Výslednou ambivalenci v pojetí záměny lidských existencí v Srdcích marionet možno interpretovat tak, že bytí je přítomnost obecného schématu v našich životech identifikovatelná, jeho uvědomění si ztrácí na svém revolučním potenciálu jedincovou vržeností²⁴⁵ do konkrétního, vlastního bytí (např. Marek má v Praze dceru), od čehož se odvíjí i Reiterův

odjezd z Vrchláb – rezignace na nabízený nový začátek. Malíř v úvodu opouští své pražské záruky: *Kdybychom chtěli být zlomyslní, mohli bychom se otázat, zdali to nebyl právě kruh zavedených jistot, před kterými se Marek včera v noci kapituloval za horizont své existence?*,²⁴⁶ aby se k nim v závěru opět navrátil. Otázka však zůstává vzhledem k dvojímu pojetí epilogu – odrazu nevyzpytatelné budoucnosti – i nadále nezodpovězena. Ovšem na faktu, že hlavní hrdina nachází po počáteční nevyrovnanosti ve Vrchlábech své útočiště: *Po dvou týdnech jsem znovu procházel vrchlábským náměstím. A cítil jsem se, jako bych se vracel domů*,²⁴⁷ ani Reiterovo rozhodnutí ovšem nic nemění.

Vrchláby

Městečko Srdcí marionet se nikterak výrazně nevymyká obecnému pojetí, tzn. že jde o mírumilovné a stereotypní maloměsto, oproštěné od reflexe času a podobající se útulné, vlídné klícce: *Krása, Brázda, rodina Novotných, policie – ti všichni přežívají ze dne na den, vstávají, uléhají*,²⁴⁸ *Za celý ten čas, kdy žil [Reiter] ve Vrchlábech, si na kalendář nevzpomněl. Pohyboval se v líném rytmu vlastního příběhu a příběhů těch okolo něj*,²⁴⁹ *Civilizační hluky a špína tu netvořily, tak jako v Praze, jeden velký, všudypřítomný chrchel*.²⁵⁰ Zmiňme ještě přítomnost zámku, parku a jezírka ve funkci relaxace, opozici nízké – vysoké zhmotněnou okrajovými bytovkami a vilovou čtvrtí, především pak ale hory, které by mohly symbolizovat vrchlábskou uzavřenost, přesto se stávají předmětem turistického zájmu. Vrchláby jsou tak prezentovány spíše jako maloměsto lhostejné, smířené a „poddávající se“ vnějšímu světu; odtud i bezděčné Reiterovo přijetí.

Za povšimnutí též stojí poutníkova vrchlábská „šlápěje“ (viz zde s. 40: Anomálie reciprocity stereotypního a obrodného světa): Reiter se při svém příjezdu setkává s Lubomírem Krásou u jezírka a na tomtéž místě se s Krásou o čtyři měsíce později loučí, zdání celistvosti vrchlábského plynutí je však narušeno proměnou Daniely, dcery Otakara Novotného, ze světlovlásky na brunetu, kdy se realita připodobnila fikci z malířova obrazu, nikoliv naopak, jak žádal otec.

Marie

Půvabná Marie přitahuje snad všechny vrchlábské mládence, kteří přesto zůstávají do jednoho v ústraní: „*Dodržují pravidla*.“²⁵¹ Příčinou je Mariin partner, dvoumetrový Eda (viz zde s. 59: Domýšlení), jenž opředen tajemstvím nepřístupnosti vzbuzuje nejen u svých soků,

ale i celého města bázeň, v neposledku živou vlastní fantazií; a stejně jako Zulu, také Reiter musí být zpraven o místních nepsaných skutečnostech. Ty však poutník nebere v úvahu – obdobně jako Daniela ve vztahu k Jaromírovi v Názorech na vraždu – a nepsaný zákon překročí, což jmenovitě u Krásky, usazeného vrchlábského žurnalisty, vzbuzuje pouze zděšení a dojem prohřešku: „*Nechte nás na pokoji! Vraťte se, odkud jste přišel! [...] On [Reiter] je cizí a měl by cizím zůstat.*”²⁵²

Otakar Novotný

Reiterův bytný, pan Novotný, byznysmen a solventní kněz nové doby, představuje skutečného vládce, dobrodince a ochránce Vrchláb, suverénního, dravého podnikatele, pro něhož není nic nemožné; ke slovu se tak dostává čtenářsky vděčné poukázání na politické poměry v područí postranního kapitálu: *Pan Novotný je [...] místní Al Capone. Vlastní největší stavební firmu ve Vrchlábech a má sakramentsky dobré vazby na starostu a lidi z radnice. Někdy si říkám, nač tu ten starosta a lidi z radnice straší? Vždyť každý ví, že městu káže prostřednictvím svých peněz a zájmů pan Novotný.*²⁵³

3. 5. Závěr

Dosud analyzované tituly nám dovolují rozlišit tyto druhy příjezdů:

„Návrat“ – týká se zejména rodáků a logicky předpokládá dřívější odloučení, jež spolu se vzniknou odlišností vystupuje jako předmět následného zavržení; útočnost a opovázlivost při kontaktu s rodákem se přitom stupňuje s mírou obeznámenosti měšťáků s jeho osobou. Rodákovi je pak příznačná, vzhledem k výhradně jeho schopnosti srovnání, vzniklé ze zkušenosti s vnějším světem, reflexe maloměstské omezenosti: *V Praze mne na nich všechno rozčiluje: Vlastiny nemožné šátky, které si váže kolem do svetru, Vojtěchovy řeči nad jídelním lístkem a poznámky o lidech u sousedních stolů.*²⁵⁴ Více tedy zpravidla netouží po průtazích svého okolnostmi vynuceného setrvávání v městečku, např. Kamil odjíždí ihned, jakmile získá nové zaměstnání, stejně tak se po skončení pohřbu ze Záhoří vytrácí i Mirek Klička.

„Příjezd“ – stav navázání kontaktu cizince s maloměstem bez předchozího vztahu vzájemnosti; zatímco v případě návratu spočívala vina v odvrácení od svých kořenů, u neznámého jedince se nachází v jeho odlišném původu.

Přestože se v relaci poutník – maloměsto objevuje i motiv přijetí cizince, odpovídající konkrétním záměrům spisovatelů, za primární považujeme poutníkovu neakceptaci, neboť při

ní nejvýrazněji vyniká odlišnost obou světů, a to aniž by zpravidla docházelo k závažnějšímu ovlivnění jednoho druhým. Poutníkové zavržení obecně vychází z odlišnosti jeho myšlení a odtud i hodnot a názorů, v nichž maloměsto spatřuje ohrožení svojí identity a jedinečnosti, svého stereotypu a uzavřenosti, na druhou stranu ale mají poutníkové vlastnosti nejednou moc vzbudit nepřiznaný zájem maloměsta o jeho osobu.

4. Domýšlení

4. 1. Úvod

Domýšlení se významně pojí s klepařstvím, na maloměstě velmi rozšířeným (viz Raboch, Chleboun, paní Rollerová, Klára, Vojtěch, paní Cuřínová, apod.); obecně můžeme konstatovat, že nevyskytují-li se v díle oba projevy pospolu, přinejmenším jeden z nich je přítomen vždy. Zatímco je však pomlouvačnost spojena zejména s rychle se šířící fámou, domýšlení se vyznačuje klepem *utvořivším se*, ovšem stejně obratně, viz výše např. „kauza“ Pecián či Kamil: „*V tom městě, co přebýval, moc si dovoloval... a... a... možná, že s děvkama... tento... se bavil...*“²⁵⁵

Analyzovaný titul: Viewegh, Michal: *Názory na vraždu* (1990).

4. 2. Názory na vraždu

*Už delší dobu ohromeně sleduji, s jakou rychlostí si část spoluobčanů dokáže vytvořit – kdykoliv a tak říkajíc z ničeho – docela pěkný vlastní názor na cokoliv od Amnestie až po Žemlovku. Jedná se tu o jakési rychlené myšlenkové těhotenství, v němž podivuhodně a naprosto bezbolestně splývají fáze početí a porodu. [...] Je to o lidech, kteří se rozhodují ihned.*²⁵⁶

Michal Viewegh o svojí prvotině

Podmínkou domýšlení a jeho vznícení ve vědomí měšťanů je vždy určitý podnět, nejčastěji osoba, popř. čin; aby však tento prvek vůbec vzbudil celkovou pozornost, musí být něčím specifický, přitažlivý, vymykající se chápání a povaze místa svého výskytu, musí se pyšnit svou – *neurčitostí* (v případě osob ji navíc provází jinakost), jež maloměstu skýtá prostor jeho „tvůrčímu“ talentu bezmezná a mnohdy vytoužená možnost fabulace, vířící dosud poklidnou hladinu vyčkávacího městečka: *Kdyby Benešov mohl mňoukati, mňoukal by a vřeštěl, kdyby mohl kokrhati, kokrhal by, metal by kozelce, a uchopě sám sebe za vous, vřeštěl by strašnou radostí, až by se pomočil, neboť v tomto kbelíku se něco děje!*²⁵⁷ Zatímco u většiny titulů se předmětem domýšlení stává nejasnost původu, charakteru a např. i dřívějšího života poutníka či přistěhovalce, v *Názorech na vraždu* plní tuto funkci nemožnost identifikace pachatele zločinu.

Vražda učitelky Daniely Linhartové

*Vzduch se plnil nejrůznějšími dohady: Byla znásilněna? Prý byla. Prý už také někoho zatkli [...] Prý byl na včerejší zábavě. Prý je to nesmysl. Prý nemají vůbec žádné stopy.*²⁵⁸

Vražda na malém městě (zde Sázava) svou nebyvalostí přirozeně vzbuzuje nelíčený zájem místních obyvatel, stupňující se s neznalostí zločince a implicitními obavami z dalších obětí. A právě ve chvíli, kdy jsou jednotlivci vystaveni – přinejmenším ve svých myslích – pocitu ohrožení vlastního života, projevují Sázavští potřebu okamžitého zažehnutí hrůzných vizí skrze pachatelovo urychlené dopadení. Protože to je v nedohlednu, jejich vědomí si pozbyté vyrovnanosti dodává alespoň výslovným, ostentativním označením *možného* viníka. Tuto tendenci graficky výstižně ztvárnil Jan Hora, autor obálky vydání z roku 1995 (Český spisovatel), a to vyobrazením mnoha rukou ukazujících různými směry.

Vrahem může být kdokoliv, což má za následek jediné: veškeré vznesené soudy jsou v Názorech na vraždu poznamenány vlastním prospěchem či předešlou osobní křivdou, tj. každý za „svého“ vraha označuje toho, kdo dotyčnému dříve ublížil či mu z nějakého důvodu nevyhovuje: paní Cuřínová se mstí kolotočáři Leovi za to, že na veřejnosti bezostyšně poplácal její pozadí (*Leo je komediant. [...] Komediant – podobně jako cikán nebo černocho – je tradiční viník*²⁵⁹); Florián projevuje svou nenávist k Pražákovi, kvůli němuž, jak se mylně domnívá, mu byla Daniela nepřístupná; vypravěč spatřuje pachatele ve svém kamarádu Floriánovi, neboť na něj ví, že bije svou ženu: *Když dokáže ženskou zmlátit, proč by ji nedokázal znásilnit.*²⁶⁰

Nejvýrazněji se pokrytectví projevuje u ředitele školy, který v nadcházejícím pohřbu spatřuje důvod ustrojení se do obleku oblíbené, černé barvy, úmrtí kolegyně mu je tedy pouhým naplněním a demonstrací jeho schopností: [...] *vyšetřování celé události, jakož i otázka pohřbu v sobě obsahovaly nepřeberně možnosti, jak uplatnit výrazný organizační talent, situační přehled a krásně modulovaný hlas. Už nyní bylo řediteli zřejmé, že poslední rozloučení s mladou kolegyní bude ve všech směrech lepší než i to největší branné cvičení, které kdy na škole uspořádal;*²⁶¹ ne-li dokonce i uspokojením a potěšením: [...] *jakoukoli radost si odmítal přiznat, dokazuje si svůj smutek mužnou zachmuřeností a pomalými, slavnostními pohyby.*²⁶²

Veškeré „názory na vraždu“ degradují, minimalizují smrt a její tragičnost na pouhou funkci (viz teta Klára a Wagenknechtův přístup k lidem), na prostředek svého zviditelnění a vyzvednutí vlastní jedinečnosti. Danielino úmrtí se stává veřejným majetkem ve službách malosti postrašených Sázavských a dokladem vratkosti tamních vztahů: každý se chápe práva

osočovat druhého, nacházejí zalíbení v pocitu nadřazenosti, které vyplývá z čistoty svého svědomí: *Já jsem to přeci nebyl.*²⁶³

Mezilidské vztahy na maloměstě

*Hrbí se, podlézají, uctivě smekají, žalují a píší anonymní dopisy, ale mezi svými, v pokoji pro služebnictvo, dávají průchod své hrbaté, myší nenávisti. [...] Měšťáci; byli malí, šediví a dokonce nosy se jim protáhly jako u myší. A nejhorší ze všeho bylo, že si to neuvědomovali, že se dokonce pyšnili tím svým pokoutním šejdířstvím [...] A stačilo dupnout, stačilo jen hlasitě přirazit dveře, aby se mihli směrem k nejbližší díře. Za statečnost pokládali kopnutí, klamání, faleš, přetvářku.*²⁶⁴

Mucha, J.: Studené slunce

V návaznosti na výklad o počestnosti se i maloměstské vztahy nesou v duchu neupřímného počastování svého souseda po zádech, za nimiž se vyjadřuje mnohé, jen ne úcta: Pecián v sobě před Wachtlem dusí svůj antisemitismus, přesto dojde ke rvačce; Raboch Peciánovi doposud nechce říct, že jeho nevěsta se schází s jiným, nýbrž čeká na vhodnou příležitost, aby jej patřičně zesměšnil; obchodník Štědrý a Raboch jsou navenek neochvějní kamarádi, zatímco Raboch v nestřeženém okamžiku míchá Štědrému v krámě kávu s rýží a po městě rozhlašuje, že našel v jeho krupici myší trus; vypravěč Názorů na vraždu podezírá kamaráda ze spáchání krvavého činu, a to pouze z titulu důkazů o vlastní nevině atd. Sousedé jsou povětšinou pokládáni za pouhé předměty závidosti, vychloubačnosti, pomluv a toho, jak druhého využít.

Přátelství na maloměstě jsou ve své povrchnosti velmi proměnlivá: kdokoliv se může – zpravidla kvůli zcela banální záležitosti – stát svému druhovi během okamžiku sokem na život a na smrt. Nevraživost se skrývá za úsměv do chvíle, kdy vytane skutečnost na světlo světa, načež dochází k rozkolu. Ten ovšem povětšinou odeznívá tak rychle, jak nastal: *Objevil se pan Raboch a obchodník se na něho povzbudivě usmál. Agent přistoupil a pozdravil, zapomenuv na nepřátelství;*²⁶⁵ „*S tebou jsem domluvil, slyšíš? domluvil!*“ *křičí učitel. [...] Učitel odchází a bouchne za sebou dveřmi. Trucovat vydrží nanejvýš dva dny [...] okamžitě zapomene na tragédii svého přátelství.*²⁶⁶

Příčina tohoto stavu je dvojitá: a) k rychlému usmíření dochází s ohledem na „nepraktičnost“ zarytého, dlouhodobějšího nepřátelství a jeho neprospěšnost vlastní osobě na tak omezeném prostoru – maloměstě; explicitní zášť navíc neodpovídá měšťáckému vyznání

poklidu a nekonfliktnosti, dobré vztahy, ať už jakkoliv falešné, patří k požadovaným životním jistotám; b) tajená řevnivost, pýcha a nesnášenlivost vycházejí z nadutosti a přesvědčení jednotlivců o vlastní výjimečnosti, což se stává základním prvkem spokojenosti maloměsta se svou identitou; např. teta Klára je extrémní představitelkou takové soběstačnosti. Její pošetilost spočívá v kontextu maloměsta v nepotřebě skrývání své nenávisti vůči Rozvadovským, odkud pochází i Klářino zavržení, trest za „upřímnost“.

Daniela

Nejednoznačnost stanovení skutečného pachatele do jisté míry vyrůstá z tajnostkářství Daniely: ví se o ní snad jen, že pochází z Prahy, odkud utíká před svými problémy. Jejich plné jádro už ale zůstává neodhaleno, stejně jako vztah Daniely k Pražákovi z chaty na okraji Sázavy. Daniela je přistěhovalec a svým výstředním, luxusním, vyzývavým oblečením se vymyká místnímu standardu: *Měla nejhlubší výstříhy a nejdelší rozparky ve městě [...]*,²⁶⁷ za což byla – řečeno s nadsázkou – po zásluze potrestána, jak nepřímo vyznívá i z následujícího výroku: „*Byla to manekýna,“ odsoudila ji paní Cuřínová [...]*.”²⁶⁸

Tělocvikářku zabil jeden z jejích nápadníků, jenž se nedokázal vyrovnat se svým odmítnutím, Sázavští tak nejsou vystaveni, jak se mohli domýšlet, přímému nebezpečí, např. v podobě řádění nepříčetného maniaka. Jakmile dojde k odhalení vraha, celá kauza ztrácí na svojí zajímavosti – nekompromisní uzavření soudního spisu neskýtá možnosti utváření dalších názorů.

Pražák

Redaktoru pražského nakladatelství, spisovateli a otci zavražděné se po jeho přistěhování se do městečka neřekne jinak než „Pražák“ (označení cizorodého prvku v negativním smyslu slova). Jeho uzavřenost a především hubená, nakrátko ostříhaná vizáž dává fantazii paní Cuřínové svobodu zařazení dotyčného do řad uprchlých vězňů. Přestože spisovatel dříve usiloval o své začlenění do tamější společnosti, je nucen vzhledem k nezájmu Sázavských rezignovat (viz zde s. 41: Nepřijetí poutníka): *Pražák býval většinou zcela sám, což mu umožňovalo pohodlně setrávat v zavedené roli blázna a podivína. (Na počátku svého pobytu v Sázavě se ještě občas pokoušel lidem tento názor vyvrátit a přesvědčit je o svém zdravém rozumu, ale později na možnost jakéhokoli dorozumění zcela rezignoval, vyhýbaje se pečlivě všem formám účasti na tom ospalém karnevalu s názvem Společenský život obce.)*²⁶⁹

Paní Cuřínová

Paní Cuřínová, klepna a zastánkyně počestnosti, ztělesňuje spolu se svým manželem předsudečnost obyvatel, pohotovost v utváření názorů,²⁷⁰ sázavskou mentalitu, vyžadující hlavní roli v rozpoutaném divadle: [...] *pronáší drobné i větší polopravdy bez sebemenšího uzardění [...];*²⁷¹ její [...] *názory dovedly takřka z ničeho přes noc vykynout do fantastických rozměrů;*²⁷² *Paní Cuřínová je ke svým přehmatům sama velmi ohleduplná.*²⁷³

Motiv vlaku (autobusu) v tematizaci maloměsta

V analyzovaných titulech se na maloměsto přijíždí nejčastěji vlakem, neboť automobil, autobus a např. i koňské spřežení byly vzhledem k času příběhu a tehdejšímu vědeckému pokroku ne-li nemožné, tedy alespoň finančně (automobil) či u delších vzdáleností časově a fyzicky (koňmo, pěšky) velmi náročné, vlak navíc působí v literatuře přece jen romantičtěji než ostatní způsoby přepravy. Případným uživatelem konkrétního dopravního prostředku se přitom stává výhradně poutník,²⁷⁴ ústřední postava, což odpovídá celkové charakteristice vyobrazovaných měst, tj. jejich uzavřenosti, kdy spokojení a usazení obyvatelé nemají potřebu cestovat. Za podstatné můžeme považovat (ve vztahu k předchozí kapitole), že ať už se cizinec v maloměstě ocitá jakýmkoliv způsobem, vždy opět po čase odjíždí, primární se tedy stává následnost příjezd – odjezd (směr dovnitř – ven, typický právě poutníkovi), nikoliv odjezd – příjezd (měšťané). Ovšem nastane-li druhý případ, jeho původce v rodném prostředí naráží na odpor a zavržení pro odklon od domovských jistot a nadále nemůže požívat jeho výhod.

Zatímco v Okresním městě znamená vlak pro obchodníka Štědrého pupeční šňůru, jež má být přestřižena, v Názorech na vraždu je autobusová linka naopak žádanou spojnicí se světem jakožto symbolem potírání maloměstské zaostalosti: *Dynamiku městečka však dnes tvoří nikoli železnice, ale **pražský** autobus. [...] Jeho existence je zde nezbytná už proto, že ve všech ženách, které se do Sázavy pouze provdaly, podporuje psychologicky důležitou představu, že vlastně žijí na pražské periferii [...].*²⁷⁵

Motiv výjimečné události jakožto narušení stereotypního chodu maloměsta

Primární funkce výjimečné události tkví v narušení celistvosti maloměstského neměnného plynutí, čímž je ovšem posilován význam stereotypu. Vedle sebe jsou totiž

postaveny nesčetné dny, někdy i celý rok, úmorné schematičnosti a mnohdy jediný den velkého veselí se a potlačení zaběhnuté spořádanosti; výjimečná událost přitom nabývá různých podob: majálesu (Filozofská historie), oslav na počest poslance Fábery (Okresní město; zde dále ovšem např. i novoroční slavnost), plavení dřeva a s ním spojených kratochvilných dnů (Tajemství strýce Josefa), nejčastěji pak jarmarku a pouti (Městečko na dlani, Názory na vraždu, Pověst). Nejedna autor vznikuvšího, specifického klimatu v maloměstě využívá a na pozadí výjimečné události inscenuje příhodu v kontextu maloměsta nezvyklou, např. vražda Daniely se udá o pouti za přítomnosti nepřehledného množství cizích lidí v Sázavě, což tamním skýtá volné pole působnosti v domýšlení; nejvýrazněji je ovšem výjimečná událost zpodobena ve Friedově Pověsti: *Ráno jsem se probudil ve známé posteli, vyběhl jsem známými vraty, sotva jsem se však ocitl na náměstí, byl jsem v cizině, na tržišti v neznámém, cizím městě. Ztracen v davu, nedokázal jsem pro plachty zahlédnout domy na náměstí; stánky spolply kašnu, zakryly výhled na průčelí radnice, daly zmizet freskám mezi okny okresního soudu. Byl jsem jinde; cestoval jsem, aniž jsem překročil hranice.*²⁷⁶

O jarmarku je běžný život vyšinut ze svých kolejí: obchodování se přesouvá do stánků na náměstí a u Finků se nevaří, proto se jarmareční den stává trojici dětí jedinou příležitostí k ověření si záhořské pověsti: *Objev, že je Finkův dům prázdný jen o jarmarku, vždycky jen první čtvrtek v měsíci, měl pro nás cenu klíče ke dveřím.*²⁷⁷

Pro výjimečnou událost je příznačné, že všichni obyvatelé města se na ní musejí objevit, nejde ovšem pouze o společenskou povinnost, nýbrž také o pojmání výjimečné události jako jediné možnosti rozptýlení. Nepřítomnost vyvolává u sousedů podezření, např. Josefovo (Tajemství strýce Josefa) odmítnutí účasti na plesu, na nějž znamená pozvání velkou čest, vzbuzuje pochybnosti o jeho duševním zdraví. Přístup na výjimečnou událost je městským vyděděncům implicitně odepřen, viz např. Chleboun a Fuchs (Pověst).

4. 3. Eduard Vlk (Srdce marionet) – záruka měšťanské neposkvrněnosti

Ve Vieweghových Názorech na vraždu se již objevila postava hrobníkova syna, slabomyslného Jaromíra, na nějž – bez jakéhokoliv dlouhého rozmyslu – padlo podezření, že to byl před časem on, kdo otevřel čerstvě zakopaný hrob s mladou ženou za odsouzenímhodným, zvrhlým účelem, neboť veškeré šperky na zesnulé zůstaly nedotčeny, což vyloučilo loupežný záměr; ze strany ředitele školy se též stává nositelem obvinění z vraždy učitelky Linhartové. Dokud se ale nenajde skutečný viník, je podezřelý každý, přestože počestní měšťané si nad mrtvolou alibisticky myjí ruce: „*Nemyslím, že by to byl někdo*

z místních.“ [...] *Okamžitě mě to podráždilo: Zápis v místní matrice jako spolehlivá záruka bezúhonnosti!*²⁷⁸ Všehoschopnými vyvrheli jsou tedy pouze ti druzí: přistěhovalci a jedinci z okraje společnosti (blázni, žebráci, apod.; viz zde s. 13: Opozice nízké – vysoké: měšťané se považují za hodnotu vymezující se všemu pokleslému).

Předchozí titul měl podezřelých několik, v Srdcích marionet je hříšník maloměstem již daný: „*Ztratí se pes – zabil a snědl ho Eda. Někdo zdemoluje telefonní budku – udělal to Eda. Ženskou vystraší v noci úchylák – byl to pochopitelně Eda.*“ / [...] „*Nikdo ho neudá. Nikdo si nestěžuje. Jsou to jen náznaky, vágní indicie, možnosti. Lidem stačí, že mají svého zloducha. Asi ho potřebují.* [...] / „*Udělal to tedy on?*“ / „*Asi ne. Lidé si to ale chtějí myslet* [...] *zaskočilo by je, kdyby to tak opravdu bylo. Myslím, že by je Eda zklamal. Z přízraku, příšery, satana, z místního monstra s kopytem namísto pravé nohy by se stal obyčejný vrah.*“²⁷⁹

Edovi ani Jaromírovi nebylo nikdy nic prokázáno – žádná obvinění se ani neshledala s pokusy o svou realizaci, neboť pravda není v takovém případě důležitá. Měšťany totiž těší vlastnictví univerzálního viníka, vyžadují svého vraha, někoho, na kom obyvatelům moc nezáleží, kdo pojistí jejich dobrou pověst, ale též ukojí touhu po vzruchu (odtud motiv blázna). Jsouce uzavřeni světu chtějí snít své soukromé pohádky, rádi podléhají svodům prostých vysvětlení. Oba se stávají oběťmi předsudečnosti: Jaromír se jí bránit nemůže, údělem mu je pomatenost i příbuzenství s hrobníkem, a Eda si vrchlábskou pozornost vysloužil svou nepřístupností, nečitelností: „*Nikdo ho tu nezná.* [...] *Edu zná jenom Marie. Před několika lety přišel do jejího domku na kraji města a už neodešel. Nikdo neví, z čeho je živ.* [...] *S nikým nemluví.*“²⁸⁰

4. 4. Fink a jeho syn (Pověst) – posvátná neurčitost

Fink, Eda a Pražák dotvářejí svou povahou motiv nepřijetí poutníka, odlišujícího se mnohdy svobodnou volbou života v ústraní a nezačleňování se do městského kolektivu. Ať už se tak ze strany přistěhovalce děje z důvodu samotářství a plachosti či nechuti družít se výhradně s lidmi daného maloměsta, kteří jej k tomu svým vystupováním třeba i dohnali, maloměsto se ani s jedním přístupem nedokáže vyrovnat a dotyčného ponechat vlastnímu rozhodnutí: prvé je nepochopitelné, druhé nepřijatelné, urážející; své teritorium je třeba mít pevně pod kontrolou, cele podmaněno, i za cenu nekompetentního zařazení a odsouzení, tedy domýšlení.

Finkova neurčitost se odvíjí od jeho statusu německého přistěhovalce a neznalosti češtiny: kloboučník Fink česky sice rozumí, sám se však není schopen domluvit, což jej z centra dění v Záhoří odsouvá, ač by měl jako obchodník usilovat o pravý opak; jeho

separaci navíc podporuje nezvyklé chování: „[...] *On prostě nesnese, když mu někdo stojí moc dlouho před výkladem. On si o každém hned myslí, že přišel čenichat.*“;²⁸¹ *Než nám Fink odemkl, podíval se nejdřív za záclonkou, kdo to přišel; dovnitř nás pouštěl nerad; sotva jsme vstoupili, hned šel a zavřel dveře do dílny. Zdálo se, že moc nestojí o práci; ještě méně stál o zákazníky.*²⁸²

Na záhořské chiměře se podílí i ponurost a nepřístupnost Finkova domu: *Byl to slepý, zabeďněný dům. [...] V obou zamřížovaných oknech do ulice visely neprůhledné záclony z tlusté krajky; byla to jediná okna v ulici, kde nestál ani jeden květináč, kde nikdy nekvety kytky [...]*,²⁸³ „[...] *ve městě nenajdeš člověka, který by ti řekl, jak to vypadá třebas u Finků v kuchyni...*“²⁸⁴ Fink neposkytuje měšťanům žádnou příležitost „nahlédnutí do své kuchyně“, do soukromí, na které si vyhrazují nárok,²⁸⁵ nesplňuje požadavek zřejmosti a jednoduchosti, hraje svou hru, nikoliv jejich. Ve svých obavách z neznáma proto měšťané pocítují nutnost obrany pověstí, jež vše vysvětlí, vrhne Finka přes palubu jako cosi nepatřičného a maloměstu tím zachová svou integritu.

Dům stojí v Kostelní ulici, v blízkosti fary, kostela a děkanství, ukrytý za čtyřmetrové hradby, tedy v nedotknutelných, velebných, starobylých a především pevných místech, jejichž narušení nabývá podoby znesvěcení: *Byl bych měl prožívat uspokojení a radost vítěze [...], ale cítil jsem spíš bázeň nebo nevolnost; přestupoval jsem nějaký zákaz [...]*.²⁸⁶ Vykonstruovaná domněnka potírá neznámo a upevňuje vědomí sebe sama, stává se potřebnou a odebírá protichůdné tendence: *Ale co s námi bude, jestli to opravdu není jen pověst?*²⁸⁷

4. 5. Závěr

Převedeme-li něco neznámého na něco známého, ulevuje to, uklidňuje, uspokojuje [...] Neznámým je dána nebezpeč, neklid, starost – první pud směřuje k tomu, aby odstranil tyto trapné stavy. První zásada: vysvětlení nějaké je lepší žádného. Poněvadž jde v podstatě jen o zhoštění se tísnivých představ, nebereme právě přísně prostředky, abychom se jich zbavili: první představa, jíž se neznámé prohlásí za známé, blaží tak, že ji „pokládáme za pravdivou“. [...] Příčinný pud je tedy podmíněn a vzbuzen bázni. [...] Vyhledávají se [...] vysvětlení, jimiž se odstranil nejrychleji, nejčastěji pocit cizího, nového, neprožitého – vysvětlení nejvšednější. Následek: jisté stanovení příčin vzrůstá se stále víc, soustřeďuje se v systém a objeví se konečně převládajícím, tj. vylučujícím prostě jiné příčiny a objasnění.²⁸⁸

Nietzsche, F.: Soumrak model

Faktická identifikace – neboť vše musí mít nějaký důvod: *Lenz mi ve všem připadal tajemný a záhadný. Proč se přistěhoval do našeho města, když nebyl od nás a neměl tady příbuzné ani známé?*²⁸⁹ – poutníka a přistěhovalce bývá pro jejich nesdílnost zpravidla neúspěšná (Fink, Kres, Eda, Lenz), což probouzí v život skutečnost domýšlení. U městečka „vyčkávajícího“ spočívá funkce dotváření reality v umělém vyvolávání senzací, stereotypní prostředí vyžaduje své rozptýlení, předmět pomluv. Pravda se odsouvá kvůli předpokladu její všednosti, kdyby vytanula na povrch hned na počátku, (skrývaný) zájem o poutníka by opadl. Objeví-li se tedy cizinec – na výlučnosti vždy nabývá svou neurčitostí –, měšťané se k němu upínají jako chladem strádající člověk k náznaku ohně: *Město volalo po cizinci, aby dal směr a radu.*²⁹⁰

„Vzdorující“ maloměsto pokládá domýšlení za prostředek boje s nepřipustnou vágností, jež odjímá jistoty podmaněného území. Maloměsto ve své uzavřenosti a soběstačnosti má zkušenost za dobu své existence pouze se sebou samým, proto se cizoty obává. Požadavek výmyslu a z něj plynoucího sebeobelhávání odpovídá meči na sedmihlavou saň, přizpůsobování reálného světa vlastním potřebám umlčuje vnitřní strach a fantaskní představy, především však ale zachovává integritu maloměsta: *Ve svém konvektivu rozhodli, že jest pomaten [Kres]; ale to řekli jen proto, aby ušlápli své přesvědčení o jeho převaze;*²⁹¹ *Byl to zlý člověk [Fuchs]. Nikdy mi nic neudělal, nikdy nikomu nic neudělal, ale bál jsem se ho a musel tedy být zlý.*²⁹²

Veškerá vysvětlení se řídí pouze vlastními zkušenostmi a vzpomínkami, např. vypravěč Pověsti v okamžiku spatření Finkova králíka přisuzuje domnělému bláznovi oči právě tohoto hlodavce, dále si ho představuje jako řvoucí stvůru – na půl člověka, na půl šelmu –, lezoucí v kleci po čtyřech. A nic představou nemůže otrást, přestože se až příliš nápadně podobá lvímu výjevu z Cirkusu Kludský. Měšťákova mysl něco, resp. cokoliv vykonstruuje, po čase vezme za své a teprve na základě takto se přetvořivší neznámé skutečnosti přistěhovalcovu existenci poklidně, zpravidla s pohrdáním, přijímá na vědomí.

Domýšlení souvisí podstatnou měrou s opozicí nízké – vysoké a s černobílým pojmáním světa, jelikož měšťák má za každé situace jasno v tom, co je dobré („my“) a špatné („vy/oni“). A stejně jako maloměsto umně nadsazuje u druhých, ochotně se utvrzuje v názoru na svou výlučnost.

5. Závěr

*Tradice, která se hlídá, je mnohem starší než psané právo a jakýmsi způsobem zajišťuje přežívání, ale právě jen přežívání. Na závěr mohou účastníci prohlásit, že život přežili.*²⁹³

Komárek, S.: Černý domeček

Člověk se jakožto subjekt za svého života dostane do nepřehledného množství rolí a od toho se odvíjejících sociálních situací: je otcem/matkou, manželem/manželkou, sourozencem, školákem, studentem, zaměstnancem či zaměstnavatelem, v neposlední řadě ovšem také sousedem a obecněji též obyvatelem (svého domu, vesnice, maloměsta, velkoměsta, státu), tj. včleňuje se do určité sítě vztahů a souvislostí, které – zpravidla nevědomky – různým způsobem a měrou, s ohledem na svébytnost a individualitu svého nositele, ovlivňují jeho chování, resp. podhalují jeho skutečnou povahu.

Literární maloměšťák se jeví především jako „stádní“, zmítaný veřejným míněním a konvencemi, potírající osobnost a vlastní úsudek. Jelikož není ve své setrvačnosti schopen jakéhokoliv srovnání s okolním světem, nýbrž pouze se sobě rovnými, stává se zakrnělým, slepým a k sobě nesoudným. Ve styku s lidmi-zrcadly potkává jen svůj obraz, který se mu navrácí, aby jej opět mohl poslat dál. Setkáváme se tak s určitým typem rozkladu lidské osobnosti: usazený měšťan není schopen změny svého názoru-víry, člověk a jeho potenciál je smrštěn do pouhého vzorce s předem známým výsledkem. Jeho spokojenost se sebou samým z něj činí neživou, „konečnou“ bytost: netřeba zajímat se o svět, kamkoliv směřovat, jakkoliv se realizovat a rozvíjet svou osobnost. Primární příčina „sebedestrukce“ tedy spočívá v nevědomění si svého stavu, resp. ve slabosti odhalit svou lež a postavit se jí čelem (viz zde s. 70: Psychologie maloměsta). Snadnější a přijatelnější pro domněle saturované bytí je umlčet obecný klam svým sobectvím, vymečováním se, izolací a posilováním své výlučnosti. Maloměšťák tedy, snad právě jako jeden z mnoha, zůstává uzavřen nejen světu, ale především sobě samému: „*Nezmění se lid boží, nebudou-li do jeho stáda vráceni ti, kdož byli vyloučeni.*“²⁹⁴

Maloměstské a lidské

V průběhu utváření diplomové práce jsme si počali klást podstatnou otázku: Kde vězí hranice, dá-li se vůbec přesně určit, mezi „maloměstským“ a ryze „lidským“ (chováním)? Domníváme se, že spor mezi zastánci existence či neexistence tematizace maloměsta může spočívat v jejím nezodpovězení, resp. v neuvědomění si bližších souvislostí a kontextu, vycházejícího právě z nejednoznačnosti mezi obou atributů. „Maloměstským“ míníme vystupování příznačné obyvatelům maloměsta a „lidským“ to, co je člověku v různé míře a podobě přirozené, bez ohledu na sociální příslušnost. Nepokládáme zde ovšem za nutné a potažmo i vůbec možné rozřešení lidské podstaty, na základě předložených analýz snad postačí srovnání.

V literárním maloměstě se shledáváme mj. s pomluvou, přetvářkou, sobectvím a pohrdáním, tedy s vlastnostmi, jež se – ať si to přiznáme či nikoliv – objevují v našich životech zcela běžně. A nemusíme proto zrovna bydlet na maloměstě. Již v úvodu diplomové práce jsme ovšem naznačili, že je to právě maloměstská průměrnost, kde jsou tyto projevy ponejvíce úsměvné a komické, zabarvené ironií pozorujících.

Jak jsme již zmínili, podoba a míra v projevu jedné této lidské stránky z mnoha je proměnlivá. V prostředí chudoby může strádání a nuznost dodávat nastíněným vlastnostem určitou tvářnost soucitu a porozumění, ať už jsou jakkoliv zvrácené, neboť spolu s nedostatkem se ve vzduchu vznáší i hlad a nemoc, tedy smrt a biologický reflex přežití. Ve vysoké, vládnoucí společnosti je to obdobné: rivalita a nenávisť jsou zde ve službách zájmů státu, byť mnohdy mj. na pozadí touhy po moci.

Historie člověka ukazuje, že válka a boj jsou nejvýznamnějšími činiteli lidského vývoje, neboť touha přežít alarmuje jedince k větším výkonům a vědeckému pokroku. Jaký boj ovšem vede maloměšťák, když má k přežití a nekonfliktnímu bytí hojnost? Jaký boj vůbec může vést spokojený člověk, kterého nic neohrožuje?

Předkládané analýzy ukazují, že maloměšťák upadá pouze do bezvýznamných půtek se svým sousedem, přičemž zbraněmi se stávají právě pomluva a majetek co nejoslnivějších rozměrů, jedinou „hnací“ silou pak závist. Předmětem soukromých válek se stávají žáby a myši, na jejichž konci zůstávají zase jen – žáby a myši.

V intencích dosud řečeného považujeme maloměsto za osobitou reakci na určitou sociální situaci, tj. žití na omezeném prostoru, zde v podobě maloměsta, za jednu ze společenských, ovšem specifických možností projevu jedince.

Psychologie maloměsta (relační motivický graf)

(graf uveden na str. 73)

V souladu se skutečností je literární maloměsto vyobrazováno výhradně jako místo omezené svým prostorem (jak už napovídá i samo označení „maloměsto“), kde se všichni velmi dobře znají a kde se nevyskytují téměř žádné možnosti rozptýlení, což můžeme shrnout v obecnou, primární vlastnost maloměsta – *stereotyp*, s nímž přirozeně kráčí ruku v ruce *bezčasí* a *nuda*, prázdno, „vyčkávající“ na svou *senzaci*, rozptýlení. Stereotyp v některých dílech narušuje, ale zároveň i posiluje a dotváří *výjimečná událost*, naopak *vlastenectví* chápeme jako povýšení stereotypu (šipky v grafu odkazují ke směru stupňování), neboť důraz na tradici a minulost je prostředkem prosazování národních hodnot (ušlechtilý stereotyp).

Druhou primární vlastností je *usazenost*, velmi významný psychologický prvek ve smýšlení měšťáků (např. teta Klára, viz citace č. 121). Maloměšťák vlastní v místě své působnosti dům zděděný po rodičích, má práci, rodinu a ve vztahu k tamějšímu kolektivu i výhodné společenské postavení, jinými slovy: literární maloměšťák se těší dobře zavedenému bydlu, jež nechce (po hmotné i společenské stránce mu přece nic nechybí), ale do určité míry ani nemůže opustit (rodově i hmotně, tj. zejména svým domem či statkem, je vázán k jednomu místu). Zaznívá též nejistota v novém začátku, nikdo mu přece jen nemůže zaručit, že v novém místě působnosti dojde stejné váženosti a prosperity.

Proti měšťákově usazenosti ovšem vystupuje obecné *vědomí zaostalosti* maloměsta. Maloměšťák, lačný závisti druhých, touží po velkém městě, stejně jako sní o vyšších postech (viz zde s. 13: Opozice nízké – vysoké), tyto představy jsou však do reality navraceny vlastní usazeností, jež vystupuje ve vztahu usazenost – vědomí zaostalosti jako silnější z obou prvků. Skutečnost usazenosti totiž nelze tak snadno změnit (viz výše), proto dochází k vnitřnímu posunu vnímání vlastní zaostalosti, k jejímu upozadění (domyšlivý maloměšťák si není schopen přiznat, že jeho základy tvoří něco tak nízkého, jako zaostalost). Pohodlnější je vsugerovat si, že to či ono není, než se tomu postavit čelem, od čehož se odvíjí *tajená lež*, zdůrazňovaná a upevňující se další iluzí a klamem, již zhmotněným – *strádáním majetku a moci*. Maloměšťák si mírou jmění kompenzuje svou nehybnost i zaostalost; nemůže-li dobýt svět, snaží se prosadit alespoň ve stojatých vodách, a to svými statky a mocí, stavebními prvky jeho ega, sebevědomí, hrdosti a výjimečnosti. To vše na pozadí maloměstske skutečnosti a úpadku (viz dále).

Důsledkem usazenosti nabývá na své platnosti ovšem ještě jeden podstatný atribut – *strach z neznámého*. Měšťák a maloměsto za dobu své existence nepoznali nic a nikoho

jiného než sebe (v podobě totožného smýšlení a neměnného prostředí). Před entitou ve své neurčitosti neuchopitelnou se člověk cítí nejistý, neví, jak se zachovat, co může očekávat, pociťuje ohrožení (svého majetku a lži), proto se stahuje do sebe, má potřebu se bránit – *domýšlením* (v tomto stádiu vůči nečitelnému *přistěhovalci*, jenž je skrze spokojenost maloměsta se svou identitou zavržen), obecně pak ale především svou naprostou *uzavřeností*. Jedině uzavřenost světu a novotám poskytuje měšťákovi jistoty, záruku vlastní celistvosti a pravdivosti. Setkáváme se tak s maloměstem „obranným“, jež má potřebu hájit izolací svou identitu vystavěnou na sebeklamu. Co nemůže ve své usazenosti mít (tj. okolní svět), zavrhne jako nepatřičné. Maloměstské separaci vstupuje do protikladu (anomálie?) přijetí poutníka, který ve svém psychickém rozkladu nachází v maloměstském stereotypu, uzavřenosti a klidu požadovaný lék. Ovšem i u maloměsta „poddávajícího se“ vystupuje do popředí stereotyp, soběstačnost a vzájemná neovlivnitelnost.

Uzavřenost a z ní plynoucí nemožnost srovnávání má za následek odsunutí vlastní lži do zapomnění, důraz na svou výlučnost a vnitřní prohlášení, že žitý stav „není zase až tak nanicovatý“ (*spokojenost se svou identitou*), čemuž se postupem času začíná neochvějně věřit. Stane-li se ovšem člověk sám se sebou spokojeným a nepotřebuje-li už nic a nikoho více, *rezignuje* tím i na jakýkoliv svůj další rozvoj a nápravu. U maloměšťáka tedy dochází k posvěcení stereotypu, které znamená úpadek v ještě zatvrzelejší neměnnosti. Stereotyp a klam se z počáteční „nepříjemnosti“ mění ve výsadu.

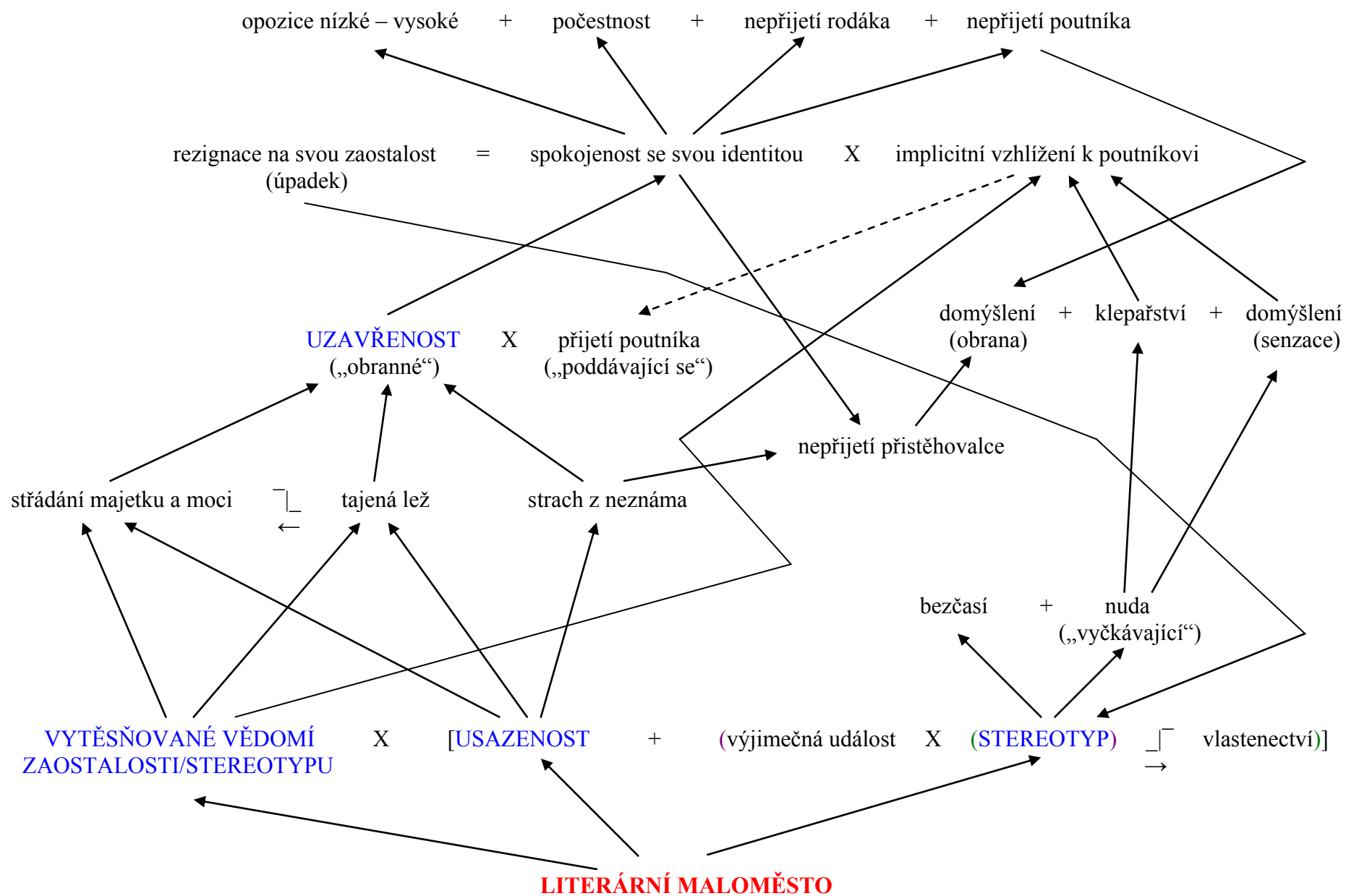
Bylo řečeno, že maloměšťák při styku s vnějším světem, odlišností a novotami implicitně pociťuje vratkost svého vyznání, proto dochází prostřednictvím vnitřní strukturace maloměsta k důrazu na vlastní integritu, neboli vzájemnému „držení se v šachu“ – *počestnosti*, jež nepsaně upírá právo na individuální úsudek a opuštění stáda. Případní zběhové jsou navždy vyloučeni (*nepřijetí rodáka*), neboť – obdobně jako poutník – znamenají připomínku lži. *Nepřijetí poutníka* navíc umocňuje maloměstská soběstačnost a strach z dezintegrace, již s sebou poutník nese v odlišnosti, a z neznáma (odtud opět *domýšlení: obrana*).

Dalším důsledkem spokojenosti maloměsta se svou identitou je rozlišování nízkého a vysokého, kdy rozdělení rolí bývá zpravidla jasné a předem dané: měšťák (neboť ve většině) zastává vytříbenou kvalitu vymezující se vůči rodákovi, poutníkovi a městským vyděděncům (žebrákům, bláznům, přistěhovalci apod.). Hranici mezi nízkým a vysokým narušuje pouze *implicitní vzhlížení k poutníkovi*, jež vychází z povahy maloměsta „vyčkávacího“ na svou *senzaci* (domýšlení); měšťák se v takovém případě upíná k poutníkovi pro jeho neurčitost, jež maloměstu skýtá možnost rozptýlení. *Klepařství* nahlížíme spíše ve vztahu k maloměstu, tedy

směrem dovnitř (klepařství a domýšlení se však nemalou měrou překrývají). Implicitní vzhlížení k poutníkovi, podporované vytěsňovaným vědomím vlastní zaostalosti (viz zde s. 38: Vztah Zulu – vypravěč), lze sekundárně pojímat jako jeho přijetí. Šipka mezi prvky implicitní vzhlížení k poutníkovi – přijetí poutníka je vyobrazena přerušovaně z toho důvodu, že o plnohodnotném přijetí nemůžeme hovořit, neboť to bývá zpravidla provázeno protichůdnou, naléhavější tendencí poutníkovy zavržení (pokud by maloměsto odhalilo toto tíhnutí explicitně, ztratilo by samo před sebou tvář).

Dodejme jen, že jednotlivé motivy je třeba pro jejich bližší pochopení nahlížet nikoliv pouze skrze prvky nacházející se bezprostředně o úroveň níže, nýbrž i prostřednictvím těch, které se ve struktuře vyskytují hlouběji, přičemž některé motivy grafu, např. výjimečná událost, vlastenectví, domýšlení (senzace), mohou v konkrétních dílech chybět.

Výklad i graf ukazují, že maloměsto je prostoupeno zejména povšechnou přetvářkou, spočívající v množství sporných transformací, v řetězové reakci, započaté prvotní lží, jejímž maskováním se maloměšťák nevědomky brání zlepšení a rozuzlení svého stavu.

6. Poznámky

¹ Drda, Jan: *Městečko na dlani*. Práce, Praha 1949, s. 5-6.

² Tamtéž, s. 10.

³ Tamtéž, s. 7.

⁴ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 9.

⁵ Plachetka, Jiří: *Velký slovník citátů a přísloví*. Academia, Praha 1997, s. 233.

⁶ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 9.

⁷ Tamtéž, s. 9.

⁸ Obdobně majetná babička Skálová v Synáčkovi: *Nechodila v neděli do kostela [...] Celá její zbožnost záležela v tom, že na svatého Marka [...] ozdobila koštětem květin obrázek s nejsvětější Trojicí. [...] snad se tak snažila podplatit Pánaboha*. (In: Havlíček, Jaroslav: *Synáček*. Československý spisovatel, Praha 1981, s. 23.)

⁹ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 10.

¹⁰ Tamtéž, s. 9.

¹¹ Tamtéž, s. 10.

¹² Tentýž přístup se vyskytuje v Semestru života, kdy sousedé vypravěčky úmyslně zamykají veřejné sociální prostory domu jen z toho titulu, že jako jediní vlastní klíče: *Zřejmě hledají člověka, kterému by také oni mohli něco zakázat*. (In: Červenková, Jana: *Semestr života*. Mladá fronta, Praha 1981, s. 44-45.)

¹³ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 108.

¹⁴ Tamtéž, s. 11.

¹⁵ Tamtéž, s. 11.

¹⁶ Tamtéž, s. 14.

¹⁷ Tamtéž, s. 26.

¹⁸ Tamtéž, s. 22.

¹⁹ Tamtéž, s. 14.

²⁰ Tamtéž, s. 80.

²¹ Tamtéž, s. 68.

²² *Svět ezopských bajek*. Svoboda, Praha 1976, s. 113.

²³ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 32.

²⁴ Goethe, Johann Wolfgang: *Utrpení mladého Werthera*. Mladá fronta, Praha 1968, s. 12.

²⁵ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 67.

²⁶ Tamtéž, s. 67.

²⁷ Tamtéž, s. 24.

²⁸ Tamtéž, s. 11.

²⁹ Tamtéž, s. 85.

³⁰ Tamtéž, s. 171.

³¹ Tamtéž, s. 57.

³² Eco, Umberto: *Jméno růže*. Odeon, Praha 1988, s. 194.

³³ Drda, Jan: *Městečko na dlani*. Práce, Praha 1949, s. 106.

³⁴ Herites, František: *Tajemství strýce Josefa*. Československý spisovatel, Praha 1976, s. 118.

³⁵ Tamtéž, s. 119.

³⁶ Vančura, Vladislav: *Pekař Jan Marhoul*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 85.

³⁷ Tamtéž, s. 34.

³⁸ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 83-84.

³⁹ Vyobrazené relace chápeme jednosměrně, tj. pouze ve vztahu měšťana k vládnoucím a chudým.

⁴⁰ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 11.

⁴¹ Tamtéž, s. 57.

⁴² Tamtéž, s. 86.

⁴³ Těž např. v Pekaři Janu Marhoulovi obecná charakteristika Benešova: *Městečko se podobá chlévu, v němž se chovají svině, některý kus střechkuje a jiný se válí ve svém prasečinci, chvále vládu a svatá náboženství. Zdá se, že celé stádo má smyčku na noze a že je uvázáno ke kůlu [...]* (In: Vančura, Vladislav: *Pekař Jan Marhoul*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 17); nebo Jilemnice Petrolejových lamp: *Brzy pochopila [Štěpka], že Jilemnice je městečko příliš odloučené od ostatního světa, a proto poněkud zaostalé*. (In: Havlíček, Jaroslav: *Petrolejové lampy*. Odeon, Praha 1983, s. 46.)

⁴⁴ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 157.

⁴⁵ S motivem novátorství koupí automobilu se setkáváme také např. v Městečku na dlani: *Rozumův automobil dělá půlce Rukapáně zlou krev. Taková vymyšlenost, říkají sedláci. Kdopak to jaktěživ viděl? To je tak pro císařepána* (In: Drda, Jan: *Městečko na dlani*. Práce, Praha 1949, s. 22); či Havlíčkově Synáčkovi: *Byl to jeden z prvních automobilů, které se v městečku vyskytly, a budil patřičnou pozornost*. (In: Havlíček, Jaroslav: *Synáček*. Československý spisovatel, Praha 1981, s. 135.)

- ⁴⁶ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 86.
- ⁴⁷ Tamtéž, s. 34.
- ⁴⁸ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 21.
- ⁴⁹ Všimněme si, že obchodník Štědrý nazývá Olomouc, tj. město příslušející spolu s okresním městem k tehdejšímu Rakousku-Uhersku, cizinou: *Cizina pro něho jakož i pro ostatní obyvatele se začínala od stého milníku od městských hranic*. (In: Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 57.)
- ⁵⁰ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 15.
- ⁵¹ Obdobně jako vede Kamila a jeho choť společenská nutnost k četným návštěvám předních měšťanských rodin, i babička Krovecká (Maloměstský román) musí svou vnučku představit všude tam, kde je to slušné a vhodné.
- ⁵² Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 145.
- ⁵³ Tamtéž, s. 57-58.
- ⁵⁴ Tamtéž, s. 120.
- ⁵⁵ Tamtéž, s. 16.
- ⁵⁶ Tamtéž, s. 16.
- ⁵⁷ Tamtéž, s. 63.
- ⁵⁸ Tamtéž, s. 17.
- ⁵⁹ Tamtéž, s. 42.
- ⁶⁰ Tamtéž, s. 16.
- ⁶¹ Tamtéž, s. 20.
- ⁶⁵ Tamtéž, s. 133.
- ⁶⁶ Tamtéž, s. 31.
- ⁶⁷ Tamtéž, s. 29.
- ⁶⁸ Tamtéž, s. 30.
- ⁶⁹ Tamtéž, s. 46.
- ⁷⁰ Tamtéž, s. 45.
- ⁷¹ Tamtéž, s. 90.
- ⁷² Tamtéž, s. 47.
- ⁷³ Tamtéž, s. 47.
- ⁷⁴ Tamtéž, s. 91.
- ⁷⁵ Komárek, Stanislav: *Černý domeček*. Petrov, Brno 2004, s. 61.
- ⁷⁶ Červenková, Jana: *Semestr života*. Mladá fronta, Praha 1981, s. 196.
- ⁷⁷ V Názorech na vraždu je toto dovedeno až do komické situace, kdy se ředitel školy snaží ve chvíli vzájemného střetu připomenout svému podřízenému-bývalému studentovi školy jeho dřívější dětské prohřešky a tím jej umlčet: [...] *zdviženým obočím se mi podle všeho snažil naznačit, že to byl on, kdo mě před lety dopadl, jak na školním záchodku močím vysoko na dlaždičky*. (In: Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 94.)
- ⁷⁸ Eco, Umberto: *Jméno růže*. Odeon, Praha 1988, s. 192.
- ⁷⁹ Červenková, Jana: *Semestr života*. Mladá fronta, Praha 1981, s. 72.
- ⁸⁰ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 64.
- ⁸¹ Tamtéž, s. 16.
- ⁸² Tamtéž, s. 19.
- ⁸³ Tamtéž, s. 41.
- ⁸⁴ Tamtéž, s. 156.
- ⁸⁵ Tamtéž, s. 168.
- ⁸⁶ Tamtéž, s. 55.
- ⁸⁷ Tamtéž, s. 76.
- ⁸⁸ Tamtéž, s. 76.
- ⁸⁹ Tamtéž, s. 86.
- ⁹⁰ Obdobně i v Řešanech (snaha zaměnit užívání bubnu při rozhlašování zpráv za modernější způsob je zesměšněna, zůstává tedy při starém) či Semestru života: *Každé malé město přece má mít takovou svoji holku, se kterou to špatně dopadlo a teď si na ni prstem ukazuje. Aby si ty ostatní daly pozor a držely se pěkně zpátky [...]*. (In: Červenková, Jana: *Semestr života*. Mladá fronta, Praha 1981, s. 213.)
- ⁹¹ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 182.
- ⁹² Tamtéž, s. 166.
- ⁹³ Tamtéž, s. 176.
- ⁹⁴ Tamtéž, s. 61.
- ⁹⁵ Tamtéž, s. 43.
- ⁹⁶ Tamtéž, s. 207.
- ⁹⁷ Jirásek, Alois: *Filozofská historie*. SNKLHU, Praha 1953, s. 24.
- ⁹⁸ Tamtéž, s. 28.

- ⁹⁹ Tamtéž, s. 25.
- ¹⁰⁰ Tamtéž, s. 125.
- ¹⁰¹ Jirásek, Alois: *Filozofská historie*. SNKLHU, Praha 1953, s. 51.
- ¹⁰² Tamtéž, s. 67.
- ¹⁰³ Tamtéž, s. 56.
- ¹⁰⁴ Tamtéž, s. 217.
- ¹⁰⁵ Tamtéž, s. 51.
- ¹⁰⁶ Tamtéž, s. 52.
- ¹⁰⁷ Stručně bychom ještě rádi poukázali alespoň na některé další skutečnosti Maloměstského románu: a) lehkomyšlná Svatava a babička Krovecká připomínají vztah Kamila a obchodníka Štědrého, přestože jsou k sobě tyto relace protilehlé (ušlechtilost – pokleslost): Poláčkova dvojice vzešla ze společného stereotypního základu, druhá z vlasteneckého, což formuje i konečný výsledek, např. Kamil zůstává, i přes olomouckou zkušenost, svou umíněností blízké okresnímu městu, zatímco Svatava přijíždí z Prahy jako hrdá, vzdělaná patriotka; b) opozici nízké – vysoké tvoří Radiměšští a tamní panovnice Rzerychová, jež ze svého postavení určuje mj. společenskou hierarchii.
- ¹⁰⁸ Jirásek, Alois: *Filozofská historie*. SNKLHU, Praha 1953, s. 115.
- ¹⁰⁹ Tamtéž, s. 64.
- ¹¹⁰ Tamtéž, s. 11.
- ¹¹¹ Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 24.
- ¹¹² Tamtéž, s. 192.
- ¹¹³ Tamtéž, s. 75.
- ¹¹⁴ Tamtéž, s. 54.
- ¹¹⁵ Tamtéž, s. 29.
- ¹¹⁶ Tamtéž, s. 22.
- ¹¹⁷ Tamtéž, s. 30.
- ¹¹⁸ Tamtéž, s. 168.
- ¹¹⁹ Tamtéž, s. 103.
- ¹²⁰ Tamtéž, s. 170.
- ¹²¹ Tamtéž, s. 41-42.
- ¹²² Tamtéž, s. 107.
- ¹²³ Obdobně i Štěpka Kiliánová: *Měla už přece také jisté povinnosti, plynoucí z postavení jejích rodičů, musila se chovat podle společenských zvyklostí* (In: Havlíček, Jaroslav: *Petrolejové lampy*. Odeon, Praha 1983, s. 23); v Časové tísni „musí“ pro změnu šachový přeborník Mirek Klička počtít záhořské vyznavače čtyřiašedesáti polí společnou partii: *Aby se o mně neříkalo, že je slavný rodák nadutec, chodívám si sem zahrát a dovolená pro mne zpravidla končí simultánkou s nejlepšími záhořskými hráči*. (In: Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 109.)
- ¹²⁴ Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 23.
- ¹²⁵ Tamtéž, s. 14.
- ¹²⁶ Tamtéž, s. 26.
- ¹²⁷ Tamtéž, s. 151.
- ¹²⁸ Tamtéž, s. 11.
- ¹²⁹ Tamtéž, s. 67.
- ¹³⁰ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 23.
- ¹³¹ Tamtéž, s. 9.
- ¹³² Komárek, Stanislav: *Černý domeček*. Petrov, Brno 2004, s. 10.
- ¹³³ Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 132.
- ¹³⁴ Tamtéž, s. 18.
- ¹³⁵ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 225.
- ¹³⁶ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 49.
- ¹³⁷ Tamtéž, s. 71.
- ¹³⁸ Tamtéž, s. 59.
- ¹³⁹ Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 36.
- ¹⁴⁰ Všechny tři pojmy, přestože jsou si v konečném výsledku velmi podobné, jsou v celé diplomové práci od sebe odlišovány (viz zde s. 6: Úvod).
- ¹⁴¹ Kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha 2001, s. 300.
- ¹⁴² Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 168.
- ¹⁴³ Tamtéž, s. 156.
- ¹⁴⁴ Lze se jen domnívat, že do Záhoří se Zulova rodina, s ohledem na své usídlení se v důstojnickém domku u kasáren, dostala na základě podplukovníkova převelení.
- ¹⁴⁵ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 130.

- ¹⁴⁶ V případě přijetí poutníka se tak děje velmi často: v Názorech na vraždu „musí“ být Daniela při svém příjezdu do Sázavy obeznámena s tamními domněnkami o slabomyslném Jaromírovi, nebo viz též *Srdce marionet* (Reiter je informován o místní záhadě – Edovi).
- ¹⁴⁷ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 149.
- ¹⁴⁸ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 162.
- ¹⁴⁹ Tamtéž, s. 160.
- ¹⁵⁰ Tamtéž, s. 157.
- ¹⁵¹ Tamtéž, s. 154.
- ¹⁵² Tamtéž, s. 161.
- ¹⁵³ Tamtéž, s. 158.
- ¹⁵⁴ Tamtéž, s. 161.
- ¹⁵⁵ Tamtéž, s. 191.
- ¹⁵⁶ Tamtéž, s. 121.
- ¹⁵⁷ Tamtéž, s. 193.
- ¹⁵⁸ Tamtéž, s. 127.
- ¹⁵⁹ Tamtéž, s. 121.
- ¹⁶⁰ Tamtéž, s. 128.
- ¹⁶¹ Tamtéž, s. 130.
- ¹⁶² Tamtéž, s. 127.
- ¹⁶³ Tamtéž, s. 131.
- ¹⁶⁴ Tamtéž, s. 197.
- ¹⁶⁵ Tamtéž, s. 132.
- ¹⁶⁶ Tamtéž, s. 188.
- ¹⁶⁷ Tamtéž, s. 146.
- ¹⁶⁸ Tamtéž, s. 159.
- ¹⁶⁹ Tamtéž, s. 159.
- ¹⁷⁰ Motiv postupného pohlcování skupinou lze identifikovat taktéž v *Semestru života*, kde přistěhovalcova rezignace vychází z negativní zkušenosti s celkem a z ubytování se v novém místě působnosti, tj. z „vhodnosti“ vycházení s občany. Mladá učitelka s hořkostí poznává, že její nebojácná, zato vyčerpávající kritika usazených kolegů i sousedů odpovídá sice jejímu založení, nikoliv však pohodlnosti v přízpůsobení se.
- ¹⁷¹ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 131.
- ¹⁷² Tamtéž, s. 134.
- ¹⁷³ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 16.
- ¹⁷⁴ Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 122.
- ¹⁷⁵ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 42.
- ¹⁷⁶ Tamtéž, s. 36.
- ¹⁷⁷ Tamtéž, s. 23.
- ¹⁷⁸ Hodrová, Daniela a kol.: *Poetika míst*. Jinočany 1997, s. 105.
- ¹⁷⁹ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 90
- ¹⁸⁰ Tamtéž, s. 42.
- ¹⁸¹ Tamtéž, s. 72.
- ¹⁸² Tamtéž, s. 57.
- ¹⁸³ Tamtéž, s. 53.
- ¹⁸⁴ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 16.
- ¹⁸⁵ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 108.
- ¹⁸⁶ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 68.
- ¹⁸⁷ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 118.
- ¹⁸⁸ Tamtéž, s. 75.
- ¹⁸⁹ Weiner, Richard: *Uhranuté město*. In: Weiner, R.: *Škleb*. Argo, Praha 1993, s. 79.
- ¹⁹⁰ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 18.
- ¹⁹¹ Tamtéž, s. 53.
- ¹⁹² Tamtéž, s. 19.
- ¹⁹³ Čapek-Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 122.
- ¹⁹⁴ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 87.
- ¹⁹⁵ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 72.
- ¹⁹⁶ Tamtéž, s. 57.
- ¹⁹⁷ Tamtéž, s. 37.
- ¹⁹⁸ Tamtéž, s. 47-48.
- ¹⁹⁹ Tamtéž, s. 37.
- ²⁰⁰ Tamtéž, s. 53.

- ²⁰¹ Tamtéž, s. 114.
- ²⁰² Tamtéž, s. 116.
- ²⁰³ Weiner, Richard: *Uhnanuté město*. In: Weiner, R.: Škleb. Argo, Praha 1993, s. 79.
- ²⁰⁴ Tamtéž, s. 79.
- ²⁰⁵ Weiner, Richard: *Uhnanuté město*. In: Weiner, R.: Škleb. Argo, Praha 1993, s. 79.
- ²⁰⁶ Tamtéž, s. 80.
- ²⁰⁷ Tamtéž, s. 81.
- ²⁰⁸ Tamtéž, s. 81-82.
- ²⁰⁹ Tamtéž, s. 87.
- ²¹⁰ Tamtéž, s. 80.
- ²¹¹ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 57.
- ²¹² Weiner, Richard: *Uhnanuté město*. In: Weiner, R.: Škleb. Argo, Praha 1993, s. 83.
- ²¹³ Tamtéž, s. 86.
- ²¹⁴ Tamtéž, s. 83.
- ²¹⁵ Tamtéž, s. 87.
- ²¹⁶ Tamtéž, s. 83-84.
- ²¹⁷ Tamtéž, s. 89.
- ²¹⁸ Tamtéž, s. 89.
- ²¹⁹ Čapek-Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 169.
- ²²⁰ Tamtéž, s. 38.
- ²²¹ Tamtéž, s. 22.
- ²²² Tamtéž, s. 107.
- ²²³ Tamtéž, s. 124.
- ²²⁴ Tamtéž, s. 32.
- ²²⁵ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 58.
- ²²⁶ Čapek-Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 67.
- ²²⁷ Tamtéž, s. 92.
- ²²⁸ Pokrytectví v přístupu občanů k souputníkovu skonu se objevuje také např. v Pekaři Janu Marhoulovi: *Tři dny budou plakati občané tohoto prašivého města, aby si zasloužili názviska dobráků*. (In: Vančura, Vladislav: *Pekař Jan Marhoul*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 97.)
- ²²⁹ Čapek-Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 106.
- ²³⁰ Tamtéž, s. 106-107.
- ²³¹ Fromm, Erich: *Umění milovat*. Český klub, Praha 2006, s. 15.
- ²³² Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 30.
- ²³³ Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986, s. 110-111.
- ²³⁴ Tamtéž, s. 107.
- ²³⁵ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 122.
- ²³⁶ Tamtéž, s. 161.
- ²³⁷ Tamtéž, s. 118.
- ²³⁸ Tamtéž, s. 71.
- ²³⁹ Čapek-Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 36.
- ²⁴⁰ Přiznáváme, že prostřednictvím pouhých dvou titulů nelze vznášet striktní soudy – s existencí dalších děl je třeba naši teorii doplnit či pozměnit.
- ²⁴¹ Ulrych, Petr: *Srdce marionet*. Petrov, Brno 2000, s. 18.
- ²⁴² Tamtéž, s. 39.
- ²⁴³ Tamtéž, s. 70.
- ²⁴⁴ Tamtéž, s. 62.
- ²⁴⁵ Pojem převzat od Václava Havla (Havel, V.: *Dopisy Olze*. Atlantis, Praha 1990).
- ²⁴⁶ Ulrych, Petr: *Srdce marionet*. Petrov, Brno 2000, s. 31.
- ²⁴⁷ Tamtéž, s. 82.
- ²⁴⁸ Tamtéž, s. 71.
- ²⁴⁹ Tamtéž, s. 156.
- ²⁵⁰ Tamtéž, s. 50.
- ²⁵¹ Tamtéž, s. 42.
- ²⁵² Tamtéž, s. 53.
- ²⁵³ Tamtéž, s. 59.
- ²⁵⁴ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 75.
- ²⁵⁵ Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955, s. 23.
- ²⁵⁶ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, předsádka.
- ²⁵⁷ Vančura, Vladislav: *Pekař Jan Marhoul*. Československý spisovatel, Praha 1957, s. 23.

- ²⁵⁸ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 87.
- ²⁵⁹ Tamtéž, s. 8-9.
- ²⁶⁰ Tamtéž, s. 121.
- ²⁶¹ Tamtéž, s. 78.
- ²⁶² Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 79.
- ²⁶³ Tamtéž, s. 121.
- ²⁶⁴ Mucha, Jiří: *Studené slunce*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 150.
- ²⁶⁵ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 112.
- ²⁶⁶ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 58.
- ²⁶⁷ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 35.
- ²⁶⁸ Tamtéž, s. 91.
- ²⁶⁹ Tamtéž, s. 15.
- ²⁷⁰ V Časové tísní se takovou úlohou vyznačuje holič Stach: [...] *dovedl domýšlet neklidnou fantazií každý ubohý zárodeček drbu v rozvětvený a uzavřený román. Nic z toho, co řekl, nebylo úplně pravda* [...]. (In: Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 63-64.)
- ²⁷¹ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 11.
- ²⁷² Tamtéž, s. 12.
- ²⁷³ Tamtéž, s. 17.
- ²⁷⁴ Výjimku tvoří snad jen poslanec Fábera (Okresní město), který ovšem příslušné městečko taktéž neobývá trvale.
- ²⁷⁵ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 31-32.
- ²⁷⁶ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 141.
- ²⁷⁷ Tamtéž, s. 137.
- ²⁷⁸ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 120-121.
- ²⁷⁹ Ulrych, Petr: *Srdce marionet*. Petrov, Brno 2000, s. 74.
- ²⁸⁰ Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995, s. 68.
- ²⁸¹ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 151.
- ²⁸² Tamtéž, s. 149.
- ²⁸³ Tamtéž, s. 149.
- ²⁸⁴ Tamtéž, s. 153.
- ²⁸⁵ Zcela totožný postoj je znatelný i v Uhranutém městě vůči studentovi: [...] *zdálo se jim [měšťanům], že na ně [student] nevráží: protože se, jak říkali, nedovedli dosлідiti nejtajnějších záhybů jeho života, přestože si dali největší práci. [...] tajemstvím byli a zůstali jeho osobní přátelé, jeho majetkové poměry, jeho cesty a jeho flirty, jeho společenské postavení a jeho lásky. Neznajíce je, měli za to, že jim zpronevěřil svůj život, na nějž si osobovali právo. [...] Považovali ho tedy za odpadlíka, jenž zapřel domov* (Weiner, Richard: *Uhranuté město*. In: Škleb, Argo, Praha 1993, s. 83-84); stejně jako v Havlíčkově Synáčkovi: [...] *Synáčkovo duševní soukromí [...], po němž městečko vlastně již dávno bažilo*. (In: Havlíček, Jaroslav: *Synáček*. Československý spisovatel, Praha 1981, s. 168.)
- ²⁸⁶ Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 177.
- ²⁸⁷ Tamtéž, s. 209.
- ²⁸⁸ Nietzsche, Friedrich: *Soumrak model*. In: Tak pravil Friedrich Nietzsche. Votobia, Olomouc 2001, s. 34-35.
- ²⁸⁹ Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 28.
- ²⁹⁰ Weiner, Richard: *Uhranuté město*. In: Weiner, R.: Škleb. Argo, Praha 1993, s. 86.
- ²⁹¹ Tamtéž, s. 88.
- ²⁹² Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970, s. 126.
- ²⁹³ Komárek, Stanislav: *Černý domeček*. Petrov, Brno 2004, s. 61.
- ²⁹⁴ Eco, Umberto: *Jméno růže*. Odeon, Praha 1988, s. 193.

7. Anotace

Autor: Hlavička Libor

Instituce: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

Název: Tematizace maloměsta ve vybraných dílech české prózy

Vedoucí dipl. práce: Mgr. Erik Gilk, Ph. D.

Počet znaků: 156 000 bez mezer a 186 000 s mezerami

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 33

Klíčová slova: česká próza 19. a 20. stol., tematizace maloměsta, psychologicko-sociologická analýza maloměstského prostředí, stereotyp, uzavřenost

Key words: czech prose works of the 19. and 20. century, thematisation of the provincial town, psychologic and sociologic analyse of the provincial milieu, stereotype, closeness

V českých prozaických dílech vyjadřujících se k maloměstské tematice, ať už přímo či jen okrajově, můžeme dle našeho úsudku vypožorovat jisté podobnosti, jež v konečném výsledku utvářejí v kontextu národní literatury fenomén literárního maloměsta. Diplomová práce si klade za cíl poodhalení těchto primárních analogií, a to na základě analýzy reprezentativních titulů, zejména pak ale nalezení odpovídajících relací mezi jednotlivými motivy.

In Czech prosaic works dealing with or marginally mentioning the small town, it is possible to trace certain similarities, which eventually result in creating the national literal phenomenon of the small town. This thesis aims to uncover these primary analogies by means of analysing the representative works. In particular, it aims to find adequate relations between the individual motives.

8. Seznam literatury

Prameny

- Poláček, Karel: *Okresní město*. Naše vojsko, Praha 1955.
- Jirásek, Alois: *Filozofská historie*. SNKLHU, Praha 1953.
- Glazarová, Jarmila: *Vlčí jáma*. Československý spisovatel, Praha 1986.
- Fried, Jiří: *Pověst*. Československý spisovatel, Praha 1970.
- Fried, Jiří: *Časová tíseň*. Československý spisovatel, Praha 1970.
- Weiner, Richard: *Uhranuté město*. In: Weiner, R.: Škleb. Argo, Praha 1993.
- Čapek-Chod, Karel Matěj: *Řešany*. Československý spisovatel, Praha 1957.
- Ulrych, Petr: *Srdce marionet*. Petrov, Brno 2000.
- Viewegh, Michal: *Názory na vraždu*. Český spisovatel, Praha 1995.
- Herites, František: *Tajemství strýce Josefa*. Československý spisovatel, Praha 1976.
- Červenková, Jana: *Semestr života*. Mladá fronta, Praha 1981.
- Drda, Jan: *Městečko na dlani*. Práce, Praha 1949.
- Komárek, Stanislav: *Černý domeček*. Petrov, Brno 2004.
- Nováková, Teréza: *Maloměstský román*. Přítel domoviny, Praha 1890.
- Vančura, Vladislav: *Pekař Jan Marhoul*. Československý spisovatel, Praha 1957.
- Havlíček, Jaroslav: *Petrolejové lampy*. Odeon, Praha 1983.
- Havlíček, Jaroslav: *Synáček*. Československý spisovatel, Praha 1981.

Sekundární literatura

- Bachtin, Michail Michajlovič: *Román jako dialog*. Praha 1980.
- Lotman, Jurij Michajlovič: *Štruktúra umeleckého textu*. Bratislava 1990.
- Hodrová, Daniela a kol.: *Poetika míst*. H&H, Jinočany 1997.
- Hrbata, Zdeněk: *Prostory, místa a jejich konfigurace v literárním díle*. In: Na cestě ke smyslu. Praha 2005.
- Gilk, Erik: *Poetiky a kontexty prózy Karla Poláčka*. Albert, Boskovice 2005.

Další citovaná literatura

- Eco, Umberto: *Jméno růže*. Odeon, Praha 1988.
- Svět ezopských bajek*. Svoboda, Praha 1976.
- Nietzsche, Friedrich: *Soumrak model*. In: Tak pravil Friedrich Nietzsche. Votobia, Olomouc 2001.

Mucha, Jiří: *Studené slunce*. Československý spisovatel, Praha 1970.

Goethe, Johann Wolfgang: *Utrpení mladého Werthera*. Mladá fronta, Praha 1968.

Plachetka, Jiří: *Velký slovník citátů a přísloví*. Academia, Praha 1997.

Slovníky a příručky

Kol. autorů: *Slovník cizích slov*. Encyklopedický dům, Praha 1998.

Pala, Karel, Všianský, Jan: *Slovník českých synonym*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2001.

Kol. autorů: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia, Praha 2001.

Kol. autorů: *Pravidla českého pravopisu*. Academia, Praha 2001.

Kol. autorů: *Encyklopedický slovník češtiny*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2002.